

ZGODOVINA ZA VSE

leto IX, 2002

VSE ZA ZGODOVINO št. 2

Zeninom nevestam.

Pouk in zakon.

✠ **Anton Bonaventura**
škof ljubljanski.

V Ljubljani 1910.

Tisk Katoliške tiskarne.

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Sladana Hvalec

- PO SLEDEH ZGODOVINSKEGA DRACULE, ROMUNSKEGA KNEZA VLADA ŢEPEŞA 5
Auf den Spuren des historischen Dracula, des rumänischen Fürsten Vlad Ţepeş

Nataša Starič

- »ZASLUŹIJO RES UČITELJICE TOLIKO KAKOR UČITELJI?« 27
»Verdienen Lehrerinnen wirklich soviel wie Lehrer?«

Andrej Pančur

- BOJ OBRTNIKOV PROTI KONKURENČNEMU PRISILNEMU DELU 40
Gewerbetreibende im Kampf gegen die Konkurrenz der Zwangsarbeit

Dragan Matič

- TAKTA PA TA ČLOVEK GOTOVO NI IMEL 57
Preganjanje ustavovernih uradnikov na Kranjskem
Takt besaß dieser Mensch sicher nicht Die Verfolgung verfassungstreuer Beamter in Krain

Janez Polajnar

- JEGLIČEVA SKRB ZA NAROD IN NJEGOVO NRAVNOST 69
Jegličs Sorge für das Volk und dessen Sittlichkeit

S knjižne police

Irena Lazar

- SREDNJEVEŠKO CELJE/MEDIEVAL CELJE 77
(ur./ed. Mitja Guštin), *Archaeologia Historica Slovenica* 3...

Simon Zupan

- KO PONOVO PRITEGNE TUDI POLITIČNA ZGODOVINA 78
(Andrej Rahten. *Slovenska Ljudska Stranka v beograjski skupščini...*)

Janez Cvirn

- NOCOJ SO DOVOLJENE SANJE 80
(Božo Repe: *JUTRI JE NOV DAN. Slovenci in razpad Jugoslavije...*)

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Andrej Pančur

BOJ OBRTHNIKOV PROTI KONKURENČNEMU PRISILNEMU DELU

V drugi polovici 19. stoletja so obrtnike bremenile najrazličnejše težave. Zlasti v času gospodarske depresije po letu 1873 so bile zahteve po reformah na obrtnem področju stalno na dnevnem redu različnih gospodarskih in socialnih mislecev, širše avstrijske in tudi slovenske javnosti in zato tudi politikov vseh barv. Čeprav obrt kot celota v tem času ni nazadovala, temveč je nasprotno celo napredovala, so ljudje dobili občutek, da zaradi hitrega propadanja nekaterih pomembnih obrtnih panog (npr. krojaštvo in čevljarstvo) počasi propada celotni obrtni stan. Za propadanje obrtnišva naj bi bila odgovorna konkurenca modernega, industrijskega načina proizvodnje. Ta naj bi bila še posebno pogubna v razmerah obrtne svobode po letu 1859. Zato so konservativni nasprotniki obrtne svobode zahtevali reforme, ki bi zaustavile propadanje obrtnega stanu.¹ Leta 1883 je naposled izšla prva obrtna novela, ki je med drugim uvajala izkaz o izučenosti in obvezne obrtne zadruge. Ker tudi s temi ukrepi ni bilo mogoče zavreti industrializacije, se je začel boj za revizijo obrtne novele. V primerjavi z industrijo je naposled obrt vse do propada habsburške monarhije dobivala vedno nove koncesije, ki so vse bolj omejevale obrtno svobodo.²

Obrtniška problematika je v večji ali manjši meri zaposlovala javnost celotne habsburške monarhije. Močno je odmevala tudi med slovenskimi obrtniki in v slovenskih časopisih. Toda obrtniki v Ljubljani, mestu z največjo koncentracijo obrtnikov na Kranjskem, so razlog za svoj vse slabši položaj videli predvsem v konkurenci zaporniškega obrtnega dela: »V krogih naših obrtnikov, katere izsesava in duši vsled prezgodaj upejljane in brezpogojne obrtne svobode veliki kapital, naglaša se razen drugih tudi ta jako opravičena pritožba, da kaznilnice preveč posegajo v delokrog obrtnikov in da so jeden glavnih vzrokov njihovemu slabemu stanju.«³ Za večino ljubljanskih obrtnikov je bilo obrtniško delo kaznjencev »najhujiši trn v peti«⁴ in tako glavni vzrok, ki »malega rokodelca najbolj in neposredno uničuje.«⁵

Ker sta v Ljubljani izhajala tudi takratna osrednja slovenska časopisa *Slovenec* in *Slovenski narod*, je bila ta problematika deležna precejšnje pozornosti.⁶ »Potrebnost rešitve tega vprašanja priznava se tudi v vseh krogih in mnogo se je že

³ S: O delu v kaznilnicah, *Slovenski narod*, št. 17, 22. januar 1883.

⁴ *Slovenec*, št. 49, 28. februar 1884.

⁵ Petičja kranjskega obrtnega društva do deželnega zbora kranjskega, *Slovenec*, št. 8, 12. januar 1886.

⁶ »Sploh se problematika kaznilnic in prisilnih delavnic v tem obdobju največkrat pojavlja v časopisih prav v zvezi s tovrstnimi pritožbami« o delu kaznjencev. Štepec, Marko: Zločin v slovenskem časopisju v 80. letih 19. stoletja, *Kronika*, 35, 1987, št. 1-2, str. 36.

¹ Pančur, Andrej: Obrtna svoboda na zatožni klopi. Konservativni nazori o obrtništvu v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem, *Zgodovina za vse*, 1999, št. 2, str. 23-43.

² Pančur, Andrej: Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem, magistrska naloga, tiskopis, Ljubljana, 1999, str. 44-90.

*pisalo o tej zadevi.*⁷ V primerjavi z drugimi problemi, ki so težili obrtni stan, je bilo zaporniško delo deležno največje pozornosti. *»Ni je z lepa v obrtniškem uprašanju točke, ki bi se že tolikanj in tako neprestano bila razgovarjala, kakor obrtniško delo po kaznilnicah. Ne le, da že na tisoče peticij, nabranih v več nego desetletni borbi leži pri vladi in pri državnem zboru, doživeli smo celo hrupnih prizorov pri različnih ljudskih shodih zaradi rečenega uprašanja. Delavci, obrtniki, kupčijske in obrtniške zbornice, mestni in deželni zbori - vsi pečali so se že s to zadevo - a zaman.*⁸

Ljubljanski obrtniki so zaporniškemu delu posvečali toliko pozornosti, da so celo ustvarili vtis, da je obstoj obrtnega stanu odvisen le od ugodne rešitve tega problema. Obrtniško delo zapornikov je bilo »na dnevnem redu pri vsakem zboru.«⁹ Zdelo se je, da je odprava zaporniškega obrtnega dela edina stalna zahteva obrtnega gibanja v kranjski prestolnici. Pripomba, da »to še ne zadoštuje za celi program,¹⁰ sploh ni naletela na odprta ušesa, čeprav so se tega zavedali tudi najbolj goreči zagovorniki obrtniških zahtev. Tipičen je govor Frana Šukljeta v kranjskem deželnem zboru: *»Znam sicer, da še nismo rešili domačih obrtnikov, če uslišimo njih terjatve in odpravimo pritožbe o konkurenci prisilne delavnice. Trebalo bode poseči globokeje, vsi poklicani faktorji bodo morali sodelovati pri rešitvi tega uprašanja. Ali navzlic temu, navzlic tej relativni nedostatnosti uverjen sem, da bomo domačemu obrtu koristili že s tem.*¹¹ Želje obrtniških volivcev je bilo pač potrebno upoštevati.

Različne zaporniške delavnice v Ljubljani

Skoraj na vsakem obrtniškem zborovanju so se obrtniki dotaknili tudi problema zaporniškega dela. Z njim so se ubadali prav vsi avstrijski obrtniki. Vendar to še ne pomeni, da je bil prav za vse avstrijske obrtnike ta problem enako sporen. Ljubljanski obrtniki so problemu zaporniškega dela posvečali neprimerno večjo pozornost kot ostali obrtniki. Vzrok za to »obsedenost« je bil povsem preprost. Na Slovenskem je samo Ljubljana

imela ustanove, v katerih so zaporniki morali delati. Zato ni bilo drugod po Kranjskem »slišati ni jedne pritožbe.«¹²

Ljubljanskim obrtnikom je konkurirala kaznilnica na ljubljanskem gradu. Ljubljanski grad je postal kaznilnica že leta 1815, in to za kaznjence obsojene do deset let zapora. Poleg večine običajnih zapornikov so bili takrat na gradu zaprti tudi nekateri italijanski politični zaporniki - karbonarji. Že takrat so za delo sposobni zaporniki v kaznilniških delavnicah tkali, predli, opravljali mižarska, čevljarska in krojaška dela in že takrat so prizadeti obrtniki nad tem glasno negodovali. Obrtniki so odobraval čiščenje ulic in težja dela v meščanskih hišah.¹³ Zato je uprava kaznilnice večje število kaznjencev celo hotela oddati v zakup zunanjim podjetnikom. Toda, ker so podjetniki ponudili prenizko ceno, je načrt spodletel. Tako je ostala le možnost zaposlitve v kaznilniških delavnicah.¹⁴

To prvo obdobje kazenskega dela se je končalo z revolucijo leta 1848. Takrat so grad v uporabo prevzeli vojaki. Vendar so ga že leta 1868 zapustili. S tem je nastopilo drugo obdobje kaznilnice, ki je trajalo vse do velikega potresa leta 1895.¹⁵ V tem času so se ljubljanski obrtniki nenehno bojevali proti obrtniškem delu v kaznilniških delavnicah. Toda za ljubljanske obrtnike ni bilo sporno le obrtniško delo na gradu, temveč skoraj še bolj obrtniško delo v ljubljanski prisilni delavnici.

Denar za izgradnjo te ustanove je pritekal že od leta 1835, leta 1847 pa je bila prisilna delavnica končno odprta. Prisilno delavnico je do leta 1866 upravljala deželna provincialna vlada, potem pa jo je prevzela dežela Kranjska. Skoraj ves čas so bili v njej zaprti le moški in so zato ženske pošiljali v Lankowitz na Štajersko. Bila je ena od osrednjih prisilnih delavnic v Avstriji in je tako poleg kranjskih sprejemala še prisiljence s Koroške, Štajerske, Primorske, Dalmacije in Benečije.¹⁶ S priključitvijo Benečije Italiji od tam seveda niso

⁷ S: O delu v kaznilnicah, Slovenski narod, št. 17, 22. januar 1883.

⁸ Obrtniško delo po kaznilnicah, Slovenski narod, št. 258, 11. november 1885.

⁹ Slovenec, št. 49, 28. februar 1884.

¹⁰ Slovenec, št. 141, 20. december 1881.

¹¹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 361.

¹² n.: Odgovor na članek »K spomencu kranjskega obrtnega društva«, Slovenski narod, št. 145, 30. junij 1886.

¹³ Vodopivec, Peter: O odmevu karbonarskih vstaj v Italiji in zaprtih Italijanih na ljubljanskem gradu (1820-1825), Kronika, 27, 1979, št. 3, str. 172-173.

¹⁴ Dolenc, Metod: »Usoda ljubljanske prisilne delavnice, Kronika slovenskih mest, 4, 1937, št. 2, str. 73.

¹⁵ Reisp, Branko: Ljubljanski grad. Zgodovinski ort, Ljubljana: Obzorja, 1985, str. 20-22.

¹⁶ Mitja Hribar omenja še Zgornjo Avstrijo in Tirolsko. Hribar, Mitja: Nadzor nad deviacijami na Slovenskem pred 100 leti, Kronika, 35, 1987, št. 1-2, str. 30.

več pošiljali prisilnih delavcev. Podobno se je zgodilo, ko je Štajerska leta 1871 v Gradcu zgradila lastno prisilno delavnico. Odvečne kapacitete so najprej uporabljali duševno prizadeti. Leta 1885 so ustanovili poseben oddelek poboljševalnice, kamor so pošiljali osebe mlajše od 18 let. Ljubljanska prisilna delavnica je nato delovala vse do leta 1921.¹⁷

Poleg kaznilnice in prisilne delavnice je v Ljubljani obstajal še preiskovalni zapor deželnega sodišča. Že izučeni obrtniki, ki so bili zaprti v tem zaporu, so lahko v njem še naprej opravljali svojo obrt. Ljubljanskim obrtnikom so v tem primeru konkurirali le tisti zaprti obrtniki, ki niso izvirali iz Ljubljane in so zdaj delali za naročnike iz mesta. Vendar ta konkurenca ni mogla biti pretirano velika, saj se obrtniki nad njo večinoma niso pritoževali.¹⁸

Namen kaznilniških in prisilnih delavnic

Že vse od 16. stoletja sta bila zaporna kazen in prisilno delo zapornikov tesno povezana. Namen zaporne kazni ni bil le kaznovanje, temveč tudi prevzgoja. Delo je v novoveški družbi vse bolj postajalo glavno prevzgojno sredstvo. Z njegovo pomočjo lahko moralno pokvarjeni brezdelnež, ki zaide na pot revščine in zločina, zopet postane koristen član družbe. S tem je bila med nedelom, revščino in zločinom potegnjena tesna vzročna zveza. Če hočemo brezdelnežu in zločincu pomagati, ga moramo zapreti in ga prisiliti k opravljanju častnega in osvobajajočega dela.¹⁹

V 19. stoletju so bile te misli še kako žive: »*Delo ni zakletstvo, temveč blagoslov, začetek je in temelj človeških krepostij.*«²⁰ Tudi ustanovitelji ljubljanske prisilne delavnice so imeli pred očmi prav te ideje. Kranjski deželni zakon o prisilni delavnici iz leta 1870 je za prisilno delavnico natančno določal, da je to ustanova, »*ktera ne namerava, da*

bi se ljudje kaznovali, ampak izboljševali, ima namlogo, da se osebe, ki pridejo v delalnico, k primernemu delu s silo naganjajo in k npravnemu poboljšanju napeljujejo.«²¹ Toda, kdo so ti ljudje, ki jih niso nameravali kaznovati, temveč le prevzgojiti? Po takratnem prepričanju je bilo v prisilne delavnice potrebno zapreti »*le razuzdane in zanikerne osebe, ki se bojé dela in si darežljivost ljudstva privojujejo, kakor tudi take osebe, ki so nevarne ljudem in njihovej lastnini ter se ne morejo izkazati, da si po poštenem potu kruh pridobivajo, ali si ga vsaj pridobiti prizadevajo.*«²² V prisilno delavnico torej za kazen niso zapirali ljudi, ki bi storili kakšen zločin, temveč tiste ljudi, za katere so predvidevali, da bi zločin lahko storili, če se ne bodo poboljšali. Prisilne delavnice so bile v prvi vrsti mišljene kot prevzgojne ustanove, čeprav se v realnosti nikoli niso mogle otresti svojega kaznovalnega značaja. Z grožnjo zapiranja v prisilne delavnice je bil tesno povezan tudi preventivni moment zastraševanja najrazličnejših marginalnih skupin in povsem preprosta metoda odstranitve motečih družbenih elementov s svobode.²³

Tako so zapirali ljudi, »*ki so zaradi razuzdanega, pohujšljivega življenja, zaradi lenobe in hudo delstev posameznim ljudem in celim občinam v veliko nadlego in škodo, in se pasejo le od žuljev poštenih in delavnih ljudi.*«²⁴ To so bili v prvi vrsti najrazličnejši berači in potepuhi. Na te sloje prebivalstva javnost že dolgo časa ni več gledala z usmiljenjem, temveč z nejevoljo in s strahom. V takratnem časopisju najdemo veliko pritožb nad potepuhi, berači in cigani, ki raje živijo od miloščine, kot da bi si v potu svojega obraza služili vsakdanji kruh. Namesto da bi delali, naj bi živeli od žuljev delovnih ljudi. »*Povsod po Evropi [je] v času industrializacije cvetelo prepričanje, da socialna pomoč omogoča zajedavsko in zločinsko življenje celim množicam ljudi, sposobnih za delo.*«²⁵ V nasprotju s tem takrat močno razširjenim prepričanjem, da oblast v prisilne delavnice zapira le dela sposobne lenuhe, pa so bili v resnici med njimi tudi mnogi bolni in za opravljanje tež-

¹⁷ Dolenc, Metod: »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, o. c., str. 73-75. Melik, Jelka: Skladi kranjskega deželnega premoženja, Kronika, 24, 1976, št. 3, str. 166-167.

¹⁸ K spomeniki kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 143, 26. junij 1886. Petičja kranjskega obrtnega društva do deželnega zbora kranjskega, Slovenec, št. 8, 12. januar 1886.

¹⁹ Geremek, Bronislaw: Usmiljenje in vstlice. Zgodovina revščine in milosrčnosti, Ljubljana: Studia humanitatis, 1996, str. 232-256, 266-269.

²⁰ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 359.

²¹ Posilna delalnica - kaj je in čemu je, Novice, št. 39, 28. september 1870, str. 312.

²² Ibidem, str. 312.

²³ Siekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920. Institutionen zwischen Fürsorge und Strafvollzug, München: R. Oldenbourg Verlag, 1978, str. 46-49, 75, 97-105, 304-308.

²⁴ Posilne delavnice, Novice, št. 24, 14. junij 1871, str. 188-189.

²⁵ Geremek, Bronislaw: Usmiljenje in vstlice, o. c., str. 268.

jega dela nesposobni prisiljenci, zlasti mnogi kronični alkoholiki.²⁶

Za takratne pisce so bili vedno večji izdatki revnih kmetov za miloščine eden od razlogov za propadanje kmečkega sveta: »Prihaja mu drug za drugim k hiši, keder se bliža poludne ali pa večer, ter ga prosi ali včasih že terja denarja, živeža ali prenočišča.« Če jim kmet ni hotel ustreči ali jih je celo prijavil oblastem, ni mogel imeti mirnega spanca. »Sedaj se ubogi kmet po noči, ko mu je toliko treba počitka, ne spi več brez straha, kajti čisto lahko, da mu tak človek požene rdečega petelina na streho.«²⁷ Zato naj bi kmet raje trpel in plačal.

Berači in potepuhi torej niso živeli le na račun drugih, temveč so soljudi tudi ogrožali. Zato so bili za nekatere ti »moralno bolni ljudje«²⁸, ta »izmeček človeške družbe«²⁹ celo hujši kot mnogi zločinci. Tako se »je lahko, sicer pošten človek, enkrat v svojem življenju v jezi, naglosti ali nezvedenosti se pregrešil, z obstoječimi zakoni v kolisijo prišel, ter ujetnik postal. Drugače je s prisiljenci v delavnicah. Skoro brez izjeme je tukaj zbrana smetana človeškega zavrženstva.«³⁰ Tem ljudem lahko pomagamo samo tako, da jih s pomočjo prisile navadimo na delo. »Take ljudi treba vzgojevati, čestokrat se morajo priučiti kakemu rokodelstvu, le s tem jim je otvorena ona pot, po kateri se morajo zopet povzdigniti med koristne člane socialnega organizma.«³¹ Ko jim pomagamo, pomagamo tudi celotni družbi. Družba naj bi tako pridobila novega moralnega in delovnega člana, navajenega na delovno disciplino in moderni proizvodni proces.

Podobno je bilo s prisilnim delom v kaznilnici na ljubljanskem gradu. Glavni namen kaznilnice ni bil odvrčanje problematičnih družbenih elementov od zločinske poti, temveč takó kaznovanje kot prevzgoja že obsojenih zločincev. Toda takratna javnost je bila povsem prepričana, da kaznilnice zločincev ne uspejo učinkovito kaznovati. Za to naj bi bil kriv preveč liberalen zakon, po

katerem naj bi zaporniki živeli bolje kot mnogi revni kmetje.³² Zločinci »morajo dandanašnji imeti zračna stanovanja, dobro hrano in še stranski zaslužek, da zamorejo z raznimi jedili bolj zberljivo svoji poželjivosti streči.«³³ Ker zločinci jedo,³⁴ stanujejo in se oblačijo bolje kot na prostosti, komaj čakajo, da se vrnejo v zapor. Mnogi zato po vrnitvi na prostost zagrešijo nov zločin. Javnost je imela za te nadloge preprosto zdravilo: zaostri življenjske pogoje v zaporih in dati »hudo delcem delo, ne prelahko za igrāčo, ampak težavno, da se učijo, kako se kruh služi.«³⁵ Delo je bilo v tem primeru takó kazen kot vzgoja.

Politični pritiski

Ljubljanski obrtniki so se že kmalu zganili proti zaporniškemu delu. Leta 1874 je o tem problemu na shodu Političnega društva Slovenija najprej spregovoril Josip Regali,³⁶ nakar je 149 ljubljanskih obrtnikov pravosodnemu ministrstvu poslalo peticijo o škodljivi konkurenci kaznilnice.³⁷ Vendar se ministrstvo ni strinjalo, da kazensko delo škoduje obrtnikom in je prošnjo zavrnilo.³⁸ Negativen odgovor liberalne vlade obrtnikom ni vzel volje. Namesto na državno vlado so se zdaj raje obrnili na ljubljanski magistrat³⁹ in deželno vlado. Leta 1876 so kranjskemu deželnemu zboru poslali peticijo, v kateri so prosili, »naj bi se jim škoda ne delala z rokodelstvi v jetnišnici in posilni delalnici.«⁴⁰ Toda tudi tokrat se ni nič premaknilo. »Še vedno se vidi povsod, da gostje hotela na Gradu opravljajo opravila po mestu in okolici.«⁴¹

Čeprav za ostale avstrijske obrtnike zaporniško delo ni bilo tako problematično, so mu vseeno posvetili kar nekaj pozornosti. Mariborsko delavsko izobraževalno društvo je tako že leta 1869 zah-

²⁶ Stekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 201-202.

²⁷ Posilne delavnice, Slovenski gospodar, št. 25, 18. junij 1885, str. 193.

²⁸ Obravnave deželnega zbora Kranjskega, 20. september 1869, str. 15. (Zarnik)

²⁹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 359. (Šuklje)

³⁰ Romantičen ujetnik v ljubljanski pristilni delavnici, Slovenski narod, št. 295, 28. december 1875.

³¹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 359. (Šuklje)

³² Štepec, Marko: Zločin v slovenskem časopisju v 80. letih 19. stoletja, o. c., str. 36.

³³ Slovenec, št. 141, 20. december 1881.

³⁴ Saj je nedavnej nek ubijavec, ki je po parletnem sedenju prišel domu, rekel svoji materi: »Kislo zelje, pa spet kislo zelje - mati, to ne bo nič. Pri tem človek ne more obstati - na gradu smo imeli dvakrat na teden meso pa dobrega kruha, da nam je ostajal.« Slovenec, št. 139, 24. november 1874.

³⁵ Glas izmed naroda, Slovenec, št. 218, 24. september 1886.

³⁶ Slovenec, št. 54, 9. maj 1874.

³⁷ Prošnja ljubljanskih obrtnikov zaradi obrtniškega dela na Gradu, Slovenec, št. 100, 25. avgust 1874.

³⁸ Slovenec, št. 152, 24. december 1874.

³⁹ Več rokodelcev: Poslano, Slovenec, št. 138, 21. november 1874.

⁴⁰ Obrtniki in rokodelci, zdramite se!, Novice, št. 25, 21. julij 1876.

⁴¹ Slovenec, št. 95, 3. september 1878.

Stolnica z ljubljanskim gradom

tevalo odpravo prisilnih delavnic.⁴² Ker so takrat mnogi obrtniki in zlasti pomočniki tvorili jedro delavskih društev, so tudi socialdemokrati nasprotovali zaporniškemu delu. Avstrijska socialdemokratska stranka se je tako leta 1874 na ustanovnem kongresu v Neudörflu v svojem programu zavzela za prepoved nelojalne konkurence zaporniškega dela.⁴³

Seveda so bile te zahteve še bolj glasno izrečene na različnih obrtnih shodih, npr. leta 1880 v Linzu⁴⁴ in na zelo pomembnem prvem avstrijskem obrtniškem shodu novembra 1881 na Dunaju.⁴⁵ Tudi ljubljanski obrtniki pri tem niso hoteli zaostajati in so se prav v tem času povsem soglasno pridružili množičnemu avstrijskemu obrtniš-

kemu gibanju. Novembra 1880 sta France Železnikar in France Šturm na shodu v Ljubljani odločno govorila proti zaporniškemu obrtniškem delu.⁴⁶ Leta 1882 je bila na isti valovni dolžini tudi resolucija kranjskega obrtnega društva.⁴⁷ »Pritožbe [...] so tako splošnje, da vlada bode morala v tem oziru kaj storiti in na drugačen način jetnikom preskrbeti dela in opravkov.«⁴⁸ Obrtniki so pričakovali, da bo prva obrtna novela rešila tudi ta problem. Toda to upanje je bilo prazno. Ker je obrtni red iz leta 1859 za zaporniško delo predvideval poseben zakon,⁴⁹ se tudi obrtna novela ni mogla ukvarjati s tem problemom. Obrtniki so zato še naprej zahtevali odpravo konkurenčnega zaporniškega dela.

⁴² Rozman, Franc: *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana: Borec, 1979, str. 31.

⁴³ Urban, Otto: *Die tschechische Gesellschaft. 1848 bis 1918*, Wien in Köln in Weimar: Böhlau Verlag, 1994, str. 503.

⁴⁴ Za obrtnike, *Slovenec*, št. 16, 10. februar 1880.

⁴⁵ Obrtniški shod, *Slovenec*, št. 129, 19. november 1881.

⁴⁶ Ljudski shod v Ljubljani, *Slovenec*, št. 133, 30. november 1880.

⁴⁷ Shod kranjskega obrtnega društva, *Slovenec*, št. 82, 25. julij 1882.

⁴⁸ Obrtništvo pa državni zbor, *Slovenec*, št. 68, 20. junij 1882.

⁴⁹ *Ibidem*.

Državni zbor je 29. januarja 1884 prejel prošnjo ljubljanskih obrtnikov, v kateri so se zavzemali za ukinitve kaznilnice.⁵⁰ Decembra 1885 je kranjsko obrtno društvo deželnemu zboru poslalo odločno peticijo proti konkurenčnemu delu v prisilni delavnici.⁵¹ Ker so bile njihove želje večinoma preslišane, je obrtno društvo junija 1886 poslalo novo peticijo.⁵² Ta prizadevanja ljubljanskih obrtnikov tudi niso spodbudila slovenskih poslancev, da bi se istega leta v državnem zboru udeležili razprave o delu v kaznilnicah.⁵³ Zato so se obrtniki še naprej pritoževali; tako leta 1891 na prvem shodu konservativnega obrtnega društva v Ljubljani⁵⁴ in istega leta še na tretjem shodu, ko so deželnemu zboru poslali spomenico o prisilni delavnici.⁵⁵ Vendar tudi tokrat deželni odbor ni hotel ukrepati v skladu z vsemi njihovimi željami.⁵⁶

Preveč zapornikov in prisiljencev

Ljubljanski obrtniki so se stalno pritoževali, da je v kranjskem glavnem mestu odločno preveč zapornikov. Pritoževanje nad prevelikim številom prisilnih delavcev je bil eden njihovih glavnih argumentov proti zaporniškemu delu. Pri tem so imeli povsem prav. Skupno število zapornikov v kaznilnici in prisilni delavnici je bilo glede na število prebivalcev v Ljubljani zares precejšnje. Leta 1869 je Ljubljana imela 22.593 prebivalcev, leta 1890 pa že 30.505.⁵⁷ Vendar naj bi bilo na gradu v sedemdesetih letih od 300 do 360 zapornikov⁵⁸ in sredi osemdesetih let že 400.⁵⁹ Prav tako veliko je bilo število odraslih prisiljencev v prisilni delavnici. Prisilna delavnica je bila z 250

ležišči že tako med največjimi v monarhiji in jo je v začetku osemdesetih let 19. stoletja prekašala le prisilna delavnica v Pragi s 300 ležišči.⁶⁰ Poleg tega se je število moških prisiljencev stalno povečevalo. Na začetku leta 1878 jih je bilo npr. 132⁶¹, na začetku leta 1889 pa že 366.⁶²

»Vendar ne pretiravamo, trdeč, da se po vseh teh zavodih v Ljubljani peča najmanj 500-600 oseb dan za dnevom s takim delom, ki se odtegne tukajšnjim rokodelcem.«⁶³ Čeprav se večina zapornikov ni ukvarjala z obrtniškim delom, so bili obrtniki nad obsežnostjo zaporniške konkurence v Ljubljani vseeno zelo zaskrbljeni: »Ko bi se kaznilniško delo razdelilo po celem cesarstvu, bi se konkurenca kaznjencev res malo poznala. [...] Toda ne sme se spustiti spred oči, da so kaznilnice le v nekaterih mestih, in da delo jemljejo večidel le obrtnikom dotičnega kraja.«⁶⁴ »Ali je pravično, da mej tolikimi mesti v Avstriji, ki nimajo kaznilnic [...], bi morali ravno ljubljanski obrtniki prenašati to tako škodljivo konkurenco v jedno mer, katera je v ljubljanskem mestu, ki nijma posebnega prometa in je v kupčijem in obrtniškem oziru navezana skoraj le na lastno potrebo, še toliko bolj škodljiva, ker hkrati obrtnikom še tisti mali zaslužek odžira.«⁶⁵ Zaradi te konkurence so obrtniki leta 1884 od državnega zbora preprosto zahtevali, da naj preseli kaznilnico izven mesta.⁶⁶

Ker so se obrtniki dobro zavedali, da je nerealno pričakovati ukinitve prisilne delavnice, so ubrali drugačno taktiko. Kot smo videli, je bila ljubljanska prisilna delavnica od leta 1858 centralna prisilna delavnica za Kranjsko, Primorsko, Dalmacijo, Koroško in do leta 1871 tudi za Štajersko.⁶⁷ Zato so bili kranjski prisiljenci vedno v manjšini. Tako je bilo na začetku leta 1884 poleg 35 domačih odraslih prisiljencev še 186 tujih⁶⁸ in na začetku leta 1889 poleg 65 domačih 301 tuj.⁶⁹

⁵⁰ Slovenec, št. 26, 31. januar 1884.

⁵¹ Peticija, Slovenski narod, št. 4, 7. januar 1886. Peticija kranjskega obrtnega društva do deželnega zbora kranjskega, Slovenec, št. 8, 12. januar 1886.

⁵² Spomenica Kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 152, 8. julij 1886; št. 153, 9. julij 1886; št. 154, 10. julij 1886; št. 155, 12. julij 1886; št. 156, 13. julij 1886. Denkschrift des kranjschen Gewerbevereines gegen die Erweiterung des Landeszwangsarbeits-hauses in Laibach, Laibach: Klein & Kovac, 1886.

⁵³ Ta razprava se je vnela med proračunsko debato. Državni zbor. Z Dunaja, 14. aprila, Slovenec, št. 85, 15. april 1886.

⁵⁴ Slovenec, št. 245, 27. oktober 1891.

⁵⁵ Konservativno obrtno društvo, Slovenec, št. 275, 1. december 1891.

⁵⁶ Konservativno obrtno društvo v Ljubljani, Slovenec, št. 156, 12. julij 1892.

⁵⁷ Melik, Vasilij: Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, Ekonomska revija, 1956, str. 203.

⁵⁸ Prošnja ljubljanskih obrtnikov zarad obrtniškega dela na Gradu, Slovenec, št. 100, 25. avgust 1874.

⁵⁹ K spomenici kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 143, 26. junij 1886.

⁶⁰ Stekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 79.

⁶¹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 20. zvezek, 1880, priloga 23, str. 330.

⁶² Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, Letno poročilo, 1890, str. 144.

⁶³ Peticija kranjskega obrtnega društva do deželnega zbora kranjskega, Slovenec, št. 8, 12. januar 1886.

⁶⁴ Državni zbor. Z Dunaja, 14. aprila, Slovenec, št. 85, 15. april 1886.

⁶⁵ Javni zbor kranjskega obrtniškega društva, Slovenski narod, št. 169, 26. julij 1882.

⁶⁶ Slovenec, št. 26, 31. januar 1884.

⁶⁷ Dolenc, Metod: »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, o. c., str. 74-75.

⁶⁸ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, Letno poročilo, 1886, str. 108.

Zaradi tako velikega števila prisiljencev iz drugih dežel so obrtniki močno nasprotovali vsakemu povečanju števila tujih prisiljencev. Ker so zaradi zakona o potepuštvi z dne 24. maja 1885⁶⁹ pričakovali dramatično povečanje števila zaprtih potepuhov, se je kranjski deželni zbor znašel pred težko dilemo, ali naj poveča zmogljivosti prisilne delavnice ali pa naj začne zavračati tuje prisiljence. Če bi storil drugo, bi s tem ostale dežele prisilil, da zgradijo lastne prisilne delavnice. V kranjsko prisilno delavnico bi potem zapirali le domačine, »s čimer bi bili stroški sorazmerno veliko višji, kot so sedanjí.«⁷¹ Po tej logiki bi se bolj splačalo povečati obstoječo prisilno delavnico.

Ljubljanski obrtniki so se seveda upirali takšnemu povečanju števila prisiljencev na 500, »katerih posledica bode uničenje jako mnogih rokodelskih rodbin.«⁷² Poudarjali so, da na prvem mestu ne sme biti skrb dežele za čim cenejše poslovanje prisilne delavnice, temveč se je potrebno ozirati predvsem na etični namen te ustanove - poboljšanje prisiljencev z delom. »Ekonomična uprava, finančna stran se nikakor ne sme zamenjavati s pravnimi namenomi, ampak se na to mora gledati le v podrejeni meri.«⁷³ Zaradi ostrega nasprotovanja obrtnikov⁷⁴ do tako dramatične razširitve nato ni prišlo, čeprav se je v naslednjih letih kar precej zidalo.⁷⁵

Obrtniki so celo zahtevali, da naj v prisilno delavnico sprejemajo le domačine. Pri tem so zagovarjali etični namen prisilne delavnice: »Ponavljamo pa, da ima naša dežela po naravi in

postavi to nalogo le, kar se tiče zanemarjenih lastnih deželanov.«⁷⁶ Tudi na tretjem shodu konservativnega obrtnega društva leta 1891 v Ljubljani so zbrani obrtniki poudarili, da je prisilna delavnica, ki je bila ustanovljena »le za delomrzne ljudi vojvodine Kranjske, ki se je pa v zadnjem času razširil na mednarodni zavod [...], kar nikakor ne ustreza povotnemu namenu prisilne deželne delavnice. Ker se tedaj v ta zavod impotira na stotine oseb, ki kratijo poštenemu rokodelcu kruh, je razvidno, da tako dalje iti in biti več ne sme.« Zato prosijo deželni zbor, »naj se v prihodnje jedino le osebe, ki imajo domovinsko pravico na Kranjskem, v deželno prisilno delavnico usprejmejo.«⁷⁷

Deželni zbor se je branil, da je bilo sprejemanje tujih prisiljencev predvideno že pri ustanovitvi prisilne delavnice. Prav tako s skrčenjem prisiljencev samo na domačine ne bi mogli opravljati že uveljavljenih neobrtnih del in bi zato morali ponovno uvesti konkurenčna obrtna dela. Poleg tega druge dežele prisilni delavnici plačujejo nemajhne denarje za oskrbo svojih prisiljencev. Zato »bi se naložile deželi neprimerno velike žrtve, ako bi se sprejemali le prisiljenci iz Kranjske, žrtve, katerih posledica bi bila ta, da bi se morala davkoplačevalcem naložiti nova bremena.«⁷⁸ Brez denarja, ki ga dobijo za tuje prisiljence, bi bilo veliko težje vzdrževati prisilno delavnico. Poleg tega s tem prihaja v deželo tuj denar, ki se tu tudi potroši.

Ti argumenti niso bili brez realne podlage. Tudi zato je lahko v primerjavi z drugimi prisilnimi delavnicami v monarhiji prisilna delavnica v Ljubljani svoj primanjkljaj v najmanjši meri pokrivala z denarnimi prispevki deželne vlade.⁷⁹ Že leta 1886 so bili iz prav tega razloga nekateri za to, da se število tujih prisiljencev še poveča⁸⁰ in ne zmanjša, kot so zahtevali drugi.⁸¹

⁶⁹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, Letno poročilo, 1890, str. 144.

⁷⁰ Primerjaj: Nova postava zoper potepuhe, Slovenski gospodar, št. 18, 30. april 1885. Posilna delavnica, Slovenski gospodar, št. 26, 25. junij 1885.

⁷¹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 4. seja, 9. december 1885, str. 47.

⁷² Spomenica Kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 152, 8. julij 1886. O spomenici primerjaj še: Denkschrift des kranjschen Gewerbevereines gegen die Erweiterung des Landeszwangsarbeitshauses in Laibach, Laibach: Klein & Kovac, 1886.

⁷³ Spomenica Kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 153, 9. julij 1886.

⁷⁴ Obrtniki so obtoževali osebe prisilne delavnice, da hočejo razširiti prisilno delavnico zaradi lastnega dobička. Osebe je namreč dobilo tudi del dobička iz tovarniške proizvodnje, ki bi se z večjim številom delavcev seveda primerno povečal. Spomenica Kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 155, 12. julij 1886.

⁷⁵ Dolenc, Metod: »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, o. c., str. 74.

⁷⁶ Spomenica Kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 154, 10. julij 1886.

⁷⁷ Konservativno obrtno društvo, Slovenec, št. 275, 1. december 1891.

⁷⁸ Konservativno obrtno društvo v Ljubljani, št. 156, 12. julij 1892.

⁷⁹ Deželna vlada v Ljubljani je tako leta 1897 pokrila 12% primanjkljaja, povprečje v državi pa je bilo pri 39,2%. Stekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 127.

⁸⁰ n.: Odgovor na članek »K spomenici kranjskega obrtnega društva«, Slovenski narod, št. 145, 30. junij 1886.

⁸¹ K spomenici kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 143, 26. junij 1886.

Nelojalna konkurenca

Obrtniki so se stalno pritoževali, da jim prisilna delavnica in kaznilnica nelojalno konkurirata z obrtniškim delom. Prav ta očitek je bil glavni argument obrtnikov proti zaporniškemu obrtniškega delu. Ker je konkurenca zaporniškega dela nelojalna, lahko zaporji svoje izdelke prodajajo po nižjih cenah kot obrtniki in jim s tem kradejo zaslužek. »Saj bi vsa dela, ki se na gradu izpeljujejo, pripadla njim, ako bi se v jetnišnici ne delala, to je jasno ko beli dan. Škodo trpe na vsak način, kajti ker se na Gradu zelo bolj po ceni dela, je gotovo, da ljudje rajši gori dajo delat, nego domačim rokodelcem in obrtnikom, ki ne morejo tako po ceni delati, kakor jetniki.«⁸²

Delo kaznjencev je veliko cenejše kot delo obrtnikov. V prvi vrsti zato, ker delo kaznjencev ni obdavčeno: »Ni treba še obširno dokazovati, da ni mogoča konkurenca z delavci, ki ne plačujejo davka.«⁸³ Ne samo, da je bilo delo obrtnikov obdavčeno, obrtniki so se tudi pritoževali, da so preveč obdavčeni: »Država pobira [...] pridobitno in dohodkarino, davek [...] je veliko preobčutljiv za nižje moči davčnih sil. Dežela in občina navajata tudi nanj svoja bremena.«⁸⁴ Vendar to še ni najhujše. Obrtniki morajo s svojimi davki celo vzdrževati zaporniško konkurenco: »Še mi [obrniki], ki nam delo jemljejo, moramo za nje plačevati.«⁸⁵

Za obratovanje zaporov in prisilne delavnice sta namreč država in dežela odrinili kar precej denarja. Zato so obrtniki očitali zaporniški konkurenci, da so njihovi izdelki prav zato cenejši kot obrtniški, ker jim v ceno izdelkov ni potrebno vračunati vseh tistih stroškov, ki jih imajo obrtniki: »In sedaj naj [obrtnik] konkurira s tovarniškim delom po kaznilnicah in prisilnih delalnicah, s podjetnikom, kateremu ni brigati se za stanovanje⁸⁶ in hrano, za kurjavo in svečavo, kateremu

država nakupuje najnovejše stroje in veliko zalogo surovine, kateri razpolaga z izredno cenim delavskim materijalom, z delavci, ki nikoli ne »štrikajo« in nikoli ne zamudé svojega posla!«⁸⁷ Z veliko koncentracijo zaporniških delavcev in z nakupi najnovejših strojev, so se na grozo obrtnikov zaporniške delavnice počasi (čeprav večinoma neuspešno) spreminjale v njihovega najhujšega konkurenta, v (manjše) tovarne: »Ni več kaznilnica ali poboljševalnica (pokorilnica), marveč tovarna (fabrika), v kateri se gojijo različni stroki obrtnije kakor v fabrikah, v največjo škodo ljubljanskih obrtnikov.«⁸⁸

Zaradi konkurenčnih prednosti zaporniških delavnic so ljubljanski obrtniki hudomušno predlagali, da bi šlo propadajoči obrti bolje, »ako bi imeli prosto stanovanje na Gradu; ako bi kot čuvaji od države plačo imeli, obleko pa kruh na funte dobivali, pa naši pomagači kakor arestanti bili preskrbljeni.«⁸⁹

Tu se nam seveda zastavi vprašanje, v kolikšni meri so bile pritožbe obrtnikov upravičene in v kolikšni meri so bile le gola propaganda proti neprijetni konkurenci? Tako je ljubljanska kaznilnica zaslužek, ki ga je dobila s pomočjo zaporniškega dela, uporabila za vzdrževanje kaznilnice. Zaporniki torej niso živeli le od denarja davkoplačevalcev, temveč tudi od lastnega zaslužka. Vendar to še ne pomeni, da je z delom zaslužen denar zadostoval za pokritje vseh stroškov kaznilnice in prisilne delavnice. Sodobniki so se zavedali, da prisilna delavnica ne more živeti le od dela prisiljencev in da zato potrebuje še proračunski denar: »Mogoče, da bi gdo mislil, da posilna delavnica deželi ne more mnogo stroškov napraviti, ker prisiljenci delajo in si tedaj živež sami prisljužijo. Al tukaj je treba najprej v ozir vzeti to, da se ljudje k delu silijo in vadijo v delu, katerega morebiti še svoje žive dni v rokah niso imeli.«⁹⁰ Motivacija za delo je bila razumljivo na nižji stopnji kot pri svobodnih delavcih, izobrazbena raven skoraj neizkušeni in večinoma le za preprosta ročna dela primernih prisilnih delavcev pa je bila neprimerno nižja.⁹¹ Poleg tega so tudi upravni stroški za tak-

⁸² Slovenec, št. 152, 24. december 1874.

⁸³ Prošnja ljubljanskih obrtnikov zaradi obrtniškega dela na Gradu, Slovenec, št. 100, 25. avgust 1874.

⁸⁴ Obravnave deželne zbornice Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360.

⁸⁵ Slovenec, št. 95, 3. september 1878.

⁸⁶ Najemnine naj bi bile vedno višje. »Če se pomisli, kako ogromno so v Ljubljani v teku dveh desetletij poskočile cene stanovanj; da mora rokodelci za delavske prostore, ki so prej stali 50-60 gld., plačevati kar po 100 gld. več na leto; da že najpriljubljeneje stanovanje velja nad 100 gld. na leto, da se v tej zadevi smemo meriti že s Trstom in z Gradcem.« K spomenici kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 143, 26. junij 1886.

⁸⁷ Obravnave deželne zbornice Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360. (Šuklje)

⁸⁸ Prošnja ljubljanskih obrtnikov zaradi obrtniškega dela na Gradu, Slovenec, št. 100, 25. avgust 1874.

⁸⁹ Več rokodelcev: Poslano, Slovenec, št. 143, 3. december 1874.

⁹⁰ Posilne delavnice, Novice, št. 24, 14. junij 1871, str. 189.

⁹¹ Stekl, Hammes: Österreicher's Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 240, 302-303.

šen zavod precej višji kot za tovarne. Prisilna delavnica je morala imeti zaposlene paznike, zdravnika in tudi duhovnika. Zato so lastni zaslužki le v manjši meri pokrivali stroške vzdrževanja prisilne delavnice.⁹² V vseh prisilnih delavnicah monarhije so zato lahko stroške pokrili le s pomočjo izdatnih subvencij.⁹³

Zaradi vzdrževanja prisilne delavnice in kaznilnice z denarjem davkoplačevalcev lahko v resnici govorimo o nekakšni nelojalni konkurenci. Vendar je bila takšna praksa povsem sprejemljiva, saj je bil glavni namen takšnih ustanov prevzgoja. Za opravljanje tega socialnega poslanstva v korist družbe pa so bili upravičeni do javne pomoči. Toda pri tem se je pojavil velik ekonomski problem, kajti »za dela, ki se izdelujejo v posilnih delavnicah, [se] veliko manj plačuje kot drugje in sicer zato, da se delo lažje dobi, ker je treba skrbeti, da ga nikdar ne primanjkuje.«⁹⁴ Zaradi deželnih subvencij si je prisilna delavnica lahko privoščila dumpinške cene. To pa je že bila očitna nelojalna konkurenca, ki je prizadeti obrtniki niso mogli trpeti. Zato so za zaporniške izdelke odločno zahtevali povišanje cen na konkurenčno raven.

Vlada teh zahtev ni mogla preslišati in je z ukazom 18. marca 1883 od kaznilnic zahtevala realne cene za njihove obrtniške proizvode.⁹⁵ Zaradi tega »se zdaj [1884] na Gradu ne izdeluje ceneje, kako pri družih rokodelcih ali obrtnikih, če niso s svojo ceno prenapeti. S tem je doseženo, da vsak raji nese delat v mestu komu, kakor, da bi plezal na Grad.«⁹⁶ Konkurenčno razmerje se je torej počasi obrnilo v prid obrtnikom.⁹⁷ Tudi prisilna delavnica je bila prisiljena cene svojih izdelkov zvišati na njihovo realno vrednost. Poleg tega je morala za delo prisiljencev zaračunati še dodatnih 15%. Zato se je sedaj uprava prisilne delavnice pritoževala, da so njihovi izdelki predragi v primerjavi s konkurenco izven Ljubljane. Reševala naj bi jih le še boljša kvaliteta.⁹⁸ Dumpinga torej ni

bilo več, vendar so se obrtniki nad zaporniško konkurenco še naprej bridko pritoževali.

Kakršne koli so že bile cene izdelkov iz zaporniških delavnic, za obrtnike so pomenile resno konkurenco, ki je ogrožala njihov materialni obstanek in življenjski slog, ki so ga bili vajeni: »Vprašamo, je-li prav in potrebno, da zaslužek dobiva pošten rokodellec, ki skerbi in se bori, da sebe in svoje pošteno preživi, otroke odgaja, da bodo dobri udje sv. cerkve in poštene državljani, - ali pa da se daje zaslužek tolovajem in morivcem, goljufom in tatovom.«⁹⁹ Obrtnikom je šlo zlasti v nos, da so zaporniki ob izhodu na prostost dobili tudi nekaj prisluženega denarja: »Ta je pa lepa: poštene delavci morajo stradati, lumpi pa imajo hrano in stanovanje, nobenih skrbi in kedar ven pridejo, še jim se zasluženi denar našteje; pošten delavec pri teh časih ne more nič prištediti, oni, ki je zaprt, pa lahko, ker je z vsem priskrbljen. Ali ne bo bolje, če se damo vsi zapreti?«¹⁰⁰ Zato so mnogi odločno nasprotovali (delnim) izplačilom zaporniškega zaslužka: »Zločinci [...] naj bi si prislužili tako veliko, da si sami plačajo za sredstva za preživljanje, ne bi pa naj obdržali nobenega deleža zaslužka.«¹⁰¹ »Po kakovej pravnej teoriji in principu sme država na korist posameznih uničevati cele stanovne svojih podložnikov? Res žalostno je, da delo onega, ki je v svobodi kalil mir in žalil postave, uničuje potem, ko ga doleti železna pravica, zaslužek onemu, katerega je oškodoval, morda baš pred kratkim, po tatvini in družih hudodelstvih.«¹⁰²

Le redki so bili tisti, ki so zagovarjali (majhen) zaslužek zapornikov, čeprav je bil eden glavnih namenov prisilnih delavnic prav ponovna integracija prisiljencev, ki bi bila seveda povsem neuspešna, če bi se bivši prisiljenci ob odpustu iz prisilne delavnice znašli na cesti brez prebite pare: »Kaznjenec [...] naj bi imel denarno rezervno. Ko je rešen zapora, ga stiska prisili, da ponovno stopi na pot zločina.«¹⁰³ Majhen denarni zaslužek je bil tako in tako najmanj, kar je družba lahko storila v pomoč izpuščenim prisiljencem. Ti so se namreč na poti v ponovno vključitev v družbo že tako in tako znašli pred mnogimi zaprekami, zara-

⁹² Proračuni prisilne delavnice za leto 1886 je tako predvideval zaslužek v znesku 22.900 gld., vendar tudi stroške v višini 61.671 gld. Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 1886, priloga 17 A, str. 202.

⁹³ Primerjaj: Stekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 118-127.

⁹⁴ Posilne delavnice, Novice, št. 24, 14. junij 1871, str. 189.

⁹⁵ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360.

⁹⁶ Slovenec, št. 49, 28. februar 1884.

⁹⁷ K spomenici kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 143, 26. junij 1886.

⁹⁸ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 358.

⁹⁹ Več rokodelcev: Poslano, Slovenec, št. 143, 3. december 1874.

¹⁰⁰ Slovenec, št. 95, 3. september 1878.

¹⁰¹ Unser modernes Arrestwesen, Marburger Zeitung, št. 68, 8. junij 1887.

¹⁰² Libertus: V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 245, 25. oktober 1882.

¹⁰³ Wiesthaler, Franz: Gegen die Strafhaus-Arbeit, Marburger Zeitung, št. 120, 7. oktober 1883.

di česar je večina slejkoprej spet pristala na stari poti.¹⁰⁴

Nasprotje med interesom za prevzgojo in ekonomskim interesom

Zaradi gospodarskih interesov so obrtniki odločno nasprotovali obrtniškem zaporniškem delu. Vendar je takratna splošna javnost povsem podpirala socialni namen zaporniških ustanov, torej prevzgojo zapornikov s pomočjo dela. Le redki niso verjeli v moč prisilnega dela pri zdravljenju problematičnih članov takratne družbe: »Z zaporom teh ljudi se navadno doseže le jeden in jedini ta namen, da je tuje blago za čas zaprtja prisiljenec pred njihovimi kremplji sigurno, in da je dežela njihovega rojstva usaj za ta čas pred odgorskimi in bolniškimi stroški zavarovana.«¹⁰⁵ Velika večina ljudi, tudi obrtnikov,¹⁰⁶ pa se je povsem strinjala, da morajo zaporniki delati.

Toda obrtniki so bili hkrati odločni nasprotniki takšnega zaporniškega dela, ki so ga opravljali tudi oni. Zaporniško obrtniško delo je namreč povečevalo konkurenco in ljubljanskim obrtnikom prevzemalo stranke. In prav tu se je pojavila dilema. Politiki so morali upoštevati želje obrtniških volivcev in časopisi so morali iti na roko svojim obrtniškim bralcem. Hkrati pa so tudi morali dati prav javnosti, ki je podpirala zaporniško delo: »Prav je, da vjetniki delajo in da ne posedajo brez dela. [...] Pa v prvi vrsti se mora gledati, da bodo poštene ljudje kaj dela imeli in da ne bodo glada trpeli, da jih ne obide skušnjava, vkleniti na pot krivice in nepoštenja, ali pa celó do silnostnih činov.«¹⁰⁷ Tudi obrtniki so se zavedali pomena zaporniškega dela, »a prepričani smo tudi, da se mora tak vsem narodno-gospodarskim načelom nasprotujoči, nenaravni pritisk na vrednost prostega dela obrniti v škodo dežele, posebno pa v propad glavnega mesta, kateremu nastane temveč škoda, kolikor več se obrtnega dela v prisilni delavnici izvrši.«¹⁰⁸

¹⁰⁴ Med drugim družbeno izobčenje, nezmožnost dobiti primerno službo, zanašanje le na lastne zmožnosti in nenavajenost na samostojno urejeno življenje. Več o tem glej: Stekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 308-313.

¹⁰⁵ Romantičen vjetnik v ljubljanski prisilni delavnici, Slovenski narod, št. 295, 28. december 1875.

¹⁰⁶ »Mi dobro vemo, da je državi dolžnost skrbeti za to, da imajo jetniki primernega oprava.« V: Prošnja ljubljanskih obrtnikov zaradi obrtniškega dela na Gradu, Slovenec, št. 100, 25. avgust 1874.

¹⁰⁷ Slovenec, št. 95, 3. september 1878.

O tej dilemi, o kateri se razpravlja »že nekaj desetletji ne samo v Avstriji, ampak tudi v inozemstvu«¹⁰⁹, je v kranjskem deželnem zboru pri razpravi o usodi prisilne delavnice Fran Šuklje takole spregovoril: »Z jedne strani uvidevamo baje vsi brez razločka, da je taka, rekel bi, roparska konkurenca deželnega zavoda neprimerna, obrtnemu stanu sila škodljiva, iz druge strani pa zopet ne moremo iz očíj izpustiti denarni interes deželne blagajnice in prvotni namen prisilne delavnice, s strogim delom povzdigniti ono nesrečno človeško sodrogo, katero je človeška družba pahnila v take zapore. Težko je združiti oboja ozira.«¹¹⁰

Ogrožene obrti

Razumljivo je, da zaporniško delo vseh obrti ni enako ogrožalo. V tem času sta ravno krojaštvo in čevljarstvo doživljala velike spremembe. Predvsem na Dunaju je samostojnim mojstrom nova konfekcijska proizvodnja vse bolj spodmikala tla pod nogami. Zato te obrtnike najdemo med najbolj dejavnimi pripadniki obrtniškega gibanja.¹¹¹ Podobno je bilo v Ljubljani. »Skupno jim je bilo nezadovoljstvo z njihovim položajem, ki se je po njihovih ugotovitvah stalno slabšal zaradi svobodne konkurence in obrtniškega dela po kaznilnicah in prisilnih delavnicah.«¹¹² Zaporniška konkurenca je najbolj prizadela prav krojače in čevljarje, ki so bili tudi zato gonilna sila ljubljanskega obrtniškega gibanja. Obrtniki in pomočniki iz teh dveh obrtnih panog so npr. sestavljali glavnino delavskega izobraževalnega društva.¹¹³

Nekateri so sicer te obrtnike opozarjali, da obrtniške krize ni povzročilo le konkurenčno zaporniško delo. Za krizo ni kriva prisilna delavnica, temveč to, »da vsak pomočnik, jedva da ima pričevalo v rokah, začne delati na svojo roko, kot pravi, včas pa tudi le kot zakotni mojster, ne da bi oznanil svojo obrt oblastvu. [...] Silna konkuren-

¹⁰⁸ Petičja kranjskega obrtnega društva do deželnega zbora kranjskega, Slovenec, št. 8, 12. januar 1886.

¹⁰⁹ Spomenica Kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 153, 9. julij 1886.

¹¹⁰ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360.

¹¹¹ Več o obrtniškem gibanju na Dunaju glej: Boyer, John W.: Political Radicalism in Late Imperial Vienna, Chicago in London: The University of Chicago Press, 1981, str. 40-121.

¹¹² Fischer, Jasna: Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, Ljubljana: Kri, 1983, str. 129.

¹¹³ Fischer, Jasna: Čas vesolniga socialnega punta se bliža, o. c., str. 64-65.

ca, če ne najhujša, izvira tem obrtnikom, iz konfekcijskih štacun, kjer se prodava storjena obleka.«¹¹⁴ Vendar ti argumenti, ki so jih drugi avstrijski obrtniki povsem sprejeli, ljubljanskih krojačev in čevljarjev niso prepričali.

Prisilna delavnica in kaznilnica sta bili za te obrtnike kar velika konkurenca. O tem, kaj so delali v prisilni delavnici, so leta 1871 *Novice* poročale: »Navadna opravila v delalnici so pa tkavska, čevljarska, krojaška in mizararska dela.«¹¹⁵ Največ so se torej ukvarjali prav s spornim krojaštvom in čevljarstvom. Skoraj nič manj sporno ni bilo mizarstvo, ki je bilo v Ljubljani četrta najmočnejša obrtna dejavnost, skoraj povsem primerljiva s pekarstvom.¹¹⁶ Toda v obrtniškem gibanju njihov glas ni bil tako odmeven kot krojaški in čevljarski. Po mnenju nekaterih je zaporniška konkurenca uničevala tudi knjigoveštvo. Problematična naj bi bila zlasti kaznilnica, ki si je za vezanje knjig priskrbela celo potrebne stroje.¹¹⁷ Do leta 1886 naj bi se po podatkih pisca v Slovenskem narodu v 15 letih število pomočnikov v tej dejavnosti zmanjšalo od 50 na komaj 9.¹¹⁸ V resnici se je število knjigovezov v osemdesetih letih zmanjšalo na polovico.¹¹⁹ Knjigoveštvo je torej v resnici preživljalo krizo, vendar ne tako veliko, kot so jo prikazovali nasprotniki zaporniškega obrtniškega dela.

Pisec v Slovenskem narodu omenja velik padec zaposlenih pomočnikov tudi za krojaštvo, čevljarstvo in mizarstvo. V enakem obdobju naj bi se število pomočnikov od 470 zmanjšalo na 130.¹²⁰ Tudi Šuklje omenja podobne podatke za padec števila krojaških pomočnikov. Sicer je zaradi obrtne svobode veliko pomočnikov postalo mojstrov, vendar neprimerno manj, kot jih je izgnilo neznano kam.¹²¹ Za to krizo naj bi bilo krivo prav konkurenčno delo zapornikov. Te zaskrbljuje številke so nasprotniki zaporniškega obrt-

niškega dela s pridom izkoriščali, čeprav so jim pri tem nekateri očitali manipulacijo.¹²²

Proti takšnim argumentom tudi upravi prisilne delavnice in kaznilnice nista mogli ostati ravnodušni. Ščasoma sta vse bolj klonili pod pritiski in sta krojaštvo, čevljarstvo, mizarstvo in knjigoveštvo postopoma črtali iz svojega programa. Do srede osemdesetih let je bila tako v prisilni delavnici knjigoveznica »popolnoma opuščena, krojaški in čevljarski obrt pa se nesta razširila, tem manj, ker se odraščeni, kolikor je nam znano, ne učé teh obrtov.«¹²³ Odrasli prisiljenci, ki niso bili izučeni obrtniki, se torej dejansko spornih obrti niso več učili. To prakso je deželni zbor 4. januarja 1887 tudi uzakonil.¹²⁴ Število že izučenih prisiljencev, ki so se ukvarjali s spornimi obrtmi, pa je bilo zelo majhno.¹²⁵ Zato se tudi zaslužek od obrtnih dejavnosti ni pretirano zviševal, čeprav se je skupni zaslužek precej povečal.¹²⁶ Tudi to, da so se spornih obrti učili le mladoletni varovanci poboljševalnice, ni vplivalo na trend zmanjševanja obrtniškega dela v prisilni delavnici. »Je pri mladih korigendih glavni smoter, zaradi katerega se pridružujejo v zavodu ta, da se priučijo kakemu delu, katero jim omogoča eksistenco, kadar zapustijo delavnico. A tudi v tem oziru se prizadeva deželni odbor rokodelski obrt še nadalje omejiti. Tik zavoda napravljajo se veliki vrtovi, zlasti v ta namen, da se učijo mladi korigendi saditi zelenjad, ter bavijo s sadjerejo, a pouk v drugih rokodelstvih se zajedno deloma opušča.«¹²⁷ Kar polovica mladoletnikov je bila zaposlena s kmetijskimi opravili.¹²⁸

Uprava prisilne delavnice se je proti obrtniške-mu negodovanju borila tudi tako, da spornih obrtniških izdelkov ni izdelovala za neposredne-

¹¹⁴ n.: Odgovor na članek »K spomenici kranjskega obrtnega društva«, Slovenski narod, št. 145, 30. junij 1886.

¹¹⁵ Posilne delalnice, Novice, št. 24, 14. junij 1871, str. 188.

¹¹⁶ Fischer, Jasna: Čas vesolniga socialnega punta se bliža, o. c., str. 59.

¹¹⁷ Prošnja ljubljanskih obrtnikov zarad obrtniškega dela na Gradu, Slovenec, št. 100, 25. avgust 1874.

¹¹⁸ K spomenici kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 143, 26. junij 1886.

¹¹⁹ Od 11 leta 1880 na 5 leta 1890. Fischer, Jasna: Čas vesolniga socialnega punta se bliža, o. c., str. 59.

¹²⁰ K spomenici kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 143, 26. junij 1886.

¹²¹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360.

¹²² Če se je število pomočnikov res toliko zmanjšalo, za to ni kriva prisilna delavnica, kajti v teh 15 letih je ona celo omejevala to sporno obrtniško delo. n.: Odgovor na članek »K spomenici kranjskega obrtnega društva«, Slovenski narod, št. 145, 30. junij 1886.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Slovenec, št. 260, 12. november 1889.

¹²⁵ Od okoli 350 prisiljencev jih je bilo le 30 zaposlenih v spornih obrteh. Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 23. novembra 1889, str. 370.

¹²⁶ Npr. leta 1884 je bilo od skupnega zaslužka okoli 13.300 goldinarjev le 2.600 zasluženih z obrtjo. Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 1886, Letno poročilo, str. 112. Leta 1888 je od skupnega zneska okoli 27.300 gl. le 2.000 gl. odpadlo na obrt. Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 1889, Letno poročilo, str. 132.

¹²⁷ Konservativno obrtno društvo v Ljubljani, št. 156, 12. julij 1892.

¹²⁸ Dolenc, Metod: »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, o. c., str. 75.

ga potrošnika. Čeprav so se v prvi polovici osemdesetih let zaslužki od krojaštva, čevljarstva in mizarstva povečevali, se je uprava zagovarjala, da »od tega [...] odpade na ono vrsto rokodelcev, o katerih je tukaj sploh mogoče govoriti, da delajo kako konkurenco rokodelcem Ljubljanskega mesta« le majhen del.¹²⁹ Prisilna delavnica dela večinoma za deželne in mestne uradnike, osebje prisilne delavnice, za revne šolarje in otroke¹³⁰ in nenazadnje za stare stalne stranke.¹³¹ Celo uradniki boljše obleke kupujejo drugje. Eno tretjino res naredijo za občasne stranke, vendar »se večinoma sme trditi, da to, kar se izdeluje v prisilni delavnici, je v prvi vrsti namenjeno le za prebivalstvo najubožnejše, katero nikakor ne more plačati dražega oblačila!«¹³² Obrtniki s takšnim zagovorom niso bili zadovoljni. Pod njihovim vplivom so se nekateri deželnozbornski poslanci pritožili, da v prisilni delavnici še naprej »opravljajo rokodelska dela tudi za privatne osebe, zlasti čevljarska, mizararska, krojaška, knjigovezna in druga taka dela.«¹³³

Neškodljivo delo

Obrtniki so po eni strani odločno nasprotovali obrtniškem zaporniškem delu, po drugi strani pa so se dobro zavedali, da zaporniki iz socialnih razlogov morajo delati. Po njihovem mnenju se ti dve težnji ne izključujeta: »Mi dobro vemo, da je državi dolžnost skrbeti za to, da imajo jetniki primernega opravka, toda to naj bi se godilo na tak način, da se po njih ne godi škoda obrtnikom, ki tako po davkih morajo plačevati drago njihovo vzdrževanje. In to se kar lahko uravna. Najse dajo jetnikom zopet tista dela, ki so bila prejšnje čase po kaznilnicah vpeljana, naj predejo in tkejo, naj izdelujejo take reči, ki se rabijo v kaznilnici sami.«¹³⁴

Obrtniki so zaporniško delo hoteli potisniti nazaj v preteklost, ko so se zaradi pomanjkanja preje

v prisilnih delavnicah in kaznilnicah v glavnem ukvarjali s predenjem¹³⁵ in so bila enostavna tekstilna dela nasploh še dolgo najbolj razširjena oblika zaposlitve prisiljencev.¹³⁶ S predenjem se mestni obrtniki praviloma niso ukvarjali in so to opravilo prepuščali podeželanom. V manjši meri je to veljalo tudi za tkalstvo. Z nastopom industrializacije je bilo to ročno delo obsojeno na smrt. V nobenem primeru ni moglo tekmovali s tovarniško strojno proizvodnjo. »Kje danes [leta 1889] še najdemo in vidimo ročno predilnico? Ona je zadremala kot zelo stara starka.«¹³⁷ V prvi polovici 19. stoletja sta bila v Ljubljani največ dva predilca. Leta 1859 ni bilo nobenega več. Število tkalcev je npr. od leta 1814 do leta 1860 padlo iz 24 na komaj 5.¹³⁸ V sedemdesetih letih je tkalstvo dokončno izginilo in leta 1880 v Ljubljani ne zasledimo nobenega tkalca več.¹³⁹ Ker torej tkalcev ni bilo več, jim zaporniško tkanje ni moglo konkurirati. Zato so se v prisilni delavnici precej ukvarjali s tkalstvom. Seveda to ni bilo več ročno tkalstvo, temveč strojno; »in vendar je to najpomembnejša in najbolj rentabilna veja industrije, v povzdigovanje katere ne moremo dvomiti, ker se s tem delom mali obrti [...] ne ponuja nobena konkurenca. Ni nam potrebno tako upoštevati konkurenco, katero [...] bo povzročila veliki industriji.«¹⁴⁰ V prisilni delavnici so izdelovali še nekatere izdelke (škatice za vžigalice, papirnate izdelke, pletenje mrež in slame), s katerimi niso konkurirali obrtnikom.¹⁴¹ Kranjska trgovska in obrtna zbornica je toplo priporočala prav takšne in podobne obrtne dejavnosti.¹⁴² Drugi pa so celo predlagali, da naj

¹³⁵ Kulišer, Josif: Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka II, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959, str. 587.

¹³⁶ Stekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 221-229.

¹³⁷ Egon, W.: Das Ende der Hausindustrie, Marburger Zeitung, št. 66, 18. avgust 1889, str. 5.

¹³⁸ Valenčič, Vlado: Pregled ljubljanske obrti od začetka 18. stoletja do obrtnega reda iz leta 1859 ter njen gospodarski in družbeni razvoj, V: Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1977, str. 142.

¹³⁹ Fischer, Jasna: Čas vesolniga socialnega punta se bliža, o. c., str. 59; Podobno je bilo tudi v drugih slovenskih mestih. Zaradi propadanja tkalstva so morali v Celju tkalski ceh v tridesetih letih prejšnjega stoletja celo ukiniti. Orožen, J[anko]: Propadle panoge celjskih obrti: Kronika slovenskih mest, II, 1935, št. 2, str. 162.

¹⁴⁰ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 9. december 1885, str. 48.

¹⁴¹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 358-359.

¹⁴² Zapisnik redne seje trgovinske in obrtne zbornice za Kranjsko v Ljubljani, 30. november 1886, str. 18-19.

¹²⁹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 358.

¹³⁰ Za njih so npr. dali narediti čevlje, s katerimi so jih obdarili za božič. Konservativno obrtno društvo, Slovenec, št. 275, 1. december 1891.

¹³¹ Nove privatne naročnike naj bi dosledno odklanjali. Konservativno obrtno društvo v Ljubljani, Slovenec, št. 156, 12. julij 1892.

¹³² Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 358.

¹³³ Interpelacija je vložil poslanec Klein. Podpisali so jo še: Bleiweis, Svetec, Tavčar, Šuklje, Hribar, Kavčič, Povše, Lavrenčič, Žitnik, Dragoš, Klun, Gorup, Pakiz, Ogorelec. Slovenec, št. 260, 12. november 1889.

¹³⁴ Prošnja ljubljanskih obrtnikov zarad obrtniškega dela na Gradu, Slovenec, št. 100, 25. avgust 1874.

država monopolizira izdelovanje vžigalic, ki bi jih nato izdelovali zaporniki.¹⁴³

Za obrtnike niso bila sporna različna javna dela, »na primer kopanje kanalov, regulacija rek, izsuševanje močvirij, kultiviranje pustih področij.«¹⁴⁴ Zlasti popularno je bilo urejanje hudournikov in gradnja in vzdrževanje cest in železnic. Toda pri takšnih delih se je pojavil nov problem: »Da bi bilo pa s tem pritožeb konec, se ne dá misliti, ker namesto obrtnikov bodo sedaj pa zidarji, pomagači in dninarji tožili, da jim kaznjenci odjemljejo delo.«¹⁴⁵ Obrtnikov seveda takšen argument ni prav nič ganil.

Za nasprotnike zaporniškega obrtniškega dela so bila kmetijska dela najbolj primerna oblika zaposlitve zapornikov. Ne le, da za dela zunaj prisilne delavnice ni bilo potrebno vzpostaviti tako učinkovite in drage delovne organizacije kot v sami zgradbi, temveč je bilo to tudi finančno precej ugodno.¹⁴⁶ Poleg tega pa so se tudi kmetje za razliko od obrtnikov venomer pritoževali, da jim primanjkuje cenene in zanesljive pomožne delavne sile. Prav zaporniki naj bi bili dobra rešitev za ta problem. Vsaj nekaj mesecev v letu bi jih zaposlili pri kmečkih delih.¹⁴⁷ Ker je bila poleg tega večina slovenskega prebivalstva kmečkega, je bilo tudi največ zapornikov s podeželja: »Kaj hasni tedaj tacemu kmetskemu kaznencu, ako se uči razna mehanična in obrtniška dela, za katera potem, ko pride iz zapora, nema ni kupca, mnogokrat pa tudi ne potrebnega kapitala, da bi je na svojo roko izgotavljal, navadno kmetsko delo, katerega je bil vajen izza mladih let, za katero ima največ nagljenja in največ zmožnosti, pa pozabi ali se ga pa

odvadi?«¹⁴⁸ V zaporu bi se tudi lahko naučil modernih kmetijskih metod.

Z izvajanjem takšnih del naj ne bi bilo večjih težav: »Za stražo jim pa dajte primernih oddelkov vojašine, ki so drugod velikrat brez premnovega opravila. Sej so tudi sicer ob ječah na straži.«¹⁴⁹ Nekateri so celo predlagali, da bi zapornike preprosto oddali kmetom. Zapornike »se da kmetom ali obrtnikom na dobrem glasu. [...] Kaznjene mora seveda opaziti, da ko zapusti svoje delo ali ga ne opravlja dobro [...], se mu kazni naravnost grozljivo zaostri.«¹⁵⁰ Vprašanje je, če bi bila takšna grožnja učinkovita, saj je bilo celo množično delo na prostem pod nadzorom paznikov povezano z velikimi težavami. Zato »se smejo odpošiljati, kakor se že samo po sebi umeje, le boljši elementi, od katerih se ni že naprej bati, da bodo pobegnili in gledé katerih se je nádejati, da bode mogoče vzdrževati disciplino, kar je pri zunanjih delih že samo po sebi jako težavna stvar, a takih prisiljencev v večjem številu ni na razpolago.«¹⁵¹ Občasno je tudi prišlo do težav. Leta 1890 so »pri vsih oddelkih [...] prisiljenci dobro delali in se prav povoljno vedli, le v Jaršah jih je več pobegnilo ter se je zaradi tega ta oddelek moral v zavod vrniti.«¹⁵²

Delo za vojsko, državo in obrtnike

V prisilni delavnici so izdelovali obrtniške izdelke tudi za brodelna društva, državne uradnike in različne javne ustanove. To je bilo v skladu s takratnim prepričanjem, da lahko država in tudi posamezne javne ustanove (npr. zapori in prisilne delavnice)¹⁵³ sami poskrbijo za svoje potrebe. V začetku leta 1880 je tako proračunski odsek državnega zbora sprejel resolucijo, »da naj se ujetniki rabijo za izdelovanje erarju, zlasti vojnemu potrebnih stvari, vojaških oblek, obuval itd.«¹⁵⁴ Josip Vošnjak se je zavzel, da bi kaznjenci za državo opravljali potrebna popravila. Čez ne-

¹⁴³ Leta 1893 je v državnemu zboru to predlagal poslanec Rudolf Polzhofer. Zanimivo je, da je svoj predlog utemeljeval iz zdravstvenih stališč, saj je zaradi škodljivosti dela (fosfor) v zaporu možna strožja kontrola delovnih postopkov kot pa v tovarnah, kjer delavcev ni mogoče tako natančno nadzirati. Ta njegov predlog je Marburger Zeitung navdušeno podprl. Ein wiirschenswertes Staatsmonopol, Marburger Zeitung, št. 18, 2. marec 1893.

¹⁴⁴ Zum Schutze der freien Arbeit, Marburger Zeitung, št. 123, 15. oktober 1876.

¹⁴⁵ Državni zbor. Z Dunaja, 14. aprila, Slovenec, št. 85, 15. april 1886.

¹⁴⁶ Stekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 239.

¹⁴⁷ Vendar so se ljubljanski obrtniki prav zaradi sezone narave kmečkega dela spraševali: »Kaj pa naj bodo prisiljenci delati ves drugi čas, ko ne bode dela na polju. Delati bodo v delavnici.« Spomenica Kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 155, 12. julij 1886.

¹⁴⁸ S: O delu v kaznilnicah, Slovenski narod, št. 17, 22. januar 1883.

¹⁴⁹ Zgodnja danica, št. 49, 4. decembra 1885, str. 388.

¹⁵⁰ Unser modernes Arrestwesen, Marburger Zeitung, št. 68, 8. junij 1887.

¹⁵¹ Konservativno obrtno društvo v Ljubljani, št. 156, 12. julij 1892.

¹⁵² Obraunave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, Letno poročilo, 1890, str. 150.

¹⁵³ Na obrtnem shodu leta 1881 na Dunaju samo takšno obrtniško delo ni bilo sporno. Obrtniški shod, Slovenec, št. 129, 19. november 1881.

¹⁵⁴ Kaznilnice kot konkurentije obrtnikom v obraunavanju v budgetnem odseku državnega zbora, Slovenski narod, št. 24, 30. januar 1880.

kaj let so poslanci vladi zopet priporočili, »da naj po kaznilnicah v prvi vrsti izdelujejo reči, ki jih država potrebuje za svoje lastne potrebe.«¹⁵⁵ V kranjskem deželnem zboru je Šuklje zastopal enako stališče: »Nimam nič ugovarjati, ako deželna uprava, ako vsi deželni zavodi dotične svoje obrtne potrebsčine tam si preskrbe, kjer jih najmanj stane, v prisilni delalnici namreč.«¹⁵⁶

Najbolj popularna je bila oskrba vojske. Ta je bila namreč največji državni porabnik najrazličnejših izdelkov. Zato so veliko pričakovali od napovedi, da se bo delo po kaznilnicah »napeljalo [...] na novo polje, katero bo kaznjencem vedno zadosti dela, obrtnikom pa nobene škode prinašalo. Vojni minister ga misli vzeti v zakup.«¹⁵⁷

Vendar to obrtnikov ni niti malo pomirilo. Šuklje se je uštel, ko je pričakoval, da bi z vojaškimi naročili »kaznilnice [...] imele dovolj posla, in malemu obrtniku ne bi bilo povoda, pritoževati se nad nejednakim tekmejem.«¹⁵⁸ Že leta 1882 se je Slovenec odločno postavil proti temu prepričanju: »Gotovo potrebuje država veliko reči, ki bi jih lahko izdelovali po kaznilnicah in pokorilnicah, vendar pa si ne drznemo trditi, naj se vsa ta dela izključljivo izroče kaznilnicam, ker bi tudi na ta način nekterim krajem odšel velik zaslužek.«¹⁵⁹

Obrtniki so pričakovali, da bo država tiste izdelke, ki jih izdeluje tudi obrt, naročala pri njih. »To vprašanje bilo je že predmet neštevilnim posvetovanjem, in obrtniki sklenili so v nebrojnih resolucijah v tem zmislu, da je pri vojaških dobavah še največ dobička in so torej nekak temelj dohodkov.«¹⁶⁰ Čeprav je Avstro-Ogrska v primerjavi z drugimi tedanjimi evropskimi velesilami za vojsko porabila manj denarja in so se po koncu vojn za združitev Italije in Nemčije izdatki za vojsko glede na celoten proračun stalno zmanjševali,¹⁶¹ je bila v avstrijski javnosti globoko zasidrana za-

vest o previsokih izdatkih za vojsko. »Toda ako se že mora toliko izdati za vojaške potrebe, tedaj bi bilo tudi pravično, da se denar vrača tje nazaj, od koder je prišel, da gosposka za vojake kupuje pri kmetu žito in živino, pri obrtniku blago in dá rokodelcem naročila izdelovati vojaško obleko in obutev.«¹⁶²

Leta 1887 je vlada obrtnikom sicer hotela ustreči, vendar je že sam zakon vseboval nekatera določila (enake surovine, strojna izdelava), zaradi katerih so obrtniki izpadli iz konkurence.¹⁶³ Vojska si preprosto ni mogla privoščiti, da bi velike količine blaga nakupovala neposredno pri malih proizvajalcih. Zato je potrebovala posrednike med proizvajalci in vojsko, ki so kot pogodbeni oskrbovalci nakupovali pri posameznih proizvajalcih in velike količine nakupljenega blaga nato prodali vojski. Ti podjetniki so včasih znali svoj položaj pošteno izkoristiti in so vojski z velikim dobičkom prodajali blago najslabše kvalitete.¹⁶⁴ V takratnem časopisju so zelo odmevali sodni procesi proti takšnim goljufom. Zato je javnost zahtevala odpravo dosedanjega nabavnega sistema. Vojsko naj bi odslej obrtniki oskrbovali skupaj. »Ako torej hočejo mali obrtniki dobiti večja dela, ki donajajo obilnejši zaslužek, treba, da se zberejo v«¹⁶⁵ obrtne zadruge. Kljub slabim izkušnjam, ko se v preteklosti cehi niso preveč obnesli pri takšnih poslih,¹⁶⁶ so obrtniki od skupnega nastopa v zadrugah veliko pričakovali: »Bi bile vojaške potrebe preskrbljene ne samo ceneje, nego i solidneje, in dobiček, koji bi iz tega imel posredno mali obrtnik, okrepi in zveksal bi davčno moč te važne vrste prebivalstva.«¹⁶⁷ Zlasti pripravne naj bi bile produktivne zadruge, ki so jih po prvi obrtni noveli obrtniki lahko ustanovili v okviru obveznih obrtnih zadrug. Vendar te zadruge sprva še niso zaživele.¹⁶⁸ Neuspešne so bile tudi že ustanovljene zadruge, katerih glavni namen naj bi bi-

¹⁵⁵ Državni zbor. Z Dunaja, 14. aprila, Slovenec, št. 85, 15. april 1886.

¹⁵⁶ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360.

¹⁵⁷ Slovenec, št. 88, 19. april 1886.

¹⁵⁸ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360.

¹⁵⁹ Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 68, 20. junij 1882.

¹⁶⁰ Vojaške potrebe in mali obrtniki (Iz obrtniških krogov), Slovenec, št. 145, 26. junij 1888.

¹⁶¹ Wysocki, Josef: Die österreichische Finanzpolitik, V: Wandruszka, Adam in Urbanitsch, Peter (ur.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, 1. del: Die wirtschaftliche Entwicklung, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973, str. 92.

¹⁶² Domoljub, št. 4, 20. februar 1890, str. 34-35.

¹⁶³ Eine gewerbliche Interpellation, Marburger Zeitung, št. 33, 18. marec 1887.

¹⁶⁴ Primerjaj: Zalaganje armade, Slovenec, št. 165, 20. julij 1888.

¹⁶⁵ Domoljub, št. 4, 20. februar 1890, str. 34-35.

¹⁶⁶ Slokar, Ivan: Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860, V: Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1977, str. 71-72.

¹⁶⁷ Vojaške potrebe in mali obrtniki (Iz obrtniških krogov), Slovenec, št. 145, 26. junij 1888.

¹⁶⁸ Pančur, Andrej: Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem, o. c., str. 73-79.

¹⁶⁹ Dunajski čevljarji so tako ustanovili zadrugo, preko katere bi delali za vojsko čevlje. Vendar vojaško ministristvo pri zadrugi ni naročalo, zato je zadruga mo-

država monopolizira izdelovanje vžigalic, ki bi jih nato izdelovali zaporniki.¹⁴³

Za obrtnike niso bila sporna različna javna dela, »na primer kopanje kanalov, regulacija rek, izsuševanje močvirij, kultiviranje pustih področij.«¹⁴⁴ Zlasti popularno je bilo urejanje hudournikov in gradnja in vzdrževanje cest in železnic. Toda pri takšnih delih se je pojavil nov problem: »Da bi bilo pa s tem pritožeb konec, se ne dá misliti, ker namesto obrtnikov bodo sedaj pa zidarji, pomagači in dninarji tožili, da jim kaznjenci odjemljejo delo.«¹⁴⁵ Obrtnikov seveda takšen argument ni prav nič ganil.

Za nasprotnike zaporniškega obrtniškega dela so bila kmetijska dela najbolj primerna oblika zaposlitve zapornikov. Ne le, da za dela zunaj prisilne delavnice ni bilo potrebno vzpostaviti tako učinkovite in drage delovne organizacije kot v sami zgradbi, temveč je bilo to tudi finančno precej ugodno.¹⁴⁶ Poleg tega pa so se tudi kmetje za razliko od obrtnikov venomer pritoževali, da jim primanjkuje cenene in zanesljive pomožne delavne sile. Prav zaporniki naj bi bili dobra rešitev za ta problem. Vsaj nekaj mesecev v letu bi jih zaposlili pri kmečkih delih.¹⁴⁷ Ker je bila poleg tega večina slovenskega prebivalstva kmečkega, je bilo tudi največ zapornikov s podeželja: »Kaj hasni tedaj tacemu kmetskemu kaznencu, ako se uči razna mehanična in obrtniška dela, za katera potem, ko pride iz zapora, nema ni kupca, mnogokrat pa tudi ne potrebnega kapitala, da bi je na svojo roko izgotavljal, navadno kmetsko delo, katerega je bil vajen izza mladih let, za katero ima največ nagljenja in največ zmožnosti, pa pozabi ali se ga pa

odvadi?«¹⁴⁸ V zaporu bi se tudi lahko naučil modernih kmetijskih metod.

Z izvajanjem takšnih del naj ne bi bilo večjih težav: »Za stražo jim pa dajte primernih oddelkov vojašine, ki so drugod velikrat brez premnovega opravila. Sej so tudi sicer ob ječah na straži.«¹⁴⁹ Nekateri so celo predlagali, da bi zapornike preprosto oddali kmetom. Zapornike »se da kmetom ali obrtnikom na dobrem glasu. [...] Kaznjene mora seveda opaziti, da ko zapusti svoje delo ali ga ne opravlja dobro [...], se mu kazni naravnost grozljivo zaostri.«¹⁵⁰ Vprašanje je, če bi bila takšna grožnja učinkovita, saj je bilo celo množično delo na prostem pod nadzorom paznikov povezano z velikimi težavami. Zato »se smejo odpošiljati, kakor se že samo po sebi umeje, le boljši elementi, od katerih se ni že naprej bati, da bodo pobegnili in gledé katerih se je nádejati, da bode mogoče vzdrževati disciplino, kar je pri zunanjih delih že samo po sebi jako težavna stvar, a takih prisiljenec v večjem številu ni na razpolago.«¹⁵¹ Občasno je tudi prišlo do težav. Leta 1890 so »pri vsih oddelkih [...] prisiljenci dobro delali in se prav povoljno vedli, le v Jaršah jih je več pobegnilo ter se je zaradi tega ta oddelek moral v zavod vrniti.«¹⁵²

Delo za vojsko, državo in obrtnike

V prisilni delavnici so izdelovali obrtniške izdelke tudi za dobrodelna društva, državne uradnike in različne javne ustanove. To je bilo v skladu s takratnim prepričanjem, da lahko država in tudi posamezne javne ustanove (npr. zapor in prisilne delavnice)¹⁵³ sami poskrbijo za svoje potrebe. V začetku leta 1880 je tako proračunski odsek državnega zbora sprejel resolucijo, »da naj se ujetniki rabijo za izdelovanje erarju, zlasti vojnemu potrebnih stvari, vojaških oblek, obuval itd.«¹⁵⁴ Josip Vošnjak se je zavzel, da bi kaznjenci za državo opravljali potrebna popravila. Čez ne-

¹⁴³ Leta 1893 je v državnemu zboru to predlagal poslanec Rudolf Polzhofer. Zanimivo je, da je svoj predlog utemeljeval iz zdravstvenih stališč, saj je zaradi škodljivosti dela (fosfor) v zaporn možna strožja kontrola delovnih postopkov kot pa v tovarnah, kjer delavcev ni mogoče tako natančno nadzirati. Ta njegov predlog je Marburger Zeitung navdušeno podprl. Ein wünschenswerthes Staatsmonopol, Marburger Zeitung, št. 18, 2. marec 1893.

¹⁴⁴ Zum Schutze der freien Arbeit, Marburger Zeitung, št. 123, 15. oktober 1876.

¹⁴⁵ Državni zbor. Z Dunaja, 14. aprila, Slovenec, št. 85, 15. april 1886.

¹⁴⁶ Stekl, Hannes: Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920, o. c., str. 239.

¹⁴⁷ Vendar so se ljubljanski obrtniki prav zaradi sezone narave kmečkega dela spraševali: »Kaj pa naj bodo prisiljenci delali ves drugi čas, ko ne bode dela na polju. Delati bodo v delavnicah.« Spomenica Kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 155, 12. julij 1886.

¹⁴⁸ S: O delu v kaznilnicah, Slovenski narod, št. 17, 22. januar 1883.

¹⁴⁹ Zgodnja danica, št. 49, 4. gruden 1885, str. 388.

¹⁵⁰ Unser modernes Arrestwesen, Marburger Zeitung, št. 68, 8. junij 1887.

¹⁵¹ Konservativno obrtno društvo v Ljubljani, št. 156, 12. julij 1892.

¹⁵² Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, Letno poročilo, 1890, str. 150.

¹⁵³ Na obrtnem shodu leta 1881 na Dunaju samo takšno obrtniško delo ni bilo sporno. Obrtniški shod, Slovenec, št. 129, 19. november 1881.

¹⁵⁴ Kaznilnice kot konkurentije obrtnikom v obravnavanjih v budgetnem odseku državnega zbora, Slovenski narod, št. 24, 30. januar 1880.

kaj let so poslanci vladi zopet priporočili, »da naj po kaznilnicah v prvi vrsti izdelujejo reči, ki jih država potrebuje za svoje lastne potrebe.«¹⁵⁵ V kranjskem deželnem zboru je Šuklje zastopal enako stališče: »Nimam nič ugovarjati, ako deželna uprava, ako vsi deželni zavodi dotične svoje obrtne potrebsčine tam si preskrbe, kjer jih najmanj stane, v prisilni delalnici namreč.«¹⁵⁶

Najbolj popularna je bila oskrba vojske. Ta je bila namreč največji državni porabnik najrazličnejših izdelkov. Zato so veliko pričakovali od napovedi, da se bo delo po kaznilnicah »napeljalo [...] na novo polje, katero bo kaznjencem vedno zadosti dela, obrtnikom pa nobene škode prinašalo. Vojni minister ga misli vzeti v zakup.«¹⁵⁷

Vendar to obrtnikov ni niti malo pomirilo. Šuklje se je uštel, ko je pričakoval, da bi z vojaškimi naročili »kaznilnice [...] imele dovolj posla, in malemu obrtniku ne bi bilo povoda, pritoževati se nad nejednakim tekmejem.«¹⁵⁸ Že leta 1882 se je Slovenec odločno postavil proti temu prepričanju: »Gotovo potrebuje država veliko reči, ki bi jih lahko izdelovali po kaznilnicah in pokorilnicah, vendar pa si ne drznemo trditi, naj se vsa ta dela izključljivo izroče kaznilnicam, ker bi tudi na ta način nekterim krajem odšel velik zaslužek.«¹⁵⁹

Obrtniki so pričakovali, da bo država tiste izdelke, ki jih izdeluje tudi obrt, naročala pri njih. »To vprašanje bilo je že predmet neštevilnim posvetovanjem, in obrtniki sklenili so v nebrojnih resolucijah v tem zmislu, da je pri vojaških dobavah še največ dobička in so torej nekak temelj dohodkov.«¹⁶⁰ Čeprav je Avstro-Ogrska v primerjavi z drugimi tedanjimi evropskimi velesilami za vojsko porabila manj denarja in so se po koncu vojn za združitev Italije in Nemčije izdatki za vojsko glede na celoten proračun stalno zmanjševali,¹⁶¹ je bila v avstrijski javnosti globoko zasidrana za-

vest o previsokih izdatkih za vojsko. »Toda ako se že mora toliko izdati za vojaške potrebe, tedaj bi bilo tudi pravično, da se denar vrača tje nazaj, od koder je prišel, da gosposka za vojake kupuje pri kmetu žito in živino, pri obrtniku blago in dá rokodelcem naročila izdelovati vojaško obleko in obutev.«¹⁶²

Leta 1887 je vlada obrtnikom sicer hotela ustreči, vendar je že sam zakon vseboval nekatera določila (enake surovine, strojna izdelava), zaradi katerih so obrtniki izpadli iz konkurence.¹⁶³ Vojska si preprosto ni mogla privoščiti, da bi velike količine blaga nakupovala neposredno pri malih proizvajalcih. Zato je potrebovala posrednike med proizvajalci in vojsko, ki so kot pogodbeni oskrbovalci nakupovali pri posameznih proizvajalcih in velike količine nakupljenega blaga nato prodali vojski. Ti podjetniki so včasih znali svoj položaj pošteno izkoristiti in so vojski z velikim dobičkom prodajali blago najslabše kvalitete.¹⁶⁴ V takratnem časopisju so zelo odmevali sodni procesi proti takšnim goljufom. Zato je javnost zahtevala odpravo dosedanjega nabavnega sistema. Vojsko naj bi odslej obrtniki oskrbovali skupaj. »Ako torej hočejo mali obrtniki dobivati večja dela, ki donasajo obilnejši zaslužek, treba, da se zberejo v«¹⁶⁵ obrtne zadruge. Kljub slabim izkušnjam, ko se v preteklosti cehi niso preveč obnesli pri takšnih poslih,¹⁶⁶ so obrtniki od skupnega nastopa v zadrugah veliko pričakovali: »Bi bile vojaške potrebe preskrbljene ne samo ceneje, nego i solidneje, in dobiček, koji bi iz tega imel posredno mali obrtnik, okreplil in zveksal bi davčno moč te važne vrste prebivalstva.«¹⁶⁷ Zlasti pripravne naj bi bile produktivne zadruge, ki so jih po prvi obrtni noveli obrtniki lahko ustanovili v okviru obveznih obrtnih zadrug. Vendar te zadruge sprva še niso zaživele.¹⁶⁸ Neuspešne so bile tudi že ustanovljene zadruge, katerih glavni namen naj bi bi-

¹⁵⁵ Državni zbor. Z Dunaja, 14. aprila, Slovenec, št. 85, 15. april 1886.

¹⁵⁶ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360.

¹⁵⁷ Slovenec, št. 88, 19. april 1886.

¹⁵⁸ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 360.

¹⁵⁹ Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 68, 20. junij 1882.

¹⁶⁰ Vojaške potrebe in mali obrtniki (Iz obrtniških krogov), Slovenec, št. 145, 26. junij 1888.

¹⁶¹ Wysocki, Josef: Die österreichische Finanzpolitik, V: Wandruszka, Adam in Urbanitsch, Peter (ur.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, 1. del: Die wirtschaftliche Entwicklung, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973, str. 92.

¹⁶² Domoljub, št. 4, 20. februar 1890, str. 34-35.

¹⁶³ Eine gewerbliche Interpellation, Marburger Zeitung, št. 33, 18. marec 1887.

¹⁶⁴ Primerjaj: Zalaganje armade, Slovenec, št. 165, 20. julij 1888.

¹⁶⁵ Domoljub, št. 4, 20. februar 1890, str. 34-35.

¹⁶⁶ Slokar, Ivan: Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860, V: Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1977, str. 71-72.

¹⁶⁷ Vojaške potrebe in mali obrtniki (Iz obrtniških krogov), Slovenec, št. 145, 26. junij 1888.

¹⁶⁸ Pančur, Andrej: Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem, o. c., str. 73-79.

¹⁶⁹ Dunajski čevljarji so tako ustanovili zadrugo, preko katere bi delali za vojsko čevlje. Vendar vojaško ministristvo pri zadrugi ni naročalo, zato je zadruga mo-

la oskrba vojske.¹⁶⁹ Vendar so kasneje nekatere obrtne zadruge zaživele v civilni proizvodnji prav zaradi prvotnega namena - serijskega oskrbovanja vojske.¹⁷⁰

Obrtniki so problem zaporniškega dela hoteli rešiti tudi tako, da bi zaporniki preprosto delali za njih. Leta 1874 so celo predlagali, naj jih zaposlijo tovarne.¹⁷¹ Za takšno rešitev se je npr. leta 1880 zavzel obrtniški zbor v Linzu¹⁷² in kasneje trgovska in obrtna zbornica v Gradcu.¹⁷³ Tudi kranjska trgovska in obrtna zbornica v Ljubljani se je zavzela, da naj bi kaznilnica v bodoče delala le za trgovce in obrtnike, ki bi pri njej naročili delo, ki ni v škodo obrtnikom.¹⁷⁴ Prisilna delavnica v Ljubljani je naposled delno ugodila obrtniškim željam¹⁷⁵ (tudi pri spornem čevlarskem delu)¹⁷⁶ in jim je ponudila sporne mizarске storitve.¹⁷⁷ Pomočnikom seveda ni bil všeč takšen način razreševanja obrtniških težav, saj je to dobro »le za mojstre, ki bi dobili bolji kup delavcev. Nepravičen pa je nasproti poštenim pomočnikom, [...] kateri bi potem službe zgubili ali jih težje dobili, ko zdaj. Srečna osoda: poštene pomočnike naj gre po svetu beračiti, da bo usak drugi dan zarad vagabundiranja zaprt, - samo da bodo lumpi na Gradu delo imeli in denar služili!«¹⁷⁸

Interes drugih obrtnikov in potrošnikov

Zaporniško obrtniško delo je v glavnem prizadelo le krojače, čevljarje, mizarje in knjigoveze. Drugim obrtnikom pa naj bi velika koncentracija zapornikov v Ljubljani celo koristila: »Velika večina ljubljanskih obrtnikov ni prizadeta od dela v delavnici in [...] imajo tudi ljubljanski trgovci in obrtniki ravno po delavnici več ali manj dohod-

ka. Kar se potrebuje za hrano in obleko 300 mož, za 25 pazniških rodbin itd. ves ta konsum ostane v Ljubljani.«¹⁷⁹ To veliko množico zapornikov in pripadajočega osebja na čelu s pazniki je bilo namreč potrebno nahraniti, obleči in oskrbeti s potrebnimi dobrinami in storitvami (frizer). Tudi poslopja so potrebovala različne storitve in popravila. Za kar kaznilnica in prisilna delavnica nista mogli poskrbeti sami, sta kupili pri domačih obrtnikih in trgovcih. Tako so npr. sredi osemdesetih let na račun prisilne delavnice kmetje iz okolice Ljubljane zaslužili 1000 gld. na leto in obrtniki iz Ljubljane celo 31.143 gld. Poklukur je pri teh številkah upravičeno pripomnil: »To je pravi ugovor upravnistva prisilne delavnice, da, ako morebiti nekaterim vrstam obrtnikov ljubljanskih prizadeva nekoliko škode, je pa dolga vrsta obrtnikov, katerim dá izdatnega zaslužka.«¹⁸⁰

Nasproti mogočni obrtniški agitaciji so se postavili le redki posamezniki, ki so pri problemu obrtniškega zaporniškega dela zagovarjali interese potrošnikov. V nasprotju z obrtniki, ki so svoje blago hoteli prodajati čim dražje in s čim večjim dobičkom, so potrošniki to blago hoteli kupiti čim ceneje. Interesi potrošnikov in obrtnikov so bili torej povsem nasprotni. Iluzorno je bilo pričakovati, da bi se lahko sporazumeli glede »pravične« cene obrtniških izdelkov. »Tukaj je pač tako, kakor na tehnici ali vagi; če šine ta kvišku, mora ona pasti, kajti ravnotežje se skoro ne dá doseči.«¹⁸¹

V časopisih so se pojavili le redki glasovi, ki so zagovarjali interese potrošnikov in še na te so se obrtniki ostro odzvali,¹⁸² o čemer priča dopis Potrošnika ne zanima slab položaj obrtnikov. »Vsega tega nisem jaz kriv, zato ni moja dolžnost, memo drugih bremen nositi še to. Ne gre tudi rokodelcem svoje reči kupovati tje, kjer jih ceneje dobí? [...] Mogoče je, da ne more ceneje delati, potem mu jaz ne morem pomagati, kajti mene ne briga to, koliko delo njega stane, marveč to, koliko moram jaz plačati za nj. Če dajem torej na Grad ali v posilno delavnico izdelovati, česar potrebujem, nimam namena, zaslužek dajati izmečku človeštva, mar-

rala prenehati s svojim delom. Slovenec, št. 296, 27. december 1890.

¹⁷⁰ Tako npr. leta 1908 Čevlarska gospodarska zadruga na Dobračevih pri Žireh. Stanonik, Marija: Zgodovina žitroskega čevljarstva, Loški razgledi, 18, 1971, str. 134.

¹⁷¹ Prošnja ljubljanskih obrtnikov zarad obrtniškega dela na Gradu, Slovenec, št. 100, 25. avgust 1874.

¹⁷² Za obrtnike, Slovenec, št. 16, 10. februar 1880.

¹⁷³ Slovenec, št. 115, 19. maj 1888.

¹⁷⁴ Zapisnik redne seje trgovinske in obrtne zbornice za Kranjsko v Ljubljani, 30. november 1886, str. 10-11.

¹⁷⁵ S: O delu v kaznilnicah, Slovenski narod, št. 17, 22. januar 1883.

¹⁷⁶ Obravnave deželne zbornice Kranjskega v Ljubljani, 23. novembra 1889, str. 370.

¹⁷⁷ Obravnave deželne zbornice Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 358-359.

¹⁷⁸ Slovenec, št. 95, 3. september 1878.

¹⁷⁹ n.: Odgovor na članek »K spomencem kranjskega obrtnega društva«, Slovenski narod, št. 145, 30. junij 1886.

¹⁸⁰ Obravnave deželne zbornice Kranjskega v Ljubljani, 21. januar 1886, str. 357.

¹⁸¹ Slovenec, št. 49, 28. februar 1884.

¹⁸² Več rokodelcev: Poslano, Slovenec, št. 143, 3. december 1874.

¹⁸³ Tihi meščan: Poslano, Slovenec, št. 145, 8. december 1874.

*več hočem le ceneje shajati, ker nimam toliko dohodkov, da bi mi bilo veselje vsako reč na pol dražje plačevati.*¹⁸³

Tudi obrtniki niso mogli spregledati potrošniškega argumenta: »Ker so posebno konsumenti nižjih krogov izgubili zmožnost kupovanja, ni čuditi se, da se potrebnosti naročajo ondu, kjer se more izdelovati za neznatne cene, za zasobne stroške davkoplačevalcev.«¹⁸⁴ Vendar so kljub temu zagovarjali lastne interese: »Smo v mestnem zboru [...] slišali besede, da bode dobro, če se prisilna delavnica razširi, ker bodo vsled tega meščani lahko dobivali ceno obuvalo in obleko! Kjer prevladujejo taki nazori o temeljnih zakonih narodnega gospodarstva, tam je pač sleherna beseda v nasprotnem smislu bob v stenov.«¹⁸⁵

Tihemu meščanu, »ki pa marsikaj gnjilega zapaзи,«¹⁸⁶ je prekipelo ob nenehni tožbah obrtnikov in jim je povsem v brk povedal, da so njihovi zaslužki v primerjavi z zaslužki ostalih meščanov kar veliki, njihov dobiček pa naravnost gromozanski: »Kdo razen advokatov, ministrov, milijonarjev in takih ljudi zasluži«¹⁸⁷ toliko kot obrtniki? »Ali je dolžnost moja, plačevati zajturke in večerje, bokale in vrčke svojemu krojaču, čevljarju itd., memo kterege sem v gostilnici lačen, v nedeljah in praznikih gledé obleke berač, vse druge dni pa gledé dela suženj ali hlapec?«¹⁸⁸

Le redki so bili takšni glasovi, ki so poudarjali, da obrtnikom sploh ne gre tako slabo, kot se pritožujejo. Obrtno vprašanje je še naprej ostajalo eden glavnih socialnih problemov svojega časa. Tudi zaporniško obrtno delo je bilo pomemben del problemov, s katerimi so se spopadali zagovorniki obrtnega stanu. Toda v nasprotju z drugimi zahtevami, s katerimi so hoteli omejiti obrtno svobodo, zakonodajalec tega vprašanja nikoli ni rešil v zadovoljstvo obrtnikov. Z enakimi besedami kot na prvem slovenskem katoliškem shodu¹⁸⁹ so se nad zaporniškimi delom pritoževali tudi na

drugem slovenskem katoliškem shodu leta 1900.¹⁹⁰ Zaporniki morajo sicer delati tudi dandanes, utihnile so le pritožbe obrtnikov nad njihovim delom.

Zusammenfassung

Gewerbetreibende im Kampf gegen die Konkurrenz der Zwangsarbeit

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erlebte das Gewerbe unter den Schlägen der Industrialisierung tiefgreifende Veränderungen. Obwohl das Gewerbe als Ganzes Fortschritte machte, hatten die Menschen dennoch das Gefühl, das wegen des Niedergangs einiger Branchen langsam das gesamte Gewerbe zugrunde geht. Daher bemühte sich die konservative Gewerbebewegung, die bestehende Gewerbefreiheit möglichst einzuschränken. Dieser Kampf erreichte in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts seinen Höhepunkt. Die Forderungen der Gewerbetreibenden waren in ganz Österreich ähnlich. Unter anderem beschwerten sie sich über die konkurrenzfähige Zwangsarbeit. Die größte Aufmerksamkeit widmeten diesem Problem die Gewerbetreibenden aus der Landeshauptstadt Ljubljana, wo sich die meisten Gewerbetreibenden Krains befanden. Die Abschaffung der gewerblichen Zwangsarbeit war die einzige fortdauernde Forderung der Gewerbebewegung in Ljubljana. Die Laibacher Gewerbetreibenden widmeten der Häftlingsarbeit so große Aufmerksamkeit, daß sie damit den Eindruck erweckten, der Bestand des Gewerbestandes hänge allein von einer Lösung dieses Problems ab.

Die große Sorge der Laibacher Gewerbetreibenden war völlig verständlich, denn im slowenischen Gebiet hatte nur Ljubljana Einrichtungen, in denen Häftlinge arbeiten mußten. Die Laibacher Burg war in den Jahren 1868 bis 1895 Sitz einer Strafanstalt, in der die Sträflinge auch gewerbliche Arbeiten ausführen mußten. Außerdem befand sich in Ljubljana in den Jahren 1847 bis 1921 eines der zentralen Arbeitshäuser Österreichs. In diesen beiden Institutionen waren zu Beginn der achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts 500 bis 600 Personen eingesperrt – eine große Zahl für eine Stadt, in der 1890 rund 30.000 Personen lebten. Zahlreiche Häftlinge befaßten sich

¹⁸⁴ *Peticija kranjskega obrtnega društva do deželnega zbora kranjskega, Slovenec, št. 8, 12. januar 1886.*

¹⁸⁵ *K spomenici kranjskega obrtnega društva, Slovenski narod, št. 143, 26. junij 1886.*

¹⁸⁶ *Tih meščan: Poslano, Slovenec, št. 139, 24. november 1874.*

¹⁸⁷ *Tih meščan: Poslano, Slovenec, št. 145, 8. december 1874.*

¹⁸⁸ *Tih meščan: Poslano, Slovenec, št. 139, 24. november 1874.*

¹⁸⁹ *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slov. katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892 leta v Ljubljani, Ljubljana, 1893, str. 108-109.*

¹⁹⁰ *Poročilo o II. slovenskem katol. shodu, ki se je vršil leta 1900 v Ljubljani, Ljubljana, 1901, str. 82.*

dort mit verschiedenen gewerblichen Tätigkeiten. Die Haftanstalt und das Arbeitshaus kamen vor allem Schneidern, Schustern und Tischlern ins Gehege, und gerade diese waren die treibende Kraft der Gewerbebewegung, die entschieden gegen die Konkurrenz der Zwangsarbeit auftrat. Weil die Haftanstalt und das Arbeitshaus für ihre Tätigkeit auch Geld vom Staat bekamen und ihre gewerbliche Tätigkeit überdies nicht besteuert wurde, konnten sie ihre Produkte günstiger verkaufen als Gewerbetreibende, die sich darüber zu Recht beschwerten. Andererseits hatte die Zwangsarbeit auch große Mängel. Die Haftanstalt und das Arbeitshaus waren soziale Einrichtungen mit großen Betriebskosten und einer unzureichend ausgebildeten und motivierten Arbeitskraft. Dennoch erreichten die Gewerbetreibenden mit der Zeit, daß die Haftanstalt und das Arbeitshaus die Preise ihrer gewerblichen Erzeugnisse auf eine reales und damit nicht mehr konkurrenzfähiges Niveau anheben mußten.

Wegen ihrer wirtschaftlichen Interessen wideretzten sich also die Gewerbetreibenden der gewerblichen Tätigkeit von Häftlingen. Andererseits unterstützte die damalige Öffentlichkeit den sozialen Zweck der Häftlingsanstalten. Die Absicht der Haftstrafe war nicht nur das Bestrafen, sondern auch die Umerziehung. Durch Umerziehung versuchte die neuzeitliche Gesellschaft Randgruppen wie Bettler, Landstreicher und ähnliche »Arbeitsscheue«, die angeblich die öffentliche Sicherheit gefährdeten, zu marginalisieren. Durch Zwang sollten sie an Arbeit gewöhnt werden. Durch Arbeit sollten moralisch verdorbene Nichtstuer, die auf die schiefe Bahn der Armut und des Verbrechens gerieten, wieder nützliche Mitglieder der Gesellschaft werden. Damit wurde zwischen Nichtstun, Armut und Verbrechen ein enger ursächlicher Zusammenhang hergestellt: Wenn man einem Müßiggänger und Verbrecher

helfen will, muß man ihn einsperren und zur Verrichtung von ehrenvoller und befreiender Arbeit zwingen.

Zwischen den wirtschaftlichen Interessen der Gewerbetreibenden und dem Interesse der Öffentlichkeit nach Umerziehung herrschte also eine tiefe Kluft, die nur zu überwinden war, indem man Häftlingen und Zwangsarbeitern eine solche Zwangsarbeit auferlegte, die nicht mit den Gewerbetreibenden konkurrieren konnte. Die Gewerbetreibenden rieten daher, daß sich die Häftlinge dem Spinnen und Weben widmen sollen, da sich das Gewerbe zu jener Zeit selbst nicht mehr damit befaßte. Auch verschiedene öffentliche Arbeiten wie Bau und Instandhaltung von Straßen und Eisenbahnen, Wildbachverbauungen, Flußbau und Trockenlegung von Sümpfen usw. wurden nicht beanstandet. Die Gewerbetreibenden waren auch von der Idee begeistert, daß die Häftlinge einfach für sie arbeiten würden. Darüber waren aber die Gesellen natürlich keinesfalls glücklich. Weil die meisten Häftlinge aus ländlichen Gebieten stammten und sich Bauern lautstark über den Mangel an Arbeitskräften beschwerten, war die beliebteste Arbeit landwirtschaftlicher Art. Deutlich schwerer zu begeistern waren die Gewerbetreibenden für die Möglichkeit, die Haftanstalt und das Arbeitshaus für verschiedene öffentliche Einrichtungen und den Staat (vor allem die Armee) arbeiten zu lassen.

Im Arbeitshaus wurde die gewerbliche Tätigkeit zwar niemals völlig aufgelassen, doch gab die Landesregierung mit der Zeit dem Druck der Gewerbetreibenden nach und begrenzte die zwangsweise gewerbliche Arbeit auf einen vertretbaren Umfang. Häftlinge müssen auch heute noch arbeiten, diesbezügliche Beschwerden der Gewerbetreibenden sind jedoch verstummt.

Dragan Matič

TAKTA PA TA ČLOVEK GOTOVO NI IMEL

Preganjanje ustavovernih uradnikov na Kranjskem

Takoj po nastopu prvega in edinega slovenskega deželnega predsednika na Kranjskem (v drugih deželah s slovenskim prebivalstvom kaj podobnega ni prišlo niti zdaleč v poštev), so kranjski Nemci začeli skozi usta ljubljanskega ustavovernega društva z jadicovanji o tem, kako se jih zatira. Te jeremijade niso potihnile ves čas Winklerjevega predsednikovanja. Trajala so vse do konca habsburške monarhije in še dlje – določen odmev teh tožb je zaslediti tudi dandanes. Pričujoči članek govori samo o enem primeru, ki je zanimiva slika o tem, kako je dogodek, ki je bil sam po sebi nepomemben in brez posebnega vpliva, dobil precejšen odmev v javnosti. Kljub svoji obiskurnosti je v pregretem vzdušju mednarodne nestrpnosti in ustaljene prakse, ki je (ne glede na to, kdo je bil na vladi) v vsakdanjem življenju narekovala discipliniranje opozicije, zavzel nenavadno velike razsežnosti; postal je predmet razprav v dunajskem parlamentu in vir časopisnih polemik.

V začetku osemdesetih let se je politika ljubljanskega ustavovernega društva osredotočila na ohranjanje nemškega posestnega stanja. Stranka, ki je še pred nekaj leti gojila ambicije, da (na podlagi proklamiranega liberalizma ob asistenci dunajske vlade in s pomočjo laične šole, nemškega uradovanja ter kulturne, gospodarske in politične premoči nemštva v Avstriji) pod nadzorom za-

drži celotno Kranjsko in jo, kot kak udav svoj plen, počasi, v miru in postopno, tj. po povsem naravni poti prebavi (beri: odreši klerikalnega vpliva in v širšem časovnem razponu politično prepoji z liberalizmom ter nadnacionalnim avstrijskim patriotizmom, hkrati pa seveda germanizira), se je morala sprijazniti z novim poslanstvom. Reševati je bilo potrebno, kar se je zdelo, da se rešiti da. Kruta usoda je zamenjala vloge in če so Slovenci pred nekaj leti morali z glasom vpijočega v puščavi prositi za osnovne nacionalne pravice, tj. predvsem pravice do uporabe svojega jezika v šolstvu, uradih in sploh javnem življenju, so se z nastopom Taaffejeve vlade v vsaj nekoliko podobni vlogi znašli kranjski Nemci. Medtem ko so bili npr. ljubljanski Nemci do nastopa Winklerja zadovoljni z utrakvističnim sistemom šolstva, ki je bil uveljavljen na Kranjskem, Slovenci pa so se nad njim stalno pritoževali, se je situacija v osemdesetih obrnila na glavo.¹ Prizadevanja kranjskih Nemcev so bila tako od osemdesetih let 19. stoletja osredinjena na zagotovitev avtonomnega šols-

¹ Spet se je pokazalo, kako trditev Otta Steinwenderja, da ni važno, kdo vlada, ampak kako vlada povsem drži ter da vse ustavne reforme, ki so jih ustavoverci tolikanj opevali, predstavljajo okvir, znotraj katerega se lahko vlada tako ali drugače, ne da bi se ustavnost in zakonodaja kršili. V tem smislu je vendarle potrebno ohraniti določeno distanco do ustavnih reform, ki so na vsakdanjo politično prakso vendarle imele le omejen vpliv in so dopuščale vsakokratni vladi več kot dovolj maneverskega prostora, ki je dovoljeval prav dramatične zasuke v izvajanju vladne politike.

tva in omogočanje delovanja kulturnih ustanov nemške narodne skupnosti, manjšine, ki je predstavljala nekaj manj kot petino ljubljanskega prebivalstva in okrog 5 % vseh Kranjcev. S tem je bil neločljivo povezan tudi boj na finančno gospodarskem področju, ki se je v prvi vrsti manifestiral v obliki bojkotnih gibanj posameznih narodnozavednih trgovcev (svoji k svojim), najbolj pa zaostрил ob slovenskih poskusih zavzetja Kranjske hranilnice, ki je predstavljala poglobljen in neusahljiv finančni vir za vse potrebe nemške narodne skupnosti na Kranjskem.²

Vsekakor ni dvoma, da so kranjski ustavoverci Winklerju s stalnimi kritikami že od vsega začetka njegovega službovanja v vlogi kranjskega deželnega predsednika dodobra načeli živce.³ Potem ko sta se o grozovitem zatiranju Nemcev na Kranjskem (predvsem kratenju njihovih pravic do lastnega šolstva ter poskusih, da se jih oropa nadzora Kranjske hranilnice) v dunajski poslanski zbornici razgovorila že poslanca Jacques (1883) in Plener (1885) – slednji je nastopil tudi z interpelacijo -, je v bran kranjskega nemštva 1886 nastopil še državnozborski poslanec Tomaszczuk.

Zaplet in publiciteta

Tomaszczuk je vlado v svojem govoru obtoževal, da po enem letu še ni rešila pritožbe proti odločbi, s katero je deželni predsednik Winkler Kranjski hranilnici prepovedal financiranje ustanovitve nemške šole. V tej zadevi je Tomaszczuk vložil tudi interpelacijo. Ob tej priliki pa se je pokazalo, da Nemci niso nezadovoljni le z Winklerjevimi (ne)aktivnostmi na šolskem področju. Deželni predsednik je namreč leta 1885 povzročal neprijetnosti svojim podrejenim – državnim uradnikom, ki so zahajali na sestanke ljubljanskega ustavovernega društva. Ni povsem jasno, kako da so o tem zatiranju spregovorili skoraj z enoletnim zamikom. Kakorkoli že, ko je državni poslanec Tomaszczuk⁴ v parlamentu govoril o neprijemnem odnosu deželne vlade do nemških šol,

je sliko nemogočih kranjskih razmer podkrepil s poročilom o trpinčenju ustavovernih državnih uradnikov. Navedel je odlok deželnega predsednika Winklerja, s katerim so določili izpraševanje uradnikov, ki so prisostvovali nekemu sestanku Ustavovernega društva, na katerem so z resolucijo podprli dejavnost Združene levice. Pravzaprav je zanimivo, da ob Tomaszczukovem razkritju »afere« Združena levica ni več obstajala, saj je ob volitvah 1885 razpadla na radikalno-nacionalistični Nemški in ter liberalno-konzervativni Nemško-avstrijski klub, kateremu je pripadal Tomaszczuk. Tako ni mogoče reči, da se je v tem slučaju v parlamentu govorilo ravno o aktualnih zadevah: beseda je tekla o eno leto starih šikanah, do katerih je prišlo zaradi resolucije podpore, poslane politični stranki, ki v času razprave ni več obstajala. Kakorkoli, »stigmatizirane« uradnike so 1885 silili, naj odgovorijo na 14 vprašanj. Na omenjenem spornem sestanku Ustavovernega društva, ki se je zgodilo v začetku marca 1885, je društveni predsednik Schaffer govoril o aktualnih političnih razmerah. Tomaszczuk je menil, da v tem govoru ni moglo biti kaj spotakljivega, saj ga je ves čas poslušal predstavnik vlade – policijski komisar, ki ni posredoval. Prisostvovali so tudi nekateri uradniki in profesorji, ki se debate po njegovih navedbah niso udeležili. Vendar je deželni predsednik dal sestaviti seznam teh profesorjev in uradnikov ter njihovim predstojnikom poslal prezidialni odlok (dat. 7. 4. 1885, 3. 11. Präs.), v katerem je odredil, naj te ljudi izprašajo na podlagi 14 vprašanj. Nekatera od njih so – po povzemanju parlamentarnega govora – bila: »Ali in v kakšni meri odobravate govore s tega sestanka, katerim se je ploskalo in ki so očitali vladi oz. jo napadali? Kaj menite o trditvi prvega govornika, da vlada daje vedno več koncesij posameznim strankam oz. nacijam z izjemo le nemške in da naklonjeno obravnava le nacionalce? Kaj razumete pod koncesije in ugodnosti? (veselost na levi) V kolikšni meri vidite v domnevnih ugodnostih zlorabo in kateri zakon naj bi vlada s temi ugodnostmi kršila? (nova veselost in klici: Škandal!). Tako gre v tem smislu od 1. do 14.«

² Vse dogajanje, ki ga v pričujočem članku omenjamo, bo nadrobneje opisano v knjigi "Nemci v Ljubljani 1861–1918", ki bo izšla jeseni 2002.

³ Posledica tega Winklerjevega ustavovernega izživljanja je bila ustavitve izhajanja dnevnika kranjskih ustavovercev *Laibacher Tagblatt*, ki jo je Winkler dosegel leta 1880 s tem, da je edino ljubljansko tiskarno postavil pred izbiro: ali naj tiska *Laibacher Tagblatt* ali napol uradni *Laibacher Zeitung*. Tiskar Bamberg se je seveda odločil na podlagi podjetniške logike.

⁴ Anton Tomaszczuk (umrl 1889) je bil tiptičen predstavnik nemštva jezikovnih otokov (*Inseldeutschum*). Doma je bil v Bukovini in je izviral iz nacionalno mešanega zakona. Večkrat se je zapletal v spore s *Schönererjem*, ob razcepu *Združene levice* 1885 je vstopil v *Nemško-avstrijski klub*, v kasnejši *Združeni nemški levici* pa je pripadal njenemu desnemu krilu. Primerjaj Loihar Höbelt: *Kornblume und Kaiseradler: Die deutschfreihheitlichen Parteien Altösterreich 1882–1918*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, München: R. Oldenbourg, 1993, str. 50 in 52.

Kranjski deželni predsednik Andrej Winkler

Tomaszczuka je nato zanimalo: »Kakšen namen ima ta inkvizicija? Ali postaviti samozavestnega, prepričanju zvestega človeka v ponižujoč položaj ali javno priznanje njegovega prepričanja uporabiti v namene, o katerih ta odlok ne govori. Vsakemu, ne glede na strankarsko pripadnost, je jasno, da je za dobro vladanje in administriranje poleg znanja, razumevanja in ostalega potreben tudi političen takt. Takta pa človek, ki je sestavil ta vprašanja, ni imel.«⁵

Laibacher Zeitung (dalje L. Z.) je na Tomaszczukove obtožbe odgovorila s povzetkom razprav na inkriminiranem sestanku Ustavovernega društva, o katerem je poročala že 16. 3. 1885: »Otvoritveni govor je imel sedanji društveni predsednik dr. Schaffer, ne pa takratni Schrey. Govornik je med drugim ostro kritiziral vlado in govoril o njenih neuspehih na vseh področjih – preganjanju Nemcev, propadli spravi ipd. ter praksi podeljevanja koncesij vsem, razen Nemcem, za kar je poslanec Sueß iznašel izraz »Politik der Winkelzüge« [politika ovinkarjenja – op. a.]. Schaffer je nato obsodil zatiranje kranjskih Nemcev v šolstvu, ši-

kaniranje uradnikov, izročitev političnih teles nacionalnim fanatikom ... Nato so sprejeli resolucijo – nezaupnico vladi.«

L. Z. je nato opozoril, da državni uradniki nimajo privilegija poslanske imunitete, kot ga ima npr. Tomaszczuk, ki lahko po želji kritizira vlado. Razen tega to izpraševanje nima posledic, saj vsi izprašani uradniki lepo in mirno uživajo svoje službe. S to t. i. inkvizicijo so dobili le namig, da jim je pod aktualno vlado sicer dovoljeno dosti, ne pa vse. Ob tem je tudi navedel, da se je dobro spomniti prakse prejšnjega režima, ko je moralo iz Ljubljane oditi osem uslužbencev naenkrat, in to v različnih smereh neba: »Eden je imel celo to srečo, da je šel v domovino Tomaszczuka – Suza-wo na ruski meji. In to se je zgodilo brez inkvizicije, brez kakršnihkoli vprašalnikov, v štiriindvajsetih urah. Tako je prejšnja vlada zahtevala subordinacijo, disciplino in respekt. Kje je bil takrat dr. Tomaszczuk, človek znanosti, prava in svobode, da ni takrat povzdignil svojega mogočnega glasu o razmerah na Kranjskem? Ali mu takrat njegovi ljubljanski prijatelji niso poslali nobenih podatkov v presojo v parlament?«⁶

L. W. je odgovarjal, da je »zasliševanje merilo na mnenja in prepričanja, ki so vendar osebna stvar vsakega posameznika. Povod za to pa je bilo le to, da so uradniki pasivno poslušali kritiko vlade, ki je bila v mejah zakona. Nihče nima pravice koga siliti, naj pove svoje mnenje.«⁷

V parlamentu je Winklerjev režim na Kranjskem branil Šuklje. Slovenski narod je objavil njegov govor v treh delih, in sicer 1., 2. in 3. 4. 1886.

⁶ L. Z., 26. 3. 1886.

⁷ L. W., 10. 4. 1886, članek z naslovom »Moderne Inquisition«. 24. 4. 1886 je L. W. objavil odprto pismo, podpisano s Carniolus, naslovljeno na Winklerja (Offener Brief eines Krainer's an den slowenischen Landespräsidenten in Krain Herrn Baron Andreas Winkler), ki je opredeljevalo oz. kritiziralo stališča politike deželnega predsednika. Med drugim je pisec Winklerju sporočal, da je opustil upanje, da bi ga prepričal o zgrešenosti potti, ki jo je ubral. Izboljšanje na Kranjskem je možno le od zunaj. Winkler je obseden od treh fiksnih idej, ki mu postavljajo okvire: »I. Gospodje od Laibacher Wochenblatt – vsa skrb vlade, vsa opozicija izhaja od teh zlobnih gospodov. Vsa uradna nejevolja, vsi izpadli so naravnani proti njim. Vsak v deželi pa ve, da pri tem ne gre za L. W., pač pa za nemško prebivalstvo Kranjske. II. Razmerje prebivalstva na Kranjskem: 29.392 Nemcev in 447.366 Slovencev, kar pri najboljši volji preprečuje nemške zahteve. Kolikokrat je L. Z. to že navedel, kolikokrat pa je bilo že dokazano, da se velika vprašanja uprave, zakonodaje, kulture, šolstva in omike ne dajo rešiti na osnovi brutalnega seštevanja števil, da je vprašanje, kaj naj bo

⁵ L. W., 27. 3. in 3. 4. 1886.

Šuklje je med drugim povedal: »V resnici imamo prav pametne ljudi, ki mislijo, da pod vlado Taafsejevo v Kranjskeje gospoduje samohotje, kakor morebiti kje v deželi zamorcev ob Tsadskem jezeru, ljudi, ki resno verjamejo, da sedanji deželni predsednik kranjski je pravi pravcati Herodež, ki le to misli in namerava, kako bi po betlehemske umoril dete, pomilovanja vredno nemštvo na Kranjskem ... Kaj je po kratkem najpoglavitejše, kar častita opozicija po svoji časopisih in tu v parlamentu očita politični upravi Kranjske? Prvič je to razmerje mestnih osnovnih šol ljubljanskih, drugič so to odnošaji politične uprave s tistim sklepom kranjske hranilnice in slednjič, tretjič razmere mej načelnikom politične uprave in mej uradniki ter profesorji nemške narodnosti, predvsem tisti ukaz od 7. aprila 1885, s katerim je zadnjič gospod poslanec Tomaszczuk znal skupiti nekoliko nepredrage senzacije. Kar se tiče mestnih osnovnih šol ... do septembra 1885 ni bilo trdo nemških osnovnih šol v Ljubljani pa tudi trdo slovenskih ne. V nižjih razredih se je pričelo s slovenščino, v višjih pa se je nemški poučni jezik posadil namesto slovenščine ... Poglavitno je, da je tako jezikovno organizacijo mestnih šol ljubljanskih leta 1878 sklenila ravno nemška večina mestnega zbora in potrdila ravno tako nemška večina deželnega šolskega sveta. Ukrepa nismo mi storili, uperjen je bil proti nam, živel je, četudi smo se mi pritoževali in ga zavračali. A glejte potem pridejo z nedolžnimi obrazi in dolžijo politično upravo kronovine.«

Glede hranilničnega sklepa o ustanovitvi šole, ki je bil sprejet 29. 5. 1884, deželno predsedstvo pa ga je zavrnilo šele 15. 1. 1885, je Šuklje navajal, kako je razburil celo kronovino, saj so varčevalci pri hranilnici v 98 % Slovenci in da je anomalija, ker s sredstvi hranilnice gospodari 40 članov ter da bi se to moralo rešiti po »postavni« pot. Deželnemu predsedstvu ni bilo mogoče prej odgovori-

ti, ker je moralo zbrati statistične podatke, saj je mestni občini ministrstvo zaukazalo ustanovitev dveh nemških šol in se je ustanovitev še ene zdelala nekoristna, Kranjska hranilnica pa je lahko namenjala svoje dotacije le v obče koristne namene. Nekoristnost oz. nepotrebnost še ene nemške šole v Ljubljani se je na koncu izkazala za točno.

Kar zadeva šikaniranje državnih uradnikov na Kranjskem in zloglasni seznam, je Šuklje izjavil: »Ko sem poslušal govor bukovinskega poslanca, dal bi se bil sam skoro zapeljati, da bi bil misli na kak Sullov subskribcijski seznam, ki se je stavil proti nemškemu profesorjem in uradnikom, v tem se pa spominjam, da acta publica »Konstitucionalnega društva« v Ljubljani že davno več ne obračajo nase pozornosti širših krogov. Pri dotičnem občnem zboru je bilo 24 članov, reci celili 24 članov, in še o teh hudobni jeziki govore, da so jih morali več privleči od mize v gostilni in kavarni. (Veselosť na desni) Pri tem zboru, ki nikakor ni imponoval s številom udeležiteljev, bili so samo trije državni funkcionarji, namreč dva srednješolska profesorja in jeden finančni uradnik; jaz mislim, da je bil seznam udeležiteljev, o katerem je govoril dr. Tomaszczuk, jedva potreben. Gospod poslanec je nadalje trdil, da se ti gospodje niso udeleževali debat v društvu. To trditev pa moram nekoliko popraviti. Jeden gospodov udeleževal se je stilizacije odločne resolucije, ki se je sklenila, predlagal dostavke, drugi pa je celo v odboru omenjenega društva. Tedaj gospodje se vendar neso tako pasivno držali. Jedno leto je minilo od tega časa, in nobenemu teh gospodov se ni niti las skrivil ... Rad verjamem na besedo, da se je onim gospodom predložila pola s 14 vprašanji. Mislite mari, da vlada nima druge naloge, kakor trpeti napade njenih lastnih organov in jim biti zato še hvaležna.«

Potem je Šuklje navajal primere, kako v ZDA in Angliji odstavljajo uradnike ob spremembah vlade, in vprašal opozicijo, ki tako rada zre na sever in občuduje nemško državo, ali misli, da bi pruska vlada, ko bi ji začeli uradniki ukazovati, odgovorila s tako neuspešnim prezidijalnim ukazom. Kot primer drugačne prakse je navedel tudi Francijo, na koncu pa spomnil na junaštva prejšnje avstrijske vlade: »Tedaj bi res ne bil svetoval nobenemu uradniku udeležiti se podobne demonstracije.« Kot se je spominjal Šuklje, so takrat uradnikom prepovedovali obiske nedolžnih zabav in bralnih društev, obiskovanje nekaterih gostiln in kavnarn. Sodnim uradnikom so prepovedali občevanje z nekaterimi izrazitimi Slovenci. »Noben uradnik slovenske narodnosti in mišljenja ni bil

slovensko in kaj nemško v deželi – pri popolnoma neenaki vrednosti (Ungleichwertigkeit) obeh jezikov –, nemogoče rešiti na osnovi ljudskega štetja in da pri strankarskem opredeljevanju ne gre zgolj za nasprotovanje med Nemci in Slovenci, ampak da gre za odločno razlikovanje med liberalci in nacionalci, med Kranjci in slovanskimi fanatikci. III. Gospod Šuklje zasluzi v vašem razvoju in nastanku natančnejšo obdelavo, ki bo sledila drugič. Ta za vas za vsak način drag (thenere) poslanec ima fantazijo v parlamentu govoriti o zlati dobi in na vsiljivo, za vas verjetno neprijeten način brati vaš režim.« V L. Z. so nato Carnotova izzivali, naj se vendar podpiše pod svojimi imenoma, da bodo vedeli, s kom polemizirajo. Ta pa je 8. 5. 1886 v L. W. to zahtevo zavrnil z izjavo, da se bo podpisal s pravim imenom takrat, ko bo Winkler začel podpisovati svoje izdolge v L. Z.

varen, ko se je zvečer ulegel v postelj, da se ne bode vzbudil v Črnovcih ali Odenburgu [...] Sedem poštnih uradnikov so naenkrat razpodeli ... in ti uradniki se niso udeleževali nikakih političnih društev, neso se udeleževali sklepanja resolucij, obrnenih proti ministrstvu.« Potem ko je navedel še preganjanje šolnikov in lastno izgnanstvo v Wiener Neustadt, je nadaljeval z opisom razmer, ki so se na Kranjskem po Winklerjevem prihodu idilično umirile. Medtem ko so prej bili spopadi (tudi s smrtnimi izidi) v deželi na dnevnem redu, sta se zdaj narodni skupnosti zblížali in tudi v deželnem zboru poslanci obeh narodov prijateljsko sodelujejo: »Danes ni treba klicati huzarskih eskadronov iz sosednjih dežel na Kranjsko ... Konjico so gospodje takrat mnogo izdatneje uporabljali«. Ob koncu je zaželel, da bi slovenski rojaki v sosednjih deželah uživali vsaj del pravic, ki jih Nemci uživajo na Kranjskem.

Pogled od blizu in v ozadje – arhivski in časopisni viri

6. 4. 1885 je deželni predsednik Andrej Winkler pisal grofu Taaffeju, kot ministrskemu predsedniku in vodji ministrstva za notranje zadeve. Obvestil ga je o inkriminiranem sestanku ljubljanskega ustavovernega društva (slednje je po Winklerjevih podatkih štel okrog 160 članov), ki se je zgodilo 6. 3. 1885 in so mu prisostvovali tudi trije državni uslužbenci: c. kr. finančni tajnik Johann pl. Feyrer, profesor na učiteljski šoli Wilhelm Linhart ter profesor na višji realci Josef Julius Binder. Winkler je ob tem pripomnil, da je imel že večkrat priložnost poročati nj. ekselenci o protivladni sovražni nastrojenosti ljubljanskega ustavovernega društva. Ta duh je vnovič prišel do izraza na omenjenem sestanku, in sicer ob vladi sovražnih govorih, predvsem pa je to bilo razvidno iz resolucije, sprejete v podporo Združeni levici, pri oblikovanju katere je aktivno sodeloval prof. Linhart. Prof. Binder naj bi svojo aktivno udeležbo izkazal s tem, ko se je dal izvoliti v društveni odbor. Winkler je poudaril, da se mu je zdelo primereno, da (preko njihovih predstojnikov) trem omenjenim funkcionarjem zastavi vprašanja, ki naj bi razložila, kako si omenjeni ljudje predstavljajo združljivost svoje funkcije državnega uslužbenca s to vladi sovražno demonstracijo. Posebej naj bi to bilo problematično, ker je resolucija izražala polno in enoglasno društveno podporo in zahvalo prizadevanjem Združene levice, usmerjenih v to, da obstoječo vlado zruši. Winkler je pismu priložil tudi poročilo policijskega višjega komisarja Parme, ki je sestanku prisostvoval, izvide Laibac-

her Wochenblatta, ki je o sestanku izčrpno poročal, ter vprašalnik, ki ga je deželno predsedstvo poslalo predstojnikom z zahtevo, da na njegovi podlagi opravijo zaslišanje svojih podrejenih – profesorjev Linharta in Binderja. 5. 5. 1885 je Taaffe Winklerju odpisal. Sporočil mu je, da se je z zadevo seznanil, se mu zahvalil za poročilo in vrnil priloge.⁸

Policijsko poročilo

Winklerjevemu dopisu Taaffeju je bilo priloženo poročilo višjega komisarja Parme, ki je sestanku prisostvoval kot predstavnik vlade. Iz poročila z dne 8. 3. 1885 je razvidno naslednje. Generalnemu zasedanju ustavovernega društva, ki se je začelo okrog pol devetih zvečer v restavraciji kazine, je prisostvovalo 24 članov. Najprej je društveni predsednik dr. Schaffer imel daljši govor, ki pa je bil sestavljen izključno iz sprevrženih kritik delovanja vlade med zadnjo državnozborsko sezono. Posebej je ob tem napadal vladne neuspehe v zvezi z dvema cilji, ki si jih je zadala: uravnoteženost državnega gospodarjenja in sprava med narodi. V zvezi s prvim je Schaffer poudaril, da sta se kljub povečanim davkom deficit in zadolženost povečala, kar zadeva spravo, pa se je položaj prav tako še poslabšal. Ostale Schafferjeve kritike so bile naslednje:

- državni deficit naj bi se povečal za 102 milijona;
- reforma na področju davkov (spremembe davka na nepremičnine in v zvezi z dohodnino), zakon proti socialistom, obrtni red, novela o dokladah (*Gebühren*), v nobenem primeru niso izpolnili pričakovanj;
- kljub temu da bi bilo progresivno obdavčenje najbolj primerno, ni bilo uvedeno; sicer je bil na področju gradnje železnic dosežen napredek, vendar je to pripisati prejšnji sestavi državnega zbora;
- nasploh vlada spodbuja vse po vrsti, naj nastopijo proti nemškemu elementu; slovenizacija je na pohodu, v tem duhu deluje politična uprava na Kranjskem (slovenizirajo se cele občine in npr. celó učiteljske), ob vsem tem pa se še zatruje, da je vse ostalo po starem;
- Slovenci so si ustvarili fanatično stranko, ki zasleduje le egoistične cilje in vidi interese le ožje domovine, nemški stranki je poglobljena skrb celotne države, vlada pa se je postavila na stališče federalizma.

⁸ Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), AS 16, Deželno predsedstvo za leto 1885, spis št. 1054.

Schaffer je nato sklenil, da morajo ustavoverci toliko časa vztrajati v opoziciji, dokler ne nastopi sprememba sistema. Za naslednje državnozborske volitve je menil, da bodo potekale pod velikim vladnim pritiskom in da je zato toliko bolj potrebno strniti vrste, poudarjati stare avstrijske tradicije in združiti vse Nemce in dobre Avstrijce.

Za njim je nastopil dr. Suppan, ki je poudaril, da so Slovenci kljub koncesijam, ki so jih dobili, nezadovoljni. Obseg teh koncesij je bil po njegovih besedah že tako velik, da novim zahtevam ni mogoče ustreči, ne da bi oškodovali Nemce.

Zatem je društveni blagajnik Leskovic predložil obračun za preteklo leto. Ta je bil sprejet, prav tako je bilo sprejeto Deschmannovo poročilo o finančnem poslovanju društva šolskega pfeniga. Pri tej točki sta se razprave udeležila profesorja Linhart in Binder ter predlagala, da se podpore tega društva v prvi vrsti namenijo večrazrednim šolam. Ta predlog je bil predložen odboru v obravnavo.

Končno je besedo povzel dr. Schrey, ki je opisal dobrohotni vpliv Nemcev v deželi kranjski, ki da so jo obvarovali pred prevlado divjaštva. Zatem je prešel k državnemu zboru in govoril o delovanju Združene levice, ki naj bi bilo v korist celotne države. V zvezi s Kranjsko je posebej omenil zasluge poslanca Plenerja. Schrey je nazadnje predlagal tekst resolucije, ki so jo z nekaj Linhartovimi popravki vsi navzoči sprejeli v naslednji obliki: *»Ob preteku državnozborske sezone izreka ustavoverno društvo poslancem Združene levice najtoplejšo zahvalo za predano, k cilju usmerjeno, prepričanju zvesto zastopstvo interesov skupne države, ustave in nemške stvari. Hkrati izraža upanje, da bo tudi v naslednjem obdobju zasedanja državnega zbora mogoče videti te korenjaške zastopnike nemškega naroda, kako enotno in polnoštevilno delajo zbrani v korist domovine.«*

Ob koncu so zbrani potrdili izvolitev vodstva društva, v katerega je bil kot nov član izvoljen tudi prof. Binder. Zborovanje se je končalo nekaj pred deseto uro zvečer.⁹

Vprašalnik za inkriminirana ustavoverna profesorja

Med prilogami Winklerjevega dopisa Taaffeju se je ohranil tudi znameniti vprašalnik, ki je toli-

kanj vzburl duhove. Prav tako sta bila vprašalniku priložena zapisnika zaslišanj, ki sta jih opravila oba direktorja šol. Ni pa najti zapisnika o zaslišanju finančnega uradnika Feyrerja, tako da ni jasno, ali je do tega zaslišanja sploh prišlo. Če primerjamo vprašalnik in časopisno poročilo o sestanku, izšlo v Laibacher Wochenblatt (št. 240/1885, str. 1, 2, 4 in 5), ugotovimo, da je prav to poročilo bilo osnova za sestavo vprašalnika, saj vprašalnik poizveduje o mnenju glede trditev, ki so bile zapisane v časopisnem poročilu o sestanku.

Winkler je tako 7. 4. 1885 poslal direkciji učiteljskega ter direkciji višje realne šole dopis. V njem je zahteval, da direkciji obeh šol zaslišita profesorja Linharta in Binderja, ki sta temu sestanku prisostvovala. Zaslišanje naj bi potekalo na podlagi sledečega vprašalnika, ki pa je vseboval 17 in ne 14 vprašanj, kot je v parlamentu trdil Tomaszczuk:

1. Ali in do katere mere soglašate z napadi in očitki na vlado, ki so bili na sestanku izrečeni v govorih, kateri so bili sprejeti z odobravanjem?
2. Kaj sam meni o očitkih prvega govornika češ, da *»vlada daje vedno nove koncesije posameznim strankam in narodom z izjemo nemškega ter da z namenom zlorabljanja spodbuja nacionalni element«*. Kaj razume pod koncesijami in ugodnostmi in koliko se mu te ugodnosti zdijo zloraba? Kateri obstoječi zakon naj bi s temi koncesijami in ugodnostmi vlada kršila?
3. Do katere mere meni, da je izrečena kritika istega govornika – ki je bila namenjena vladnim ukrepom na področju politične uprave, pravosodja, davčne reforme, železniškega prometa in socialne reforme – upravičena?
4. Katere protinemške ukrepe je po njegovem mnenju sprejela centralna vlada, posebej pa katere protinemške ukrepe je sprejela deželna vlada na Kranjskem; ali in v kolikšni meri se mu ti ukrepi zdijo nezakoniti?
5. Kaj meni o trditvi prvega govornika, da se vlada pri svojem delovanju poslužuje zelo svojvrstnih sredstev in da pri svojih korakih in sredstvih ubira politiko izvijanja (ovinkarjenja)?
6. Kaj bi imel pripomniti k vladnim ukrepom v zvezi:
 - z razpustitvijo zadnjega deželnega zbora;
 - s potekom zadnjih volitev v občinski zastop deželnega glavnega mesta;
 - z izdajo volilnega reda za trgovsko zbornico;

⁹ Prav tam.

- s spremembami na področju šolstva, posebej na učiteljišču, pa tudi drugod;
- z znanim sklepom Kranjske hranilnice, da postavi nemško šolo in gradi delavska stanovanja?

Ali in v kolikšni meri je po njegovem mnenju vlada v vseh naštetih primerih kršila obstoječe zakone in – v slučaju pritrdilnega odgovora – katere zakone?

7. Pri kateri od (v zadnjih letih mnogoštevilnih izvedenih) personalnih sprememb naj bi vlada po njegovem ravnala nekorektno? V kolikšni meri se mu zdi zaslužena graja uradnega časopisja in domnevnih uradnih kandidatur in kakšne utemeljitve lahko za to grajo navede?
8. V katerem smislu in v katerih primerih naj bi vlada stopila Nemcem na prste?
9. V kakšnem smislu se vprašanemu zdi pomanjkljiv Lex Šuklje, za katerega so glasovali tudi nemški deželni poslanci in ki je dobil tudi cesarsko potrditev?
10. V kolikšni meri soglaša s trditvijo govornika o tem, da je ljubljanski občinski svet sprejel sklep o slovenizaciji vseh ljubljanskih šol in njemu podrejenih uradov? Kje in v kakšnem smislu se je do zdaj izvedla slovenizacija ljubljanskih ljudskih šol in kje sploh je prišlo do katerekoli spremembe glede dosedanjega poučevalnega jezika na teh šolah? Kje in v katerih slučajih so Nemci v Ljubljani in drugje na deželi doživeli kršitev zagotovljenih pravic, ki jim jih jamči 19. člen temeljnega državnega zakona z dne 21. decembra 1867 (R. G. Bl. št. 142)?
11. Ali meni, da je izjava omenjenega govornika o tem, da je vlada drugo za drugo zastopniška telesa v deželi prepustila nacionalnim fanatikom, upravičena? V primeru da tako meni – v čem se je tovrstna aktivnost vlade manifestirala?
12. Ali se veliko ljudi v deželi – in eventualno kateri – ukvarja z učenjem ruskega jezika?
13. Ali se strinja s pogledi govornika, da vlada sledi federalističnim ciljem, in v slučaju pritrdilnega odgovora, katere dokaze lahko navede v podporo tej trditvi?
14. Ali se strinja s trditvijo drugega govornika, da so dejanja vlade na Kranjskem bila že večkrat upravičeno deležna kritike nemško-liberalnih državnozborskih poslancev? Ali tudi on meni, da je bila kritika upravičena in – v slučaju pritrdilnega odgovora –, katera dejstva lahko navede v podkrepitev?
15. Zakaj je – v slučaju, da se ne strinja z navedbami, ki so bile izrečene na sestanku – tam ostal?

16. Ali se mu zdi njegovo prisostvovanje na sestanku upravičeno glede na to, da so bile tam uprizorjene protivladne demonstracije, posebej z ozirom na enoglasno sprejeto in poslano zaupnico oz. priznanje Združeni levici, ki dela na rušenju vlade? Kako lahko opraviči svojo prisotnost na sestanku glede na nacionalne spore, ki vladajo v deželi in v katere se zlahka lahko pritegne študirajočo mladino?
17. Kako se je lahko pripetilo, da se je čutil poklicanega sodelovati pri oblikovanju zaupnice Združeni levici, oblikovane na omenjenem zborovanju?¹⁰

Zaslišanji

Direkcija učiteljišča je odgovor poslala takoj po opravljenem zaslišanju 12. 4. 1885. Potem ko je direktor učiteljišča Blasius Hrowath prof. Linhartu prebral vprašanja in si jih je nato Linhart še sam prebral, je na zapisnik izjavil naslednje: »Na vprašanja od 1 do 15 nisem v stanju odgovoriti. Sem veliko premalo politika, da bi se lahko izjasnil v zvezi s temi vprašanji. Kolikor mi je znano, se še nikoli nisem na kakem javnem zborovanju izjasnil glede kateregakoli političnega vprašanja, kar je dokaz, da se s politiko ne ukvarjam. Prav tako malo se ukvarjam tudi s pravnim študijem, tako da prav tako nisem sposoben presojati, ali je s tem ali onim ukrepom vlada kršila ta ali oni zakon. Kar zadeva vprašanja pod 15, 16 in 17, odgovarjam naslednje. Sem že skoraj 15 let član vseh tukajšnjih društev. Osebe, ki jih vodijo, so mi znane kot zelo častivredni možje, polni patriotizma. Se pa redko primeri, da bi se lahko poslušalec z vsemi navedbami v dolgem govoru posameznega govornika strinjal. Prav tako redko se primeri, da bi poslušalec, ki se z vsem ne strinja, zborovanje takoj zapustil. Menim, da tega nisem bil dolžan storiti, saj je bil prisoten tudi zastopnik c. kr. vlade, ki je dopustil, da je zborovanje potekalo, ne da bi ga prekinjal. Slednje se gotovo ne bi zgodilo, če bi se pripetilo kaj nedostojnega. Prav tako so zborovanju prisostvovali tudi drugi uradniki in so tam ostali do konca.

Najodločneje pa moram zanikati, da bi z eno samo besedo sodeloval pri oblikovanju zaupnice poslane Združeni levici. To je popolnoma napačno in neresnično. Prav tako nisem predlagal nobenih amandmajev, kot je bilo popolnoma napačno napisano v nekem članku tukajšnjega *Lai-bacher Zeitungsa*.

¹⁰ Prav tam.

Po tej izjavi je bil zapisnik zaključen in podpisan.

Direktor višje državne realke Mrhal je v dopisu c. kr. deželnemu predsedniku sporočil, da c. kr. profesor Josef Binder, kljub opominu, ni želel natančneje odgovarjati na vprašalnik. Tako je poslal zapisnik zaslišanja, ki ni potekalo povsem po željah deželnega predsednika.

Do zaslišanja je prišlo 11. 4. 1885 v direktorjevi pisarni. Potem ko je direktor prof. Binderju prebral vprašanja, ga je pozval, naj resnicoljubno in po najboljši vesti nanje odgovori.

Ob tej zahtevi je prof. Binder izjavil, da so zastavljena vprašanja tako mnogoštevila in po vsebini težka, da prosi za pol do tričetrt ure časa, da jih natančno prebere in o njih razmisli.

Direktor je tej prošnji ugodil, po tričetrt ure pa je prof. Binder izjavil sledeče: »V zvezi s točko 1 zelo obžalujem, ker nisem v stanju, da bi se uradno izrekal o tem, kaj mislim, oz. da bi posamezne misli utemeljeval, preden bi jih javno in glasno izustil. Tako neupravičeni zahtevi moram nasprotovati v interesu pravice do svobodnega samoodločanja. Isto velja tudi v primerih od 2 do 11 ter 13 in 14. Za odgovore na ta vprašanja je potrebno natančno poznavanje avstrijske zgodovine od 1879 dalje, prav tako bi bilo potrebno natančno poznati gradivo v zvezi s tovrstno problematiko ter imeti popolnoma oblikovano poznavanje politike oz. razpolagati z zmožnostmi na političnem področju. Glede na vse skupaj torej moram izjaviti, da pri najboljši volji nisem v stanju takoj odgovoriti na vprašanja, najmanj pa mi je mogoče odgovoriti uradno.«

Direktor Mrhal je nato Binderja opozoril, da visoki odlok dobesedno zahteva, da odgovori na vsako vprašanje posebej: »Oponinjam vas, da je vaša dolžnost, da izpolnite naročilo oblasti, ki so vam predpostavljene, po najboljši vesti in zmožnostih.«

Prof. Binder ga je zavrnil: »Na to ne morem odgovoriti nič drugega kot to, kar sem že izjavil.« Na ostala vprašanja je prof. Binder odgovoril sledeče:

V zvezi z 12. vprašanjem (koliko ljudi na Kranjskem se uči ruščino): »Na to nisem v stanju dati nobene informacije.«

Na 15. vprašanje: »Ker nisem na zborovanju opazil nič nezakonitega, nisem imel razloga, da

bi ga zapustil. Tudi vladni zastopnik ni nasprotoval ničemu.«

V zvezi s 16. vprašanjem: »Zborovanja nisem razumel kot protivladno demonstracijo, ampak kot to, kar je v resnici bilo – vsakoletno generalno zborovanje s strani vlade odobrenega društva. Obstoj Združene levice je prav tako malo nezakonit, kot tudi nastopanje tega kluba za nemštvo. Slednjo aktivnost Združene levice smatram za pohvale vredno, posebej zato, ker so vendarle tudi Nemci zvesti avstrijski državljanji. Novo pa mi je, da bi Združena levica načrtovala rušenje vlade, saj sem do zdaj verjel, da levica nasprotuje proti desnici, vlada pa je nad vsemi strankami. Prav tako ne vidim zveze med mojo prisotnostjo na zborovanju, v deželi prevladujočimi mednacionalnimi spori, ter mladino, ki jo poučujem. V tem primeru bi bilo sodelovanje zrelih mož (kar učitelji so) pri delovanju posameznih društev zlo in bi taka nevarna društva ne imela zakonske podlage za svoje delovanje.«

V zvezi s 17. vprašanjem: »V sprejemu častne funkcije v zakonito dovoljenem društvu, katerega člani so častivredni možje, nisem mogel zaslediti nič nezakonitega.«

Ker prof. Binder ni imel nič več pripomniti, je bil zapisnik zaključen in podpisan.¹¹

Zaključek

V fondu Deželnega predsedstva za Kranjsko ni zaslediti nobenih drugih arhivalij v zvezi z zadevo, ki smo jo osvetlili. Kljub nezadovoljivim odgovorom oz. neposlušnosti obeh profesorjev, se Winklerju očitno ni zdelo vredno, da bi vso stvar gнал dalje in posegal po disciplinskih ukrepih. Verjetno se lahko zanesemo na Šukljetovo tolmačenje okoliščin, kot jih je predstavil v državnem zboru. Njegove izjave imajo posebno težo z ozirom na to, da je bil Šuklje ozko povezan z Winklerjem in da je svojčas tudi urejal Ljubljanski list, ki so ga ustavoverci označevali kot tipičen primer rek reptilnega časopisja, ki ima za nalogo braniti vladno politiko na Kranjskem. Tako lahko zaključimo, da drži trditev Laibacher Zeitunga, da »to izpraševanje ni imelo posledic, saj vsi izprašani uradniki lepo in mirno uživajo svoje službe – s to t. i. inkvizicijo so dobili le namig, da jim je pod aktualno vlado sicer dovoljeno dosti, ne pa vse«, oz. s Šukljetovimi besedami: »Mislite mari, da vlada nima druge naloge, kakor trpeti napade njenih

¹¹ Prav tam.

lastnih organov in jim biti zato še hvaležna.« Očitno je ta epizoda pomenila le en povod več za prenapihovanje dejstev in kričanje o tem, kako se na Kranjskem teptajo osnovne državljanske pravice Nemcev – v obravnavanem primeru celo svoboda misli.

Zgoraj opisana epizoda nam tudi posredno pomaga razjasniti odnose med Nemci v južnih kronovinah Avstrije. Dejstvo je, da se je v vrstah ustavoverne stranke po sestopu z oblasti začela širiti nesloga. V začetku osemdesetih let se napetost ni stopnjevala zgolj med strankarskimi prvaki in poslanci na Dunaju, pač pa tudi v provinci. Med ljubljanskimi oz. kranjskimi in spodnještajerskimi Nemci je tako prihajalo do medsebojnih verbalnih obračunov. Celjski Nemci so npr. leta 1883 v svojem glasilu *Deutsche Wacht* kranjskim rojakom očitali mlačnost, nedoslednost in defetizem: »Danes posvečamo nekaj besed tistim, ki so za položaj na Kranjskem in posebej v Ljubljani posebej krivi – Nemcem na Kranjskem; čeprav bi lahko v letih boja proti nacionalcem prej kot vsi ostali prišli do spoznanja, da je v spopadu z njimi potrebna brezobzirna energija in strumno zastopanje nacionalnih interesov, taktika nemških Kranjcev kaže ravno nasprotno. Namesto energične obrambe je prisotna komodna koncilianca. Višji nacionalni čut izrinjajo izbruhi lojalnosti, ki vzbujajo posmeh nasprotnikov, nezaupanje vsake vlade in zaničevanje sodrugov v ostalih provincah. Njihova večna napaka je bila vera, da bodo z lojalnim dobrikanjem ter z boječim zatajevanjem nacionalnega čuta izprosili zaščito od vsakokratne vlade. Prizadejana so jim bila mnoga razočaranja, grenke izkušnje, vendar jim te niso prinesle okrepitve, niso zasejale semena boljše metode. Zdeli so se kot ohromljeni od strahu pred kakim duhom, kar je njihove souvage še bolj opogumilo. Če jih niso poučile njihove lastne izkušnje, jim bodo pomagale toliko manj izkušnje iz mednacionalnega boja avstrijskih narodov. Tisti stavek, ki je danes iz velikega števila konkretnih primerov jasen že vsakemu, še tako nezrelemu posamezniku, njim še zmeraj ni doumljiv: »Tako imenovano pravo avstrijstvo ni tisto, ki nas vodi k uspehom, pač pa resna, k dejanjem pripravljena odločnost v zasledovanju nacionalnih ciljev.« Nacionalnosti, ki se danes priklanja, so štete ure – na milost in nemilost je prepuščena sovražnikom. Primer za ta teorem so priskrbeli kranjski Nemci. Kaj so v teku let s svojo ostenativno lojalnostjo dosegli? Ali so si priskrbeli protekcijo katerekoli vla-

de? Nekateri izmed njihovih tako imenovanih vodij bi znuli o tem med zelo intimnimi prijatelji marsikaj povedati. Nemško ljudstvo na Kranjskem ne more imenovati niti ene pridobitve, ki bi jo pridobilo kot nadomestilo za svojo politično reputacijo. Drža tako imenovane ustavoverne stranke na Kranjskem je tolikokrat mejila na strahopetnost, da se od te skoraj ne razlikuje – pri tem so nam na voljo dejstva zelo mladega datuma. Kjer sta zloglasna nemška uslužnost in hlapčevstvo splošna maksima, tam je pripravljena zemlja za razcvet renegatstva. Nemci Kranjske lahko o tej temi povedo več kot katerakoli druga stranka. Njihovi voditelji z določeno mero afektiranja igrajo politične zmerneže in znajo svojim sodrugom predstavljati svoje dvornosvetniške oscilacije kot produkte modrega duha zmernosti. Šele ko ti zmerni modreci – ki v vseh svojih govorih grmijo z lajtmotivom hrepenenja po redu – prebegnejo v tabor prvakov, šele takrat se dobrim Ljubljancem odpro oči in objokujejo odpad, ne da bi izvrgli odpadnike. Ta korupcija prepričanja je končno prešla na ljudstvo. Namesto samozavestne energije in moralne premoči je nastopila – od previdnega patriotizma tako različna, z lojalnostjo prekažena – omejenost, ki je v svoji pobožnjaški maniri pridobila papeške poteze in učinkuje odbijajoče. Namesto da bi se organizirali in spustili v boj do konca ter izkoristili vse prednosti, ki se ponujajo iz izkušenj (to je npr., da je druga plat brutalnosti prvakov nenavadna strahopetnost), klečeplazijo in hlapčujejo, izigravajo preganjano nedolžnost, vlogo, ki v politiki deluje le smešno. Kolikor močnejši udarci padajo po njih, toliko večja je njihova afektirana lojalnost. Zdi se, da svoje zglede iščejo v svetniških legendah. Kljub temu so si morali s strani ljubljanskega župana pustiti reči, da so tisti, ki provocirajo. To je na smrt smešno. Toda šibki si vsi delijo isto usodo – nič ni tako zavrženega, da jim človek ne bi mogel oponesti. Kranjska je izgubljena, Ljubljana še ne čisto, vendar so dnevi nemštvu šteti, razen če ne nastopi sprememba dosedanje taktike. Skoraj smešno je, če nemški časopis ob omenjenih brutalnostih Slovincem predloča materialno škodo, ki bi jo Ljubljana utrpela z izgubo Nemcev. Kot da ne bi Slovinci sistematično in očitno delali na tem, da Ljubljano popolnoma slovenizirajo. In ali je to sploh odgovor, s katerim se potrjujejo zausnice? Ali se s takim publicističnim marazmom ne spodbuja politične nesposobnosti? Omenjeni list med drugim piše: »Smo v opoziciji do Taafsejevega kabineta, toda kljub temu smo prepričani, da velik del tistega, kar je Winklerjevi eri v Ljubljani postalo mogoče, ni dobilo potrditve ministrstva.« To je pri nas način, s katerim

tisk politično vzgaja. Vendar se ne čutimo poklicane, da bi nemškim Kranjcem odpirali nove poti k boljšemu. Le samospoznanje in samozavedanje jih bo pripeljalo do spoznanja, da izboljšanja ni mogoče doseči po poti, ki so jo ubrali, in da se morajo znebiti predvsem tistih ljudi, ki so jih postavili na ta kriva pota. Torej proč z dosedanjimi vodji nemških Kranjcev. Svojo nacionalnost so tako dolgo izdajalsko zatajevali in se tako zelo postavljali na stališče ekscesivne lojalnosti z egoističnim ozadjem, da jih je vsaka vlada kot nenevarne in odslužene potisnila v stran in jih prepustila usodi. Stranki ni manjkalo ne materialnih in ne moralnih sredstev, vendar je njenim voditeljem manjkala potrebna srčnost, da bi utrdili položaj. Nemški Kranjci so zavedeni, vendar je bistvo njihove individualnosti dobro. Z ozirom na to si ne zaslužijo, da se jih daje češkim Nemcem za strašljiv primer samosproduciranega propada. Upanje na izboljšanje in rešitev ni izključeno, vendar je odvisno od gesla: »Ljudi, nove ljudi!«¹²

Laibacher Wochenblatt je 1. 9. 1883 užaljeno odgovoril na zgornji članek in poudarjal, da je to že drugi udarec, ki ga je omenjeni časopis zadal »s pestjo v obraz« kranjskim Nemcem: »Če predpisovalci receptov na Savinji menijo, da bi bilo dovolj zgolj razvitje nemških zastav, naj pridejo in to sami poskusijo v deželi, kjer se gospodični iztrga trak za uro zgolj zato, ker je bil v nemških nacionalnih barvah. V primeru, da bi svoje nasvete resnično skušali preizkusiti, bi se kaj kmalu vrnili domov

temeljito ozdravljeni. Ne nacionalistična neumnost, ampak nemška kultura lahko pritegne Slovence, in to je edina možnost za deželo, kjer so Nemci v manjšini. Značilna za vso zadevo je okoliščina, da do teh izpadov, ko omenjeni list v maniri strogega biriča vleče kranjske Nemce pred krvavo sodišče, prihaja navadno takrat, ko se znan politični potujoči pridigar na spodnjem Štajerskem, ki je v ozkih stikih z omenjenim časopisom, zasiti slovenskih prvakov. Tedaj se – kot se zdi nekoliko izčrpan od običajnih besednih bitk, pri katerih žal ni nobenega nasprotnika – preko svoje osebne časopisa loteva razsvetljevanja kranjskih Nemcev.«

Kot smo že ugotovili, so se za kranjske Nemce v prvi polovici osemdesetih let 19. stoletja v parlamentu potegovali poslanci Jacques, Plener in Tomszczuk. To nedvomno govori o tem, da so kranjski Nemci politično gravitirali k zmerni staro-liberalni struji ustavovernega tabora, saj so vsi prej naštetih poslanci spadali v ta tabor, ki se je ob razkolu leta 1885 utelesil v Plenerjevem Nemško-avstrijskem klubu.¹³ Ta politična usmeritev Nemcev v Avstriji je še vedno zagovarjala tezo, da se interesi nemštva in interesi monarhije prekrivajo ter da se nemški nacionalni cilji lahko dosežejo le s pomočjo močne centralistične države, katere krmilo mora prevzeti nemško-liberalna stranka. Temu taboru je nasprotovala bolj radikalna nemško-nacionalna struja, ki se je leta 1885 utelesila v Steinwenderjevem Nemškem klubu. Slednji je za bistveno izhodišče programskih usmeritev sprejel načelo, da so nemški nacionalni interesi nad vse in da nikakor niso nujno v sozvočju z državnimi.¹⁴ V obdobju do odkritega razkola je politiko ustavovrne stranke narekovalo njeno umerjeno liberalno krilo. Tovrstno politično usmeritev so kranjski Nemci podpirali, kar je razvidno tudi iz vrste resolucij in izjav podpore,¹⁵ spodnještajersko, še posebej celjsko nemštvo, pa je bilo z njo nezadovoljno in je zahtevalo bolj odločno, brezkompromisno obrambo nacionalnih interesov. Nezadovoljstvo s politiko Združene levi-

¹² *Deutsche Wacht* 23. 8. 1883; *Deutsche Wacht* je v isti številki objavil še naslednje grozljive vesti iz Ljubljane: »Med nemškim študenti, ki so bili izpostavljeni terorju požiralcev nemštva, je bil tudi Drolz, študent rudarstva (*Bergakademiker*) iz Laškega (*Tüffer*); godilo pa se mu je vseeno bolje kot njegovemu bratu, ki so ga svojčas nahujskani kmetje ob pretepu na Jančah maltretirali s cepcem, da je za posledicami tega prezgodaj umrl. Nemcem se pri obisku Ljubljane toplo priporoča, da se pravočasno oskrbijo z revolverji. Gospodje nacionalci in njihovi časopisi so lahko res ponosni, da so zbudili veliko nacijo. Krasno življenje v beli Ljubljani in zlati Pragi.»

Prijaznosti iz Ljubljane

»Na tujca naredi Ljubljana vtis mirnega, dobrodušnega mesta; ko pa je nekdo поблиže posvečen v razmere, se ta iluzija kmalu razbije, saj je v resnici zgolj pasivnosti nemške manjšine pripisati, da svet ne sliši še za večje krave. Posebej so zamerili nekemu turnarju, ki je sokoliste ob pivskem omizju osmešil z nekaj verzi in jih slavil kot rdečesrajčnike in spomnil na nekoliko glasne živjo klice med obiskom cesarja. Zdaj so vse sile velike nacije usmerjene, da zadajo smrten udarec Turnvereinu. Pesnik nedolžnih verzov, železniški uradnik, seveda ni smel ostati na slovenskih tleh in so ga hitro premestili. Zdaj skušajo sokolisti svoje maščevanje izliti nad turnarji. Potem ko so uspeli napasti

dva turnarja, so hoteli inscenirati večji eksces ob njihovem generalnem zborovanju. V resnici so naleteli na štiri mladeniče, od katerih sta dva bila Slovenci. To pa jih ni zmotilo in petnajst sokolistov je te štiri preteplelo z dežniki. Nadaljevanje bo sledilo na sodišču.»

¹³ Primerjaj: Lothar Höbelt: *Kornblume und Kaiseradler: die deutschfreihetlichen Parteien Österreichs 1882-1918*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, München: R. Oldenbourg, 1993, str. 50 in 52.

¹⁴ Primerjaj: Klaus Bertschold: *Österreichische Parteiprogramme 1868-1918*, Wien: Geschichte und Politik, str. 76-77.

ce se je pri celjskih Nemcih začelo izrazito kazati od leta 1882. Po zatrjevanju Cillier Zeitung naj bi jo vodili »spolitizirani profesorji in politični doktrinariji«. Tako so spodnještajerski Nemci 1885 z odobravanjem sprejeli razpad Nove levice in ustanovitev Nemškega kluba ter se z njegovim delovanjem v celoti identificirali.¹⁵

Očitno je torej, da spori med kranjskimi in spodnještajerskimi Nemci niso izvirali le iz različnih pogledov na strategijo oz. taktiko doseganja ciljev, niti ne zgolj iz strahu, da je po padcu Ljubljane v slovenske roke na vrsti Celje, pač pa je šlo tudi za globlja politična, če ne že ideološka razhajanja.

Zusammenfassung

Takt besaß dieser Mensch sicher nicht
Die Verfolgung verfassungstreuer Beamter in
Krain

Nach dem Verlust der Herrschaft in Ljubljana (1882) und im Krainer Landtag (1883) scheiterten endgültig die Bestrebungen der im Laibacher verfassungstreuen Verein versammelten Krainer Deutschen nach völliger politischer Beherrschung Krains. Die Situation änderte sich drastisch und das deutsche Lager in Krain, von dem fast alle Deutschthümer, aber auch ein großer Teil der Deutschen abfiel, mußte seine grundlegenden nationalen Interessen verteidigen. Die Bestrebungen der Krainer Deutschen waren daher seit den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts auf die Sicherung eines autonomen Schulwesens und die Ermöglichung der Tätigkeit der Kulturinstitutionen der Deutschen konzentriert – einer Minderheit, die etwas weniger als ein Fünftel der Laibacher Bevölkerung und rund 5 Prozent aller Krainer und Krainerinnen umfaßte. Damit untrennbar verbunden war auch ein Kampf auf

finanziell-wirtschaftlichem Gebiet, der sich vor allem in Boykotten einzelner nationalbewußter Händler äußerte (»Jeder zu den seinen«) und sich noch verschärfte anlässlich slowenischer Versuche, die Krainer Sparkasse zu übernehmen, die eine wesentliche und unversiegbare Finanzquelle für alle Bedürfnisse der deutschen Volksgruppe in Krain war.

Eine besonders beliebte Zielscheibe der Krainer Deutschen war der Landespräsident Winkler, ein Exponent der neuen Regierungspolitik in Krain, die die deutsch-liberalen Kreise in Österreich als Todfeind verstanden. Neben Angriffen in der Presse bedienten sich die Krainer Deutschen der Hilfe deutsch-liberaler Abgeordneter im Wiener Parlament, die Winklers Politik wiederholt kritisierten und auch damit verbundene Interpellationen stellten. Mit Beschwerden über die Unterdrückung des Krainer Deutschtums traten im Parlament die Abgeordneten Jacques (1883) und Plener (1885) auf (letzterer auch mit einer Interpellation) sowie der Abgeordnete Tomaszczuk (1886). Nachdem Tomaszczuk Winklers Verbot der Finanzierung einer deutschen Schulgründung durch die Krainer Sparkasse kritisiert und in dieser Angelegenheit eine Interpellation eingereicht hatte, stellte er im Parlament auch Winklers Schikanieren verfassungstreuer Beamter vor. Er erwähnte einen Erlaß des Landespräsidenten Winkler aus dem Jahr 1885, der die Befragung jener Staatsangestellten bestimmte, die einer Versammlung des Laibacher verfassungstreuen Vereins beigewohnt hatten. Die »stigmatisierten« Beamten mußten schriftlich 14 Fragen beantworten über ihren persönlichen Standpunkt zu den bei der Versammlung angenommenen Beschlüssen. Diese Beschlüsse hatten die Regierungspolitik kritisiert und ihre Unterstützung für die deutsch-liberale Opposition ausgedrückt. Tomaszczuk entrüstete sich über das mangelnde Taktgefühl des Landespräsidenten Winkler. Die deutsch-liberale Presse erörterte weitschweifend die Inquisition in Krain. Die slowenische Presse und der slowenische Abgeordnete Šuklje wiesen die Anschuldigungen zurück und enthüllten, daß es sich nur um drei Beamte handelte, die durch die Befragung lediglich den Wink bekamen, daß die Regierung von Seiten ihrer Angestellten keine Kritik hören will. Sonst war den gegen die Regierung gesinnten Beamten nichts passiert und sie hatten ihre Stellungen beibehalten. Bei dieser Gelegenheit erinnerte die slowenische Seite die deutschen Liberalen an den Terror, den Jahre zuvor deren Regierung ausgeübt hatte. Damals wur-

¹⁵ *Že v začetku leta 1880 je npr. tudi kranjske Nemce, ki so enako močno cenili tako slogo kot zmernost, neprijetno presenetil razpust eksekutivnega odbora Ustavne stranke (Verfassungspartei) zaradi umika poslancev Napredne stranke (Fortschrittspartei). Do popolnega razcepa oz. razpada Ustavne stranke je prišlo zaradi različnih stališč v zvezi z vojnim zakonom. (L. T., 17. 1. 1880; članek z naslovom "Die Auflösung des Executivcomites der Verfassungspartei").*

V letu 1881 so najbolj upali v novonastalo ustavoverno Združeno levico (Vereinigte Linke), ki je na kongresu 13. 11. 1881 na Dunaju združila vse frakcije v enoten klub Ustavovorne stranke, katere program je bil enoglasno sprejet (L. W., 26. 11. 1881).

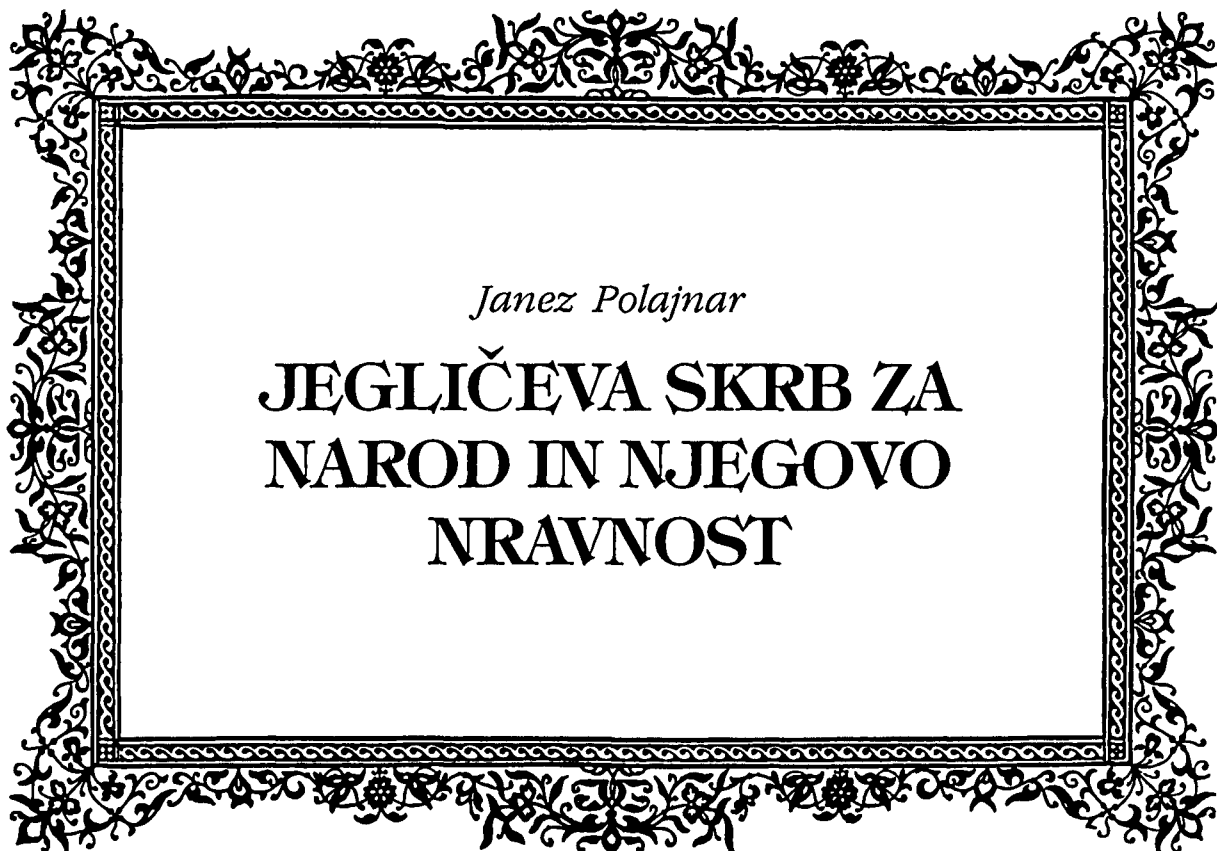
¹⁶ *Primerjaj: Janez Cvirn: Trdnjaviški trikotnik, Maribor, Obzorja, 1997, str. 102-107.*

den slowenische Beamte in die gottverlassensten Teile der Monarchie strafversetzt – nicht, weil sie an regierungsfeindlichen Treffen teilgenommen hätten, sondern nur, weil sie Slowenen waren.

Das Archivmaterial ermöglicht einen näheren Einblick in den Verlauf der Verhöre der Laibacher Mittelschulprofessoren Linhart und Binder, die allerdings die Mehrheit der Fragen nicht beantworteten. Linhart versuchte sich herauszuwinden, daß er von Politik zuwenig versteht. Binder lehnte die Beantwortung aus prinzipiellen Gründen ab und erklärte, daß er sich einer solchen ungerechtfertigten Forderung (einzelne Gedanken begründen zu müssen, bevor er sie öffentlich und laut ausdrückt) im Interesse des Rechts auf freie Selbstbestimmung widersetzen müsse. Beide beriefen sich darauf, daß beim inkriminierten Treffen nichts Strittiges vor sich gehen konnte, weil der anwesende Vertreter der k.k. Regierung die Versammlung nicht unterbrach und zuließ, daß sie ungehindert stattfand.

Das dargestellte Ereignis zeigt anschaulich, in welchem Ausmaß die Leidenschaften aufgepeitscht waren, wie also ein an und für sich triviales Ereignis eine große Medienaufmerksamkeit auf sich ziehen konnte und Gegenstand hitziger Parlamentsdebatten wurde.

Mittelbar enthüllt das vorgestellte Beispiel die politische Orientierung der Krainer Deutschen bzw. des Laibacher deutschen verfassungstreuen Vereins im Rahmen der Vereinten Linken. Alle Abgeordneten, die in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts im Parlament zur Verteidigung der Krainer Deutschen auftraten, waren Anhänger des gemäßigten altliberalen Flügels, der sich nach dem Zerfall der Vereinten Linken zum Deutsch-Österreichischen Klub formierte. Der berühmte Plener war der Führer des erwähnten Flügels bzw. der späteren Parlamentspartei. Das erklärt auch den Hintergrund des Konflikts zwischen den Krainer Deutschen und ihren Landsleuten in der Untersteiermark zu Beginn der achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts. Die Untersteirischen Deutschen waren Anhänger der stärker nationalen Strömung, die mit der »blassen« Politik der Vereinten Linken unzufrieden war und nach dem Zerfall der Vereinten Linken den radikaleren Deutschen Klub unterstützte. Die Cillier Deutschen warfen den Krainer Deutschen Lauheit, Prinzipienlosigkeit und Kapitulantentum vor und riefen zum Austausch der Führung der Krainer Deutschen auf. Es scheint aber, daß sie dazu nicht nur durch ihre Nichtübereinstimmung mit der (vermeintlich) verfehlten deutschen Politik in Krain angeregt wurden, sondern daß es sich um tiefere ideologisch-politische Meinungsverschiedenheiten zweier deutscher Gemeinschaften im geschlossenen slowenischen Siedlungsgebiet handelte.

Janez Polajnar

Jegličeva skrb za narod in njegovo nравnost

Škof Anton Bonaventura Jeglič je zasedel svoj položaj po koncu dobe slogaške politike, ko je ločitev duhov na Slovenskem že pripeljala do vse večjih medsebojnih spopadov. Ob koncu Taaffejeve vlade, v kateri so slovenski poslanci nastopili enotno - složno, smo Slovenci bili že povsem razvit narod »z razplasteno družbo, razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, povsem izoblikovanim jezikom in strokovno terminologijo.«¹ Z razvojem naroda se je začela tudi politična diferenciacija meščanskega tabora na liberalnega in klerikalnega. Liberalni tabor je bil v kulturnem življenju nekoliko močnejši, po politični moči pa sta si bila približno enakovredna.

Februarja 1898 je Ljubljana dobila novega knezoškofa. Po odhodu škofa Missie so bila pričakovanja obeh struj slovenske politike velika. Ob imenovanju Jegliča so bili zadovoljni skoraj vsi, saj je bil poznan kot velik narodnjak in kot tak sprejemljiv tudi za liberalce. Predvsem liberalna stranka je veliko stavila na novega škofa, saj je Missia »hotel ugušiti vsako drugo politikovanje na Kranjskem, ki bi klerikalni politiki nasprotovalo.«² V tem duhu sprave je Ljubljana tudi pričakala Jegliča, ki je dotlej svojo službo opravljal v Sarajevu. Sprejem, ki ga je pripravil župan Hribar, je bil veli-

časten. Svojo naklonjenost novemu škofu je poudaril s tem, da ga je v »prestolnici« posebej pozdravil. Jeglič je bil takó pričakan kot človek, ki bo pripomogel k ponovni slogi in enotnemu nastopu slovenske politike. A pričakovanja se niso uresničila. Jeglič se ni izkazal za človeka, ki bi lahko sledil liberalnemu zasuku politike in duha med meščanstvom in intelektualci. Na drugi strani pa je liberalni tabor pokazal, da je izrazito nestrpen in nepotrpežljiv do drugače mislečih.

V razmerah, ko se je spreminjal svet oz. vsaj pogled nanj, se mnogo ljudi ni znašlo. Nazore, ki so jih propagirali, so označili za nazadnjaške in srednjeveške. V precepu formiranja »moderne liberalne družbe« in starega svetovnega nazora katoliške cerkve se je takó znašel tudi Jeglič. Njegovo poslanstvo, takó narodno kot moralno (ohraniti ljudi in narod čiste, predvsem v stvareh, ki so se dotikale spolnosti), je imelo izrazit katoliški predznak. Na možne pregrehe je opozarjal v številnih pridigah in v ta namen izdal številne poučne knjižice, ki so, namenjene predvsem mladim, kazale pravo, torej krščansko pot v življenju.

V tem kontekstu, »skrbi za narod in njegovo nравnost«, se je že v prvem letu njegovega škofovanja zgodila prva afera, ko je nenadoma posla Cankarjeva pesniška zbirka Erotika. V razpravi bom poskušal predstaviti odziv javnosti na ta dogodek in vsaj deloma predstaviti, zakaj se je Jeglič odločil za tako drastično dejanje, ki je bilo že ta-

¹ Vasilij Melik: *Slovenska politika v Taaffejevi dobi*, *Zgodovinski časopis*, št. 1-2, 1975, str. 112.

² Vincenc Rajšp: *Imenovanje dr. Antona Bonaventura Jegliča za ljubljanskega knezoškofa*, v: *Jegličev simpozij v Rimu, Celje 1991*, str. 68.

krat obravnavano kot relikt inkvizicijske politike Cerkve.

Erotika

Konec marca leta 1899 se je na Kranjskem ponovno obudil »inkvizicijski običaj« zažiganja prepovedanih knjig. V pečeh ljubljanske knezoškofske palače je namreč končalo okrog 700 izvodov nedavno izdane Cankarjeve Erotike. Inkvizicijski sežig se je zgodil skoraj natančno na petdeseto obletnico Dagarinovega požiga »opolzkih« del Franceta Prešerna, kot so se kasneje spomnili v Slovenskem narodu.

Jeglič je v svoji vnemi v dnevnik zapisal: »*Mladi tehnik Cankar je izdal pesmi; Erotika. Založil jih je Kleinmayer-Bamberg, ki mi je en zvezek poslal. Vrnil sem mu ga in okregal sem ga, ker so pesmi res nesramne; včeraj sem se pogodil z njim za vso naklado, da jo kupim. Tudi bogokletno knjigo: »Der König der Juden« mi je rekel, da je ne bo prodajal. Upam, da jo bo vlada zabranila, ker sem jo prosil.*»³ Kaj je Jegliča v pesmih tako hudo zmotilo, ni jasno razvidno. Verjetno ga je še najbolj zmotil naslov zbirke in platnica. Kasneje se je za posebno problematičen del izkazal ciklus Dunajski večeri.

V javnosti novica sprva ni tako močno odmevala, vsaj glede na molčečnost časopisov ne. A kot se je izkazalo, je bilo to le zatišje pred nevihto. Kako močno sta oba dogodka odjeknila v slovenski družbi, je postalo jasno šele v naslednjih tednih. Že naslov Erotika je moral, v še vedno konzervativni slovenski družbi konec 19. stoletja, povzročiti negotovanje. Med samimi poezijami pa so največ pripomb namenili ciklu Dunajski večeri. Očitno je bilo za Jegliča preveliko pohujšanje že izražanje individualnih občutkov in strasti v pesmih. Izražati občutke, ki bi misli lahko napelejevale k »nečistovanju«, je bilo še vedno nesprejemljivo. Cerkev je še vedno bila moralna avtoriteta in vsako »prakticiranje« spolnosti (četudi samo v mislih ali sanjarjenju) izven zakonite zakonske zveze je bilo nedovoljeno in nemoralno. V vsaki taki misli se je namreč skrivala nevarnost za prave nečistosti.

Časopisje je ob izidu reagiralo dokaj zadržano. O novi knjigi je svoje bralce prvi obvestil liberalni Slovenski narod. »*Na 118 straneh je zbral Can-*

kar krasen šopek novih in že objavljenih poezij ter jih razdelil v cikle sledečih naslovov: Helena. - Iz lepih časov. - Dunajski večeri. - Romance. O tej prelepi pesniški zbirki prinesemo kmalu obširnejše poročilo v listku.»⁴ Podobno kratke zapise lahko najdemo tudi v Ljubljanskem zvonu in Učiteljskem tovarišu, kjer so še najbolj pohvalili lično zunanjo urejenost zbirke.

Kot je razvidno iz dnevnika, se je Jeglič pogodil z založnikom o odkupu samo nekaj dni po izidu. 31. marca je knjigo že poslal nazaj, tako da lahko domnevamo, da jo je dobil še isti oz. naslednji dan in o tem ter o svojem mnenju obvestil t.i. katoliške liste. Kaj so si o Erotiki mislili v katoliško usmerjenem časopisju, se je lahko izvedelo že 1. aprila v Slovenskem listu. Če je bila notica o izidu Župančičeve Čaše opojnosti še umirjena in so poezije označene za »piruh srednje vrste«, so si pri naslednji oceni dali duška. »*Erotika. Ivan Cankar. Natisnila in založila Kleinmayr & Bamberg. Cena tudi 1 gld. Te pesni pa že stoje na vrhuncu lepih časov. Ljubica se pesniku vedno valja po divanu, on pa postaja nervozen. Kar ni mogel stlačiti v verze, spisal je o »zopernem mehkem telesu« v prozi. Svetla luna igra tudi precej veliko vlogo. Ni čudno, pohotnost jo prekaša. Ta piruh je zaprtek; kdor ga kupiš, odpri okno, da ti ne okuži zraka.*»⁵

Prvi časopis drugačne politične usmeritve, ki se je odzval na dogajanje, ni bil liberalni Slovenski narod kot takrat najbolj razširjen svobodniški časopis, temveč socialdemokratski Rdeči prapor. V članku se pisec vsebine niti ni dotaknil, ker, kot sam pravi, knjige niso uspeli dobiti. Motilo ga je predvsem škofovo dejanje in molčečnost Slovenskega naroda. »... *Nekoliko dni odkar so izšle, jih že ni bilo več moči dobiti pri založnikih ... Pripovedovali so nam namreč, da je kupil vse izvode kar jih je bilo dobiti - ljubljanski škof dr. Jeglič ... Ko so Erotica izšle, je obljubil Slovenski narod daljšo oceno v listku. Od onega časa je preteklo več kakor dva tedna. Ocene pa le še ni. Ali se je tudi Narod prestrašil škofovega anatema?*»⁶

Zanimivo je predvsem dejstvo, da je Slovenski narod tako dolgo čakal. Njegov odziv bi lahko pričakovali že dosti prej. Končno je izšel 13. aprila uvodni članek z naslovom Usoda slovenske knjige. Čez dva dni je Slovenski narod objavil še pod-

³ Jegličev dnevnik, 31. 3. 1899, Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota, odderek II. (dalje: Jegličev dnevnik, in datum).

⁴ Slovenski narod, 27. 3. 1899.

⁵ Slovenski list, 1. 4. 1899.

⁶ Rdeči prapor, 10. 4. 1899.

IVAN CANKAR: EROTIKA.

NATISNILA IN ZALOŽILA
KLEINMAYR & BAMBERG
V LJUBLJANI 1899. ♦ ♦

e

Prva stran Cankarjeve Erotike

listek, v katerem je obsodba dejanja ponovljena še enkrat, toda tokrat mnogo ostreje. V prvem članku so namreč pisali še v dokaj pomirljivem slogu: »*Formalno se gospodu knezoškofu ne more ničesar očitati. Kar je storil, je imel pravico storiti; on je Cankarjeve pesmi kupil in jih je plačal in nihče se nima za to brigati, kaj je s to svojo lastnino storil.*« O samem postopanju pa si mislijo, da je »*bilo jako malenkostno in tesnosrčno.*«⁷ Čez dva dni pa so že zapisali: »*Katoliški Dagarini niso imeli za umetnost niti duha niti srca. Zelot ne razume niti sodobnih slikarjev, niti kiparjev, niti literatov ... S svojimi kritičnimi nosovi rijejo le po tleh, s svojimi filisterskimi očmi stikajo le za smetmi ...*«, in poudarili: »*Cankarjeve poezije ne vsebujejo prav nič takega, da bi bila škofovska cenzura in konfiskacija vsaj malo utemeljena ... Vse kaže, da je bila dr. Jegličeva cerkvena cenzura po zbirki Erotika le radi ciklusa Dunajski večeri. Gotovo pa je, da je ta del Cankarjeve zbirke najoriginalnejši in najindividualnejši.*«⁸ Istega dne se je končno oglasil tu-

di Slovenec kot najbolj razširjeni časopis konzervativnih krogov in glasilo Katoliške narodne stranke. »*Narod v uvodnem članku priobčuje vest, da je presvetli knezoškof nakupil uso izdajo »poezije« nekega slovenskega »pesnika«. Seveda primerja to Herostratovemu činu. Tudi mi smo čuli to vest, pa ji nismo pripisovali velikanske važnosti, kajti iz dotičnih »poezij«, katerih recenzijski eksemplar je tudi nam došel, veje ravno isti duh, katerega je liberalno mestno gospostvo presadilo z ustanovitvijo zloglasne hiše št. 13⁹ tudi v našo, do tedaj belo Ljubljano ... Narod poroča, da so te »poezije« našle smrt v peči. Marsikdo bi vedel zanje primernejšega počivališča, kjer bi, ne sicer na prvem mestu javnega življenja, kamor jih sedaj skuša štuliti »pesnik«, marveč bolj na strani, skromno, toda po pravi vrednosti in zaslugi, bile narodu kolikor toliko v hasek.*«¹⁰

Dejanje je različno odmevalo tudi med duhovniki. Nekateri so mu ob tem poslali celo podporo pismo. »*Prejasni knez! Premilostni vladika. Zvedevši o požrtvovalnem činu, s katerim se niste Premilostni ustrašili stroškov ter drage volje žrtvovali velike svote, da ste pokupili knjige, katerih avtorju je podlost, brezverstvo in kršenje zakonske zvestobe samo igrača. Občudujemo to velikodušnost ...*«¹¹ Datirano je z dnem 5. aprila 1899 v Žireh, s podpisi duhovnikov treh dekanij. Med štirinajstimi podpisi duhovnikov sem zasledil tudi podpis Frana S. Finžgarja, vendar pa je vse podpisal le eden od duhovnikov. Podpisnik je bil najverjetneje dekan Arko, saj je iz nekega drugega pisma razvidno, da gre za enako pisavo. Potemtakem ni jasno, če je Finžgar res podpisal, možno pa je, da gre zanj, saj je bil Fran S. Finžgar v tem času kaplan v Idriji, njegov dekan pa prav omenjeni Arko, ki ga Finžgar v svoji spominih, ki se nanašajo na ta čas, tudi omenja. Sicer pa v Finžgarjevih spominih nisem zasledil, da bi v delu, kjer opisuje svoje delovanje v Idriji, omenjal ta dogodek. S Cankarjem se je seznanil šele, ko je

⁹ Gre za javno hišo v Ljubljani, ki je bila stacionirana na Zvonarski ulici 13. Več o tem B. Cvelfar, »Ko prostitutko jeden zapusti, gre že drugi moški skozi večna vrata«. Ureditev prostitucije in življenja v javni hiši v Ljubljani na začetku 20. stoletja, *Kronika* 42, 1994, 25-41, isti, »No, zdaj pa če imaš denar, daj ga sem, potem se pa hitro z menoj spolsko združi«. K zgodovini tajne prostitucije v Ljubljani na začetku stoletja, *Zgodovina za vse*, 1994, št. 2.; M. Kavčič, »Prostitucija v Ljubljani ob koncu prejšnjega stoletja«, *Kronika* 35, 1987.

¹⁰ Slovenec, 15. 4. 1899.

¹¹ Nadškofjski arhiv Ljubljana (dalje NŠAL), serija: škofje, fond: škof Anton Bonaventura Jeglič, fasc. 28.

⁷ Slovenski narod, 13. 4. 1899.

⁸ Slovenski narod, 15. 4. 1899.

prišel v Ljubljano (konec l. 1900). Tu je sploh veliko prijateljeval s slovenskimi pesniki in pisatelji. Da za dogodek takrat še ne bi vedel, je malo verjetno, dvomim pa tudi, da bi se pisatelj Finžgar strinjal s tako sodbo.

Jeglič se je dne 21. aprila 1899 podpisanim duhovnikom pisno zahvalil za izraženo moralno podporo: »Plača naj Vam Vašo navdušenost in izjavo, da mi bote prav radi pomagali v trudu da kar moremo preprečimo, naj nam umazanost našega dobrega naroda ne pokvari. Rad sem dotično svoto žrtvoval, vem, da mi jo bo dobri Bog že na kak način poplačal in upam da prav gotovo o tem, da bo moje in Vaše prizadevanje za napredek našega ljudstva blagoslovil in dal mu bujnega uspeha.«¹² Očitno ga debata, ki se je v tem času že razvnela, ni zmotila v neomajnem prepričanju, da je narod potrebno obvarovati pred tako opolzkimi knjigami, ki greh povečujejo in ljudi v njega zapeljujejo.

Naslednji dan je zapisal v svoj dnevnik: »Cankar je izdal grde, opolzke pesmi; jaz sem vse kupil, da ne pridejo ljudem in mladim v roke (dal sem 478 gld.); s tega silna jeza Narodova in pri dijakih.«¹³ Naj kot zanimivost ob tem podatku navedem, da je letna poraba petčlanske meščanske družine (majhnega državnega ali privatnega uradnika), po Ernstu Bruckmüllerju, ki navaja izračune Ernsta von Schwarzerja za leto 1857, znašala približno 474 gld. 40 kr. Izračuni sicer veljajo za celotno Avstrijo, a se mi zdi, da dobro ponazorijo porabljeno vsoto.¹⁴

V oceni, da je bilo škofovo dejanje neprimerno, so si bili edini v večini krogov. Vsekakor ni nihče v javnosti zagovarjal požiga knjig. V Slovencu so njegovo težo poskušali zmanjšati s tem, da so Cankarja predstavili kot »nekega slovenskega pesnika«, pa tudi tako, da so poezije dvakrat postavili v narekovaj. Dogodek so poskušali tudi posta-

viti v okvir aktualnih vprašanj in zbirko predstaviti kot dejansko nemoralno delo s tem, da so poezije oz. njihov duh primerjali z duhom, ki veje iz »zloglasne hiše št. 13«, kjer je bil takrat stacioniran ljubljanski bordel.

Odziv obeh strani po odkupu knjig je bil, lahko rečemo, pričakovan. Liberalno časopisje je sicer nekoliko oklevalo, a je na koncu Slovenski narod le podal ostro in odklonilno mnenje. Zadržanost časopisov konzervativne usmeritve, tudi po ostrih napadih Naroda, ki niso bili usmerjeni samo na dejanje požiga, temveč na ves slovenski »klerikalizem«, si lahko razlagamo z bližajočimi občinskimi volitvami in z radikalnostjo dejanja, ki ga je bilo javno težko podpreti, pa čeprav je kdo sežig knjig zaradi svojega nestrinjanja z njimi na tistem podpiral.

Še večjo javno razpravo je verjetno preprečila relativno hitra ugotovitev, da bo založnik moral knjigo ponatisniti najkasneje v treh letih, sicer bo izgubil vse avtorske pravice. Cankar je to ugotavljal že 9. aprila v pismu bratu Karlu: »Škof je torej res tako prismojen, da se gre blamirati s tako srednjeveško neumnostjo. Pesmij s tem ni zatrl. Zakaj po § 20. o avtorjevem pravu mora izdati založnik tekom treh let drugo izdajo knjige, drugače pa ima vse pravice zopet pisatelj sam. Če je kupil škof moje pesmi kot popolno last, tedaj mora napraviti v treh letih škof sam novo izdajo ter plačati meni vrh tega dvesto forintov.«¹⁵

Kritika

Literarna kritika Cankarjevega dela v tej aferi pravzaprav ni imela nobene vloge. Vsepovsod je bila ocena pesmi zgolj površinska, ki bolj mimgrede pohvali vsebino ali pa vsebino in avtorja poskuša moralno očrtniti. Kritika se je nanašala na možno moralno oporečnost knjige, ki bi lahko vnašala nemir v mlade in neporočene duše. Resnejše kritike so sledile šele po neke vrste obračunu z moralističnim dejanjem, potem ko se je liberalna stran odločno postavila v bran in ostro obsodila »sovražstvo slovenskega klerikalizma do svobodne slovenske besede.«¹⁶

Po umiritvi razmer in ko je bilo jasno, da bodo Erotiko ponatisnili, so začele izhajati tudi ocene samih poezij. Prvo oceno so lahko bralci prebrali v Slovenskem narodu. Izšla je v treh nadaljeva-

¹² Prav tam.

¹³ Jegličev dnevnik, 22. 4. 1899.

¹⁴ Ernst Bruckmüller: Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva; Zgodovinski časopis, št. 3, 1991, str. 377. Časovno bližja bi bila morda primerjava z najemninami v Ljubljani za popisno leto 1910. V Ljubljani je bilo takrat »največ stanovanj, pri katerih se je letna najemnina gibala med 120 in 400 kronami.« Glej v: Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, SH, Ljubljana 1995, str. 31. Bruto družbeni produkt na prebivalca med leti 1911-1913 je na Kranjskem znašal 439 kron (219,5 gld), v Cislajtantijski pa 539 kron (269,5 gld). Glej v: David F. Good, Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750-1914, Wien - Köln - Graz, 1986, str. 239.

¹⁵ Ivan Cankar, Zbrano delo, Knjiga 1, Ljubljana 1967, str. 257. (dalje: Zbrano delo, in stran).

¹⁶ Slovenski narod, 15. 4. 1899.

njih od 29. maja do 2. junija 1899. Objavljena je bila kritika, ki zbirki ni bila naklonjena in je bila za pesnika precej neugodna. »Vsebinsko nas ni presenetil z nobenim novim, originalnim motivom. »Es ist alles schon dagewesen!«. Na koncu je kritik še zapisal: »Iz kratka, kar nam je podal pesnik v zbirki »Erotika«, to je še po veliki večini nezrelo - »Sturm und Drang«. Cankar je dobra, a še ne razvita vinska trta ...«¹⁷ Kritika v Slovenskem narodu je nekoliko začudila, saj se je pred tem časopis ostro postavil v bran Erotike in njenega avtorja in tudi ocene, ki so bile mimogrede podane, niso bile neugodne, kvečjemu prav nasprotno. Vendar je kritiko podal človek, ki osebno ni bil v dobrih odnosih s Cankarjem. Vladimirja Levca je za kritiko prosil Fran Govekar in »Govekar, tedanji kulturni urednik Slovenskega naroda, nikoli ni bil navdušen nad Cankarjevo poezijo.« Levcu je pisal na Dunaj »... tako, da je še bolj podžgal njegovo osebno razpoloženje do Cankarja, češ da je pesnik, ki ga ocenjuje, »aroganten in nečuvenco domišljav« ...«¹⁸ Drugače je ocenil Erotiko Anton Aškerc v junijski številki Ljubljanskega zvona. »Cankarjeva lirika je pristno vino ... V liriki je čist subjektivist, egoist. Misli samo nase in na svojo ljubezen. Ta mu napolnjuje vse njegovo bitje. V njej živi in diha; on je suženj te strasti; ta strast je edini motiv njegovi liri.«¹⁹ Aškerc je tudi odgovoril na očitke nemoralnosti pesnika in zbirke, ki so leteli predvsem na ciklus Dunajski večeri. »V Dunajskih večerih je Cankar fotografoval velikomestno ozračje zlasti z ozirom na trpečo žensko. Z umetniškega stališča mora vsakdo priznati, da so te slike izvrstno pogojene. Kjer slika greh, nemoralnost, ne pravi nikjer, da odobrava to življenje. On samo riše po naravi. Nemoralnosti Cankar tukaj ne uči in je ne proslavlja.«²⁰

Naj na tem mestu omenim, da je bilo v času, ko je napisal kritiko Cankarjevih pesmi, Aškercu že prepovedano maševanje v Ljubljani. Maševanje mu je v pismu prepovedal škof Jeglič. »Žal mi je, da Vi kot duhoven sodelujete pri Zvonu, v katerem se mnogo greši zoper 6. Božjo zapoved, še bolj mi je žal, da ste vi sami razen družih zložili tudi lirično pesem Aglaja, ki je dosti pohujšanja napravila, najbolj pa mi je žal, da za sv. mašo še četrte ure ne potrebujete (kar je smrtni greh) in s Najsvetejšimi tako postopate, da usacega v dušo zazebe, ki Vas vidi. Zato vas prosim: 1. da pri Zvonu ne sodelujete

2. da vsaj približno pol ure mašujete. Prosim, da mi to pismeno ali ustmeno obljubite. Dokler pa tega ne storite, prepovem Vam v Ljubljanski škofiji maševati ali katerokoli duhovno službo opravljati.«²¹

Katoliška stran je svoje kritike namenila spet bolj na Cankarjeve zagovornike kot pa na samo vsebino Erotike. Kritika v Narodu naj bi bila, kot so zapisali v Katoliškem obzorniku, slavošpev Cankarju. Sam časopis pa »velika pozavna, ki se vsekdar oglasi, kadar je treba braniti podlost proti »klerikalcem«.«²² Kako nekoristen je bil trud, da bi Erotiko skrili pred narodom, se je pokazalo že z objavo ocene v Slovenskem narodu, saj je v oceni, ki je izšla v več številkah časopisa, citirano kar nekaj pesmi iz zbirke. Torej so bile pesmi na voljo v branje najširšemu občestvu, ki je prav gotovo pričakovalo najmanj eno sočno pesem in je z lu-po iskalo »nemoralno«.

Ozadje

V svojem bistvu provincialna družba je doživljala pretres in neke vrste preizkušnjo. Prav odziv na Erotiko je pokazal na preživelost trdovratne meščansko-cerkvene morale 19. stoletja. Družba je v stoletnem napredku sicer doživela precejšnje spremembe, a moralno avtoriteto je še vedno imela katoliška cerkev in to so ji večinoma vsi priznavali.

Zato, da bi obdržal v družbi neke idealistične norme o dovoljenem in nedovoljenem, o čistem in nečistem, je Jeglič pozorno spremljal vse dogajanje v Ljubljani in škofiji ter pri tem poskušal ljudi čimbolj obvarovati pred slabimi vplivi časa. »Tako npr. ni izšla nobena slovenska knjiga ne časopis, da ga on ne bi opazil ali presodil. Tudi za moderne pisatelje se je zanimal, dasi romanov ni bral.«²³

Takrat je Ljubljana torej imela izredno zavzete ga škofa, prepričanega v svoje poslanstvo, ki mu ga je zaupal Bog. Iz strogo moralističnih čustev je moral preprečiti prodajo takega čtiva. Moramo pa se zavedati, da tudi takratna liberalna pozicija še ni pomenila zavzetja stališča za popolno svobodo tiska. Če so jasno stopili na stran povsem

¹⁷ Slovenski narod, 29. 5. - 2. 6. 1899.

¹⁸ Zbrano delo, str. 267.

¹⁹ Prav tam, str. 279.

²⁰ Prav tam, str. 280.

²¹ NŠAL, fasc. 28.

²² Zbrano delo, str. 286.

²³ Za zabavo sploh ni nikoli ničesar bral. Od romanov je menda prebral samo N. Velikonjeva Višarska pole-na. Jože Jagodic: Nadškof Jeglič, Majhen oris velikega življenja, Ljubljana 1941, str. 391. (dalje: Jože Jagodic: Nadškof Jeglič.).

»nedolžne« Erotike, so še v isti številki podprli vladno konfiskacijo knjige, ki je razkrivala spovedniške napotke duhovnikom: »Zanimiva konfiskacija. Deželna vlada nam je danes poslala Aviso, s katerim nas obvešča, da je ljubljansko c. kr. pravdnništvo konfiskovalo knjigo *Auszüge aus der von den Päpsten Pius IX. und Leo XIII. als Norm für die römische katholische Kirche sanctionierten Moraltheologie für die Sittlichkeit der Völker*. Mi smo slučajno imeli priliko pregledati to knjigo. Spreletela nas je zona, ko smo jo čitali. V njej se nahajajo verni prevodi po dveh papežih potrjene moralne teologije, a vsebina teh prevodov je tako nevarna in nemoralna - gre za izpraševanje žena pri spovedi - da moremo konfiskacijo le odobravati.«²⁴

Tukaj lahko vidimo, da je bila delitev na liberalce in konzervativce (klerikalce) v slovenskem prostoru opredeljena zgolj na politični ravni. Očitno je, da je bil oster napad na škofa in slovensko katolištvo tudi »propagandna« poteza v luči bližajočih se občinskih volitev v Ljubljani, saj citirani članek kaže na to, da so tudi deklarirani svobodomislecni menili, da določena literatura pač ni primerna za javnost in je torej bolje, če se ne znajde na policah knjigarn.

Da bi si lažje razlagali konfiskacijo in požig, ki ga je izvedel Jeglič, si lahko pogledamo, kakšne napotke so okrog petdesetih let 19. stoletja dobivala krščanska »dekleta«, da bi se ohranila vredne svojih mož. Ženska je bila kljub vsemu vedno tista, ki so jo poskušali narediti za Marijo in jo ohraniti čisto in nedolžno. Vzgibi, ki so vodili razne moraliste, so bili največkrat povezani s predsodki v zvezi z ženskami. Moški je moral le brzdati svoje naravne nagone. Nadzorovanje ženske spolnosti pa je bilo tisto, ki je bilo skrivnostno in nedostopno, zato jih je lahko pokvarila že tako nedolžna stvar, kot je poezija. Že romantična pesem je zadostovala, da bi ženska spolnost ušla izpod družbenega nadzora.

Če bi Erotiko presojali po načelih lavantinskega škofa Antona Martina Slomška iz srede 19. stoletja, bi verjetno prišli do podobnega sklepa, češ, pesmi so nesramne in ne smejo priti v roke dobremu ljudstvu, ki ga te reči lahko pokvari. Slomšek je namreč spisal precej obsežno in kasneje večkrat ponatisnjeno knjižico, pomenljivo naslovljeno *Krščansko devištvo*. V njej najdemo tudi poglavje z naslovom *Devet najhujših sovraž-*

nikov in sovražnic devištva. Slomšek pravi, da je »prva sovražnica devištva posvetna ljubezen, ki mlado srce zakoplje v posvetne reči, da pozabi na Boga in nebesa. Ti si posvetna ako te jesti in piti bolj veseli, kakor pa Bogu služiti; če rajši poslušas nesramne marne kakor pa božjo besedo ... Če živiš po šegi posvetnih ljudi, ljubiš svet; Bogu in ob enem pregrešnemu svetu pa ugajati ne moreš.«²⁵

Erotika pa je potemtakem posvetna reč, v kateri bi lahko našli vse polno »nesramnih marn«. Če bi tako knjižico dali v roke mlademu dekletu, ki bi ob prebiranju čutnih romantičnih verzov verjetno kaj hitro pozabila na božjo besedo, bi ji storili neizmerno krivico, saj bi jo, revo, dobesedno potisnili med grešnice in njena angelska nedolžnost bi v trenutku izpuhtela. »Priročnik« s samim dogdomkom ni neposredno povezan, a vendarle kaže na neko kontinuirano pozicijo katoliške cerkve, ki jo je imela do »posvetnih reči« in se kljub polstoletnemu premoru ni spremenila.

Spremenili pa so se trendi v družbi. »V 19. stoletju je zakonska zveza za večino skupin prebivalstva začela temeljiti na drugih razlogih, ne le na ekonomski koristi. Pojmi romantične ljubezni, ki so najprej zajeli zlasti meščanske skupine, so se razširili v večino družbe. Romantično druženje je postalo sinonim za dvorjenje, ljubezenski romani pa so bili prva oblika literature, ki je dosegla ljudske množice.«²⁶ Razvoj na Slovenskem je bil verjetno nekoliko počasnejši že zaradi preprosto manjše naklade knjig, ki so bile izdane v slovenskem jeziku. A glede na razvoj družbe je bilo potrebno biti pozoren. Na področju razumevanja združitvenega akta so se pojavljala šokantna odkritja, kot npr. to, da so odkrili žensko seksualnost. »Spolnost smo razvijali kot skrivnost, ki smo jo nato morali brez konca in kraja razkrivati in se tudi varovati pred njo.«²⁷

Vsako stvar, ki je bila nevarna za moralno čistost ljudstva, je bilo potrebno odkriti in onemogočiti. Za to je sicer skrbela tudi država sama z zakonom o zasramovanju cerkve. V tem smislu je bil Jeglič dobrohotni cenzor naroda, ki je imel le dobre namene zaščititi ljudstvo in je videl tudi tisto, česar vladna cenzura ni videla. »V tesnem stiku s svojim narodom je zaradi njega, zanj in z

²⁴ Slovenski narod, 15. 4. 1899.

²⁵ Anton Martin Slomšek: *Krščansko devištvo*, Nauki, vzgledi in molitve za dekleta, Družba sv. Mohorja na Prevaljah, Prevalje, 1923, str. 24.

²⁶ Anthony Giddens: *Preobrazba intimnosti*, Ljubljana 2000, str. 33.

²⁷ Prav tam, str. 25.

njim sodil in obsojal, učil in prisluškoval njegovim utripom ... Kaj čudno, da je pokupil vse zvezke pesmi, v katerih se je mesenost povelečevala, v katerih se je nečista ljubezen slavila kot presladek užitek, po katerem je treba koprneti.« (tu je citiran Škofijski list 1899) Čutil je, da taka knjižna hrana ne more biti v hasek njegovemu narodu.« Kakor je zapisal njegov nekdanji tajnik v svojem doktorskem delu.²⁸

Po pravici povedano pa se Jeglič kljub vsemu kaže kot človek, ki je spremljal čas, v katerem je živel in spremljal »moderno družbo.« Sprejemal je nove vzgojne metode, pri katerih se je v izobraževanje vključevala tudi spolnost. Največje nevarnosti je videl v mladih dušah, ki zaradi nepoučenosti kaj hitro zavijejo na pota greha. Torej, ljudi je bilo potrebno podučiti in jim vcepiti nekakšno samocenzuro, skratka, na nek način obvladovati njihovo spolnost. Spoznal je nujnost javnega obravnavanja spolnosti. Javno je bilo potrebno naznaniti omejitve intimnosti, ki jih še dopušča katoliška cerkev.

1899, leto Erotike

Škof Jeglič je bil takrat šele v svojem prvem letu škofovanja. Globoko veren je začel z delom v svoji škofiji. Najbolj se je posvečal organiziranju življenja in delovanja duhovnikov in vernikov. Uvedene so bile konference dekanov, s kanoničnimi vizitacijami je začel opravljati redne in podrobne obiske vseh župnij v svoji škofiji. Že na samem začetku je začel razmišljati o slovenski gimnaziji, ki jo je leta 1905 tudi odprl. Mlad in ambiciozen je škof začel uresničevati načrte o duhovni prenovi slovenskega naroda, ki mu je že dovolj škodoval liberalni duh.

Cankar je svojo zbirko izdal prav v času, ko je škof že zagnano ugotavljal dušno stanje v škofiji, saj je takrat že opravljal prve vizitacije. Obisk v župniji je bil navadno zelo natančen. Pregled je zajemal bivanjske razmere župnika, stanje cerkve, preverjanje učencev v šoli, »navrstveno stanje«. Največ podatkov, kot se zdi, je dobil v spovednici. Na vsak način je poskušal ljudi odvrniti od same misli na pregreho, ki skoraj zagotovo vodi do njene mesene materializacije. Ker pa je lahko vsaka stvar pomenila nevarnost, je ljudi opozarjal in jih svaril pred vsakim prekomernim kontaktiranjem z nasprotnim spolom. Eno največjih nevarnosti za »navrstvenost« je videl v plesu.

Sulamit.

Kakó blešči se morje to
V demantih in kristalih,
Kakó pohotno ziblje se
V razkošnih, mehkih valih.

V tem burnem plesu od strasti
Telesa trepetajo,
Krog belih udov kot meglé
Tančice plapolajo.

Iz zlatih harp takó sladkó
Vro pesmi koprneče
In srce plaka in drhti
Od žalosti, od sreče.

Zares pohujšljivi in neprimerni verzi...

(Ples je že Slomšek označil za 6. sovražnika devištva. »Plesišče je deviške čistosti morišče.«²⁹)

Če ob tem upoštevamo še nekatere ocene njegove osebnosti, ki poudarjajo čustvenost, vnemo in prenatrženost, tudi koleričnost in izredno strogost do samega sebe (*»Stalna budnost, trdni sklepi, rigorozna sredstva kot strogi post, včasih nošenje spokornega pasu ali celo bičanje«*³⁰), potem lahko razumemo tudi odkup Erotike. Zagnanost, prepričanost o poslanstvu, ki mu je bilo namenjeno, in njegova zavezanost Mariji, so bili krivi tudi za reakcije, kot je bila ta. Knjiga, ki ga je »izzivala« že s samim naslovom in sprednjo platnico, se ni mogla prosto prodajati. Ravnanje res ni imelo pravega vzroka, ker Cankarjeva lirika ni bila nič bolj pohujšljiva od mnogih poezij, spisanih v evropski romantiki, le-te pa je Jeglič moral vsaj

²⁸ Jože Jagodica: *Nadškof Jeglič*, str. 171.

²⁹ Anton Martin Slomšek: *Krščansko devištvo*, str. 31.

³⁰ Janez Juhani: *Škof Jeglič, poskus podobe velike osebnosti*, v: *Jegličev simpozij ...*, str. 27.

deloma poznati. Vendar pa evropski romantiki še niso bili prevedeni v slovenski jezik oz. so bili v zelo malem številu in kot taki nedosegljivi širši populaciji na Slovenskem.

Kot taka se je Erotika znašla pred škofom, njena čutna vsebina pa dosegljiva vsem. Erotika je bila zanj pravo nasprotje načrtom, ki si jih je postavil pri vzgoji klenega slovenskega naroda. Nežne in čuteče pesmi bi lahko odtrgale misli od Boga. Nevarnost je bila tu. Knjige je bilo potrebno uničiti.

Zanimivo je, da kasneje v dnevniku »pripetljaja« ni več omenjal. V letu 1902 pa tudi nisem zasledil nobene pripombe ob ponovni izdaji Erotike. Ob izidu Cankarjevih zbranih del se tudi obregnil ni ob dejstvo, da bo v njih tudi Erotika. Fran S. Finžgar, ki je takrat bil direktor Nove založbe, je zapisal takole. »Po uradnem oprasku sem moral k Jegliču. Po razgovoru vpraša: »Kaj dela zadruga Nova založba? Ali napreduje? - Pazite, podjetja so vedno nevarna!« Cankarjeva zbrana dela izdajamo. Je velika žrtev za zadrugo, pa kulturno silno važna stvar. »Cankar - duhovit pisatelj, nenavadno duhovit mož. Le založite ga. »Pa bomo izdali vsega prav vsega. Tudi »Erotiko,« sem nekako plaho dostavil. »Vsega, seveda vsega. Mora biti celotno delo. »Tiho sem se začudil in odkritosrčno povedal: »Erotiko ste, prevzvišeni, vi sežgali. Ali ste hudi da smo jo natisnili?« Škof se je nasmehnil: »Saj res. Pokuril sem jo. Sem že čisto pozabil. Nič ne del! Saj ne vemo, zakaj je bilo to prav. Morda je zato sedaj umetniško čist, nič umazan, kakor so marsikateri drugi. Bog je dober.«³¹

Zusammenfassung

Jegličs Sorge für das Volk und dessen Sittlichkeit

Der Amtsantritt von Anton Bonaventura Jeglič als Laibacher Fürstbischof im Jahr 1898 war mit großen Erwartungen unter den Slowenen verbunden, die damals bereits scharf auf die liberale und die katholische Partei geteilt waren. Der neue Bischof hätte, als großer Patriot, ein Mittler zwischen den zerstrittenen Seiten werden können. Diese Erwartungen erfüllten sich aber nicht. Das liberale Lager und der Bischof fanden sich rasch auf gegnerischer Seite wieder, nicht zuletzt wegen der radikalen moralischen Ansichten von Jeglič. Ende März 1899 entschied der Bischof, daß die Gedichtsammlung von Ivan Cankar mit dem Titel

»Erotika« zum Verkauf ungeeignet ist. Er kaufte dem Verleger rund 700 Exemplare ab und verbrannte sie in den Öfen des fürstbischöflichen Palais. Die Reaktion der Presse war wie zu erwarten. Das katholische Blatt Slovenski list sprach von einem »verdorbenen Osterei«. Die liberale Zeitung Slovenski narod wartete fast vierzehn Tage, bevor sie die »sehr kleinliche und engherzige« Handlung verurteilte. Auch die katholische Presse äußerte keine öffentliche Unterstützung für die Verbrennungsaktion, versuchte aber die Bedeutung dieser Handlung des Bischofs herunterzuspielen und die Gedichte als tatsächlich anstößig zu bezeichnen. Unter den Geistlichen war die Unterstützung größer. Dreizehn Geistliche schickten sogar einen Unterstützungsbrief aus Žiri. Interessanterweise finden wir unter den Unterzeichnern auch Finžgar, wobei es sich wahrscheinlich um Fran Saleški Finžgar handelt, der damals in dieser Region tätig war. Die Literaturkritik spielte in der ganzen Sache keine Rolle. Erst Ende Mai und Anfang Juni erschien im Slovenski narod eine Kritik, die aber wider Erwarten für den Autor der Gedichte ungünstig ausfiel. Eine wohlwollendere Kritik wurde im Ljubljanski zvon veröffentlicht, während sich die Kritik im Katoliški obzornik mehr gegen Cankars Fürsprecher als gegen sein Werk richtete.

»Erotika« war eine Art Indikator der damaligen Gesellschaft, die zwar große Veränderungen durchmachte, doch der Kirche immer noch die moralische Autorität zubilligte. Die Trennung zwischen Liberalen und Klerikalen verlief damals vor allem auf politischer Ebene. Eine deklarierte freidenkerische Zeitung befürwortete in derselben Nummer, in der sie sich auf die Seite der beschlagnahmten Erotika stellte, die Konfiskation einer anderen Gedichtsammlung, weil diese »so gefährlich und unmoralisch ist«.

Jeglič führte den Aufkauf im ersten Jahr seiner Amtstätigkeit durch, als er gerade versuchte, den Stand der Moral in seiner Diözese festzustellen. Offensichtlich waren die Informationen, die er wohl zum größten Teil im Beichtstuhl bekam, nicht sehr erbaulich. »Erotika« konnte an sich nicht »ausschweifender« sein als die Werke der europäischen Romantik, die Jeglič zumindest zum Teil kennen mußte. Sie war aber in slowenischer Sprache herausgegeben und damit der breiteren Bevölkerung zugänglich. Die zärtlichen und empfindungsfähigen Gedichte hätten die Gedanken des kernigen slowenischen Volkes von Gott abwenden können. Also bestand Gefahr.

³¹ Jože Jagodic: Nadškof Jeglič, str. 451.

SREDNJEVEŠKO CELJE / MEDIEVAL CELJE

(ur./ed. Mitja Guštin), *Archaeologia Historica Slovenica* 3, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana 2001, 287 strani.

V začetku tega leta se je publikacijam, ki obravnavajo srednjeveško obdobje pridružila obsežna monografija, ki je rezultat dela in povezave treh zavodov, ki delujejo na Celjskem. V Celju od leta 1996 deluje izpostava Centra za srednjeveške in novoveške študije Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Center, katerega vodja je red. prof. ddr. Mitja Guštin, je bil ustanovljen z namenom, da pospeši razvoj arheologije mlajših obdobij in spodbudi obdelavo in objavo gradiva, ki je pozabljeno ležalo v muzejskih depozitih.

Arheološke raziskave Starega gradu in Knežjega dvora v Celju so v zadnjih dvajsetih letih prinesle več ton srednjeveškega gradiva in zato je razumljivo, da je Center svojo prvo izpostavo osnoval v Celju. Že od začetka je svoje delovanje povezal s Pokrajinskim muzejem Celje in Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje. V okviru projekta Celjski knezi je Zavodu pomagal pri urejanju in dokumentiranju izkopanega gradiva, z muzejem pa je sodeloval pri pripravi simpozija in razstave Grofje Celjski. Kljub nerednemu ter skromnemu financiranju in brez redno zaposlenih sodelavcev je delo v prostorih celjske izpostave teklo nemoteno. Ob pomoči kolegov iz Pokrajinskega muzeja Celje je bil s sodelavci iz programa javnih del zrisan del arheološkega gradiva z izkopavanj obeh gradov in z različnih lokacij v mestu. Tako je bil sredi lanskega leta pripravljen obsežen katalog, ki je nadgradil delo, začeto ob razstavi Grofje Celjski.

Zbrano gradivo je objavljeno v tretji knjigi serije *Archaeologia Historica Slovenica*, ki je pod naslovom *Srednjeveško Celje / Medieval Celje* izšla leta 2001. K obdelavi zbranega materiala je urednik knjige, prof. ddr. Mitja Guštin, pritegnil številne domače in tuje sodelavce, strokovnjake za posamezna področja materialne kulture.

Keramično gradivo je predstavljeno v več člankih. Sauro Gelichi in Mitja Guštin sta zbrala keramiko španske proizvodnje (*Keramika španske*

proizvodnje iz Slovenije / Ceramiche di produzione spagnola dalla Slovenia). Dve skledici s posvetilom Mariji, napisanim v gotski minuskuli, ki sta bili odkriti med izkopavanji na dvorišču Knežjega dvora v Celju, sta vzpodbudili avtorja, da sta zbrala in ovrednotila vso keramiko s slovenskih najdišč, ki je nastala v španskih delavnicah. Pot do naših odjemalcev je vodila preko Benetk in s posredovanjem beneških trgovcev.

Radovan Cunja je proučil italijansko pozno-srednjeveško in renesančno keramiko iz Celja (*Italijanska majolika iz Celja / Maioliche italiane da Celje*). Uvožena okrašena italijanska lončeni- na je med celjskim gradivom dokaj skromno zastopana, kar pomeni, da je to posodje predstavlja- jo luksuzen izdelek. To pa pomeni, da je bilo do- stopno le premožnejšim slojem, predvsem plemstvu in meščanstvu, kar potrjujejo tudi arheološki konteksti, v katerih je bilo to gradivo naj- deno.

Zanimive keramične čaše, okrašene s pečati, je raziskoval Mitja Guštin (*Celjske čaše / Die Tonbecher von typ Celje*). Njihovo razprostranjenost sledimo po vsej Sloveniji, najštevilneje pa so zaenkrat zastopane med srednjeveškim gradivom Ljubljane in Celja. Posebnost teh lončenih izdelkov so pečati različnih oblik, velikosti in motivov, s katerimi so lončarji okrasili površino. Pri tem so svoji domišljiji pustili prosto pot tako pri izdelavi pečatov kot njihovi uporabi, saj se na nekaterih izdelkih pojavlja tudi po pet različnih tipov pečatov.

Isti avtor predstavlja tudi *Pečnice z grbom grofov Celjskih / Stove Tiles with the Celje Family Coat of Arms*, ki jih hranijo muzeji v Celju, Beogradu in Budimpešti, med njimi je ohranjena tudi pečnica s simbolom Zmajevega reda. V članku *Mesto Celje leta 1487 v besedilu Paola Santonina / Die Stadt Cilli im Text von Paolo Santonino aus dem Jahre 1487* primerja Celje, kot ga je videl Paolo Santonino, s sodobnim mestom.

Da so člani rodbine Celjskih pustili svoje sledi širom Evrope, potrjuje članek Jána Vavruša, ki predstavlja palačo Barbare Celjske v Trenčínu na Slovaškem (*Palača Barbare Celjske na gradu Trenčín / Palace of Barbara from Celje at the Trenčín Castle*). Andrej Šemrov govori o novcih Celjanov, ki jih hranijo zbirke po Evropi (*Novci celjskih grofov (knezov), Friderika II. in Ulrika II. / Die Münzen der Grafen (Fürsten) von Cilli, Friedrichs II. und Ulrichs II.*). V obsežno zasnovanem

prispevku s primerjalno analizo pečatov obravnava značilnosti kovanja Celjskih in odgovarja na stare očitke o ponarejevanju. Zaradi majhnega števila ohranjenih novcev na koncu zapiše, da so bili verjetno podvrženi namenskem izbrisu spomina (*damnatio memoriae*), ki so ga izpeljali njihovi večni tekmeči Habsburžani.

Irena Lazar objavlja raznoliko in zanimivo zapuščino srednjeveškega stekla iz Celja (*Srednjeveško steklo iz Celja / Medieval Glass from Celje*). Kvalitetni stekleni izdelki so bili del materialne kulture Celjanov že od konca 14. stoletja dalje, med njimi pa posebej izstopajo izdelki iz severnoitalijanskih delavnic, kelih z naslikanim grbom, ki je bil verjetno izdelan po naročilu bogatega posameznika, ter slikani okni iz cerkvice na Dreveniku.

Rezultati večletnih arheoloških raziskav na dvorišču Knežjega dvora v Celju pa so prvič strnjeno prikazani v članku Roberta Krempuša (*Arheološke raziskave Knežjega dvora v Celju / Archäologische Forschungen im Fürstenhof in Celje*). Poleg bogatih arheoloških ostalin iz rimske dobe avtor natančno predstavlja posamične faze v razvoju gradu in jih nazorno prikaže s tlorisi in tudi v rekonstrukciji.

Velik del monografije je namenjen katalogu gradiva z različnih najdišč v Celju. Le-ta so za uvod opisana v članku Irene Lazar (*Arheološke raziskave srednjega in novega veka v Celju / Archaeological Research of the Medieval and Modern Age in Celje*) in dopolnjena s karto ter pregledom dosedanjih objav. Katalog kovinskih najdb so pripravili Fabrizio Bressan, Mitja Guštin in Bojana Komplet, keramiko pa Mitja Guštin, Mirjam Jezeršek in Nataša Prošek. Risbe gradiva so izdelale Katarina Batagelj, Andreja Izlakar in Jerneja Kobe. Tisk sta omogočila Center za srednjeveške in novoveške študije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Mestna občina Celje.

Knjiga je izšla ob 550-letnici mestnih pravic Celja (1451-2001) in peti obletnici delovanja Izpostave v Celju. Monografija *Srednjeveško Celje* je večjezična, saj je njen namen približati srednjeveško zapuščino Celja in Slovenije tudi strokovni javnosti v Evropi. Skupaj s publikacijami o družini Celjskih postavlja Celje med tista redka mesta, ki imajo svojo srednjeveško dediščino zbrano in objavljeno v bogatih monografijah.

Irena Lazar

KO PONOVRNO PRITEGNE TUDI POLITIČNA ZGODOVINA

Andrej Rahten. *Slovenska Ljudska Stranka v beograjski skupščini: Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929*. Založba ZRC. Ljubljana 2002. 168 strani.

Morda se bo komu naslov pričujočega poročila zdel nekoliko neobičajen, vendar se mi zdi, da po desetletju, ko si velik del bralstva še vedno ni popolnoma opomogel od prevelikih odmerkov politične zgodovine iz časov rajne države, velja posebej opozoriti na knjigo, ki jo v historiografiji, pogosto zaznamovani s suhoparnostjo (predvsem so v njej »manjkali« ljudje) in posledično manjšo privlačnostjo za bralce, poleg visoke znanstvene ravni odlikuje tudi zelo dobra berljivost. Predvsem vzpon in uveljavitev t.i. zgodovine »malih ljudi« v preteklih letih navaja na misel, da so se bralci očitno že preobjedli kongresov, plenarov in podobnih »zgodovinskih« (in nena zadnje *predvsem* političnih) dogodkov, zato se tovrstnemu zgodovinopisju obetajo boljši časi.

S študijo, ki jo kronološko zamejita razpad habsburške monarhije na eni in razglasitev diktature v Kraljevini SHS na drugi strani, Andrej Rahten bralcu namreč spretno in privlačno omogoči vpogled v desetletje delovanja na jugoslovanskem političnem prizorišču (in v njegovem zakulisju) tedaj najmočnejše politične sile na Slovenskem, Slovenske ljudske stranke. Seveda ne spregleda tudi njene vloge v Jugoslovanskem klubu. Čeprav se monografija opira na nekatera standardna dela o obravnavanem obdobju, jo kljub sintetičnemu zaobjemu precej burnega in dogodkov polnega desetletja še vedno oblikujejo in ji dajejo ton predvsem številni navedki iz časopisja, avtobiografskih zapisov in zapisnikov skupščinskih zasedanj. Takó avtor ob upoštevanju vseh političnih taborov najprej omogoči akterjem samim, da - gledano s historične perspektive - poustvarijo tok dogodkov; na ta način si skozi njihove lastne besede in poteze bralec ustvari tudi podobno ljudi, ki so omenjeni tok usmerjali.

Slovenska Ljudska stranka v beograjski skupščini sicer predstavlja tretjo v nizu obsežnejših študij, ki so nastale v okviru avtorjevega sistematičnega preučevanja te stranke. V prvi monografiji,

Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu: Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914, je osvetljeno obdobje pred prvo svetovno vojno, medtem ko je v svoji doktorski disertaciji o enem vodilnih slovenskih politikov, dr. Janku Brejcu, Rahten predstavil delovanje stranke v medvojnem času do razpada Avstro-Ogrske, ki obenem predstavlja izhodiščno točko njegove najnovejše monografije.

Znano je, da so si v mesecih pred koncem vojne in v tistih, ki so sledili, dogodki, ki so se še kakšno leto pred tem zdeli precej malo verjetni, po znamenitih besedah Antona Korošca cesarju Karlu: »Majestät, es ist zu spät«, naenkrat začeli slediti z veliko hitrostjo. Osrednja oblast A-O je razpad(a)la, v Zagrebu pa je že zaživelo Narodno veče SHS, ki se je odločilo rešitev slovenskega in hrvaškega nacionalnega vprašanja poiskati izven habsburške monarhije, o čemer je pričalo tudi pospešeno oblikovanje novih začasnih državnih institucij na vseh ravneh. V Ljubljani je koordinacijo prevzela deželna vlada, ki je odločitev Slovencev, da pretrgajo povezave s staro državo, skušala prikazati kot nekaj samoumevnega. Podobo včasih navidezno idilične politične enotnosti pa nekoliko »pokvarijo« nekatera intimna razmišljanja, ki jih prinaša prvo poglavje Rahtenove knjige. Iz razmišljanj nekaterih vodilnih članov stranke je namreč razvidna precejšnja negotovost in zaskrbljenost glede prihodnosti takrat še Vseslovenske ljudske stranke, posebej zato, ker je vedno realnejše postajalo združevanje s Kraljevino Srbijo, ki je za večino bila precejšnja neznanka. Njihovi strahovi so se kmalu tudi dejansko izkazali kot upravičeni, saj so že ob pogajanjih za vstop v novo državo in ob podpisovanju ženevske konvencije imeli priložnost spoznati del bogatega repertoarja politične pretkanosti, lisičenja in praznih obljub srbskih državnikov z Nikolo Pašićem na čelu.

Čeprav so ob nastanku nove države pogoltnili kar nekaj grenkih, so slovenski poslanci različnih političnih prepričanj v beograjskem začasnem narodnem predstavništvu v prvih mesecih pokazali precej enotnosti, predvsem zato, ker so se dobro zavedali negotovega položaja okrog bodočih slovenskih meja. Kljub temu da je bil načelnik VLS Korošec v tem času v vladi, so bili poslanci VLS-a skupaj s slovenskimi liberalci zelo kritični do njene neodločne zunanje politike, ki je kazala precejšnjo brezbržnost do vprašanj meje z Avstrijo in Italijo na severu. Vedno bolj je postajalo jasno, da je bil predvsem srbski del preveč zapo-

slen s centralizacijo države, kar je bil eden od razlogov, da je Korošec po zgledu dunajskega parlamenta s hrvaško HPS ustanovil Jugoslovanski klub, ki se je počasi profiliral predvsem kot opozicija tovrstnim načrtom. Zunanjepolitični neuspehi pa so bili kljub temu vedno bolj boleči; neuspešen je bil izid plebiscita na Koroškem, nato je bila izgubljena še Primorska. Ob takšnem razvoju dogodkov so kmalu ponovno izbruhnili stari spori in obtoževanja med liberalnim in katoliškim taborom, o čemer pričajo izjemno ostri besedni dvoboji iz parlamenta, končni račun pa so kmalu izstavili volivci: volilni rezultat VLS (od aprila 1920 SLS) je s predvojnih 87 padel na 37 odstotkov glasov.

Po Koroščevem odhodu iz vrst vlade se je za SLS začelo zahtevno opozicijsko obdobje, saj so številčno oslabljeni zastavili na eni strani odločen boj proti nameri srbskih politikov, da sprejmejo centralistično ustavo, na drugi strani pa si je stranka želela povrniti izgubljeno zaupanje slovenskih volivcev. Nastopi njenih poslancev so postajali še bolj odločni, tako da SLS v Beogradu s Korošcem še zdaleč ni bila »one-man band«, marveč so se v njenih vrstah v Gostinčarju, Brodarju, Hohnjecu in drugih poslancih skrivali imenitni govorniki, ki so si znali prislužiti »ploskanje na levici in desnici«. Navkljub neuspehu pri sprejemanju t.i. Vidovdanske ustave in neugodnemu razmerju sil v skupščini pa je Jugoslovanski klub, znotraj katerega je še vedno delovala SLS, vztrajal pri trdi opozicijski politiki in odločnih poskusih za revizijo ustavne listine. Z zelo načelno držo so uspeli ponovno pridobiti naklonjenost volivcev, saj se je krivulja volilnega rezultata že na volitvah 1923 spet dvignila na zavirljivih 80 odstotkov.

Stranka je nato delovala v opoziciji v okviru Federalističnega bloka, kjer se je ob nerešenih nacionalnih vprašanjih osredinila predvsem na zunanjo politiko, čemur je v knjigi posvečeno posebno poglavje. Razlogov za takšno ravnanje SLS je bilo več, med pomembnejšimi pa je bilo dejstvo, da so bile zunanje zadeve skorajda izključno srbska domena, na drugi strani pa se je opoziciji serija ponesrečenih zunanjepolitičnih potez (predvsem z Italijo) ponujala kot zelo hvaležna tema za stalne napade na vlado. Zanimiv je tudi podatek, da je ob do Rusije sicer zelo zadržani uradni politiki bila (katoliška) SLS tista, ki je predlagala navezavo diplomatskih odnosov in sodelovanje s to državo, eden njenih poslancev pa se je navduševal celo nad idejo ruske »misijske protektorata nad slovanskimi deželami in njih pravica-

mi». Kot že tolikokrat prej pa pri vladi pravega posluha za njihove predloge ni bilo, zato ne prese-neča, da je SLS skušala najti alternativne poti udejstvovanja v zunanji politiki, kar so udejanili z vključitvijo v panevropsko gibanje.

Navkljub številnim manevrom, s katerimi je Nikola Pašić od nastanka države spretno speljal vo-do na srbski politični mlin, pa se je tudi njegova politika morala nekje zatakni. Pomembno vlogo pri tem je igrala SLS, ki ji je 1924 dokončno prekipe-lo ob vztrajni centralizaciji države, zato je postavila nedvoumno zahtevo po »fundamentalni reorgani-zaciji na avtonomistični bazi«. V Opozicijski blok ji je uspelo privabiti še nekaj strank, ki so skupaj pri-silile kralja, da je moral sestaviti novo vlado, v kate-ri je sodelovala tudi SLS. Pravih razlogov za veselje pa ni bilo, saj je bila kmalu razpuščena skupščina, po volitvah, ki so sledile, pa se je po nekaj mesecih zgodil velik preobrat, ko se je do tedaj izrazito pro-tisrbska opozicijska Radićeva Hrvatska republi-kanska seljačka stranka odločila, da vstopi v vlado s Pašićem, kar je Korošec označil za »sramotno ka-pitulacijo«. SLS se je tako v opoziciji znašla osam-ljena, kljub temu pa je še naprej vztrajala, kot doka-zujejo nastopi Korošca iz tega obdobja, pri svoji odločni proticentralistični politiki, pri čemer je potilho računal tudi na Radićev izstop iz vlade. Po-tem pa, ko je postalo jasno, da je nekdanja t.i. zdru-žena opozicija dokončno razpadla, se je tudi SLS odločila, da zapusti opozicijo. Po krajšem prehod-nem obdobju ob rošadah v tedanji vladi so bile novembra 1927 razpisane volitve, pred katerimi je Korošec javno napovedal vstop SLS v vlado. Ob napovedi, da se namerava v ta namen povezati s srbskimi radikali, je prišlo tudi do hudih kritik te odločitve (takrat je bila Korošcu očitana »kapitula-cija«), vendar je Jugoslovanski klub po volitvah v vlado kljub temu vstopil, njegov predsednik Korošec pa je postal notranji minister. Dogodki so si tedaj ponovno začeli slediti z veliko hitrostjo, od hudih napadov novonastale opozicije, zloglasnih nettunskih konvencij, študentskih nemirov, ob-strukcij in številnih proceduralnih zapletov in celó pretepov v parlamentu, do atentata in smrti poslancev opozicije na zasedanju 20. junija 1928, ki je pahnil državo v globoko krizo. Hudim očit-kom o izdajstvu navkljub je kralja in državo iz zaga-te povlekel Korošec, ki je kot prvi slovenski pred-sednik prevzel vlado in v upanju, da SLS z navezo-vanjem na Radikalno stranko obdrži v vladi, nada-ljeval z njenim delom. Vse načrte o tem pa je do-končno razblinila uvedba diktature januarja 1929, s katero je kralj prepovedal delovanje vseh politič-nih strank.

Z zastorom, ki pade nad politično prizorišče kraljevine SHS, Rahten tudi sklene monografijo o desetletju delovanja SLS, ki ga je kljub relativni kratkosti zaznamoval politično sila buren tok do-godkov. Za slovensko nacionalno zgodovino je bilo to gotovo eno prelomnih obdobj, ki se je za-čelo z dnevi negotovosti in velikih pričakovanj ob razpadu habsburške monarhije, nadaljevalo z vzponi in padci v parlamentarnem življenju v dvajsetih letih, in končalo z razočaranjem ob kon-cu svobodnega strankarskega udejstvovanja ob uvedbi diktature. Avtorju je uspelo ustvariti zelo objektivni prikaz tega dogajanja, saj se izkaže kot zelo nevsiljiv povezovalc s historične perspekti-ve opazovanih dogodkov. V največji meri prepuš-ča kar akterjem samim, da sestavijo mozaik so-dobnega časa in prostora. Zavoľjo tega bo knjiga gotovo našla mesto med standardno literaturo in postala referenčno gradivo za obravnavano ob-dobje, upajmo pa, da merila, ki jih postavlja, tudi druge ne bodo ostala neopažena.

Simon Zupan

NOCOJ SO DOVOLJENE SANJE...

Božo Repe: *JUTRI JE NOV DAN. Slovenci in raz-pad Jugoslavije, Modrijan, 2002, 460 strani.*

Avtor je knjigo razčlenil v šest zaokroženih po-glavij, v katerih je na prepričljiv način pokazal, ka-ko je na slovensko odločitev za razvezo z Jugosla-vijo ob koncu 80. in na začetku 90. let odločilno vplivala razlika v pogledih na nekaj ključnih vprašanj. Najprej na vprašanje, kakšna naj bo Jugoslavi-ja: ali zveza bolj ali manj samostojnih držav ali uni-ficirana država (v zvezi s tem se je seveda pojavlja-la cela kopica drugih vprašanj, ki so – kot v prime-ru skupnih jeder – posegala v samo jedro sloven-ske kulturne samobitnosti). Potem za vprašanje, kakšna naj bo družbena ureditev (ali demokratič-ni večstrankarski parlamentarni sistem ali domi-nacija ene partije z ustavno zagotovljenimi privile-giji). In ne nazadnje tudi na vprašanje ekonomske ureditve: ali uvedba tržnih zakonitosti in pluraliz-ma lastnin ali ohranjanje neučinkovitega, državno diriganega gospodarstva.

Kot je opozoril avtor so vsi omenjeni in mnogi drugi konflikti sicer obstajali že od prej, saj se npr. slovenski in srbski pogled na skupno državo ni-sta bistveno spremenila vse od nastanka Kraljevi-

ne SHS. Seveda pa so zaradi notranjih razlogov (začetek razkroja države po Titovi smrti) in zunanjih okoliščin (razkroj Sovjetske zveze in konec komunizma) napetosti dosegle vrelišče v drugi polovici osemdesetih let, ko smo se morali soočiti z dejstvom, da je država nujno potrebna korenejših reform.

Na prevladujoči slovenski pogled na omenjena ključna vprašanja je v osemdesetih letih vplivalo precej dejavnikov: tako zunanje politične kot notranje politične razmere v Jugoslaviji (npr. vzpon srbskega nacionalizma, ki je odkrito želel Jugoslavijo spremeniti v »Srboslavijo« – spomnimo se samo Memoranduma SANU iz leta 1986, ki je kmalu postal vodilo oficijelne srbske politike), seveda pa tudi notranje politične razmere v Sloveniji. In ta slovenski pogled se je izoblikoval postopoma, v konfliktu (a tudi dialogu) med naraščajočo, čeprav neenotno opozicijo na eni strani in oblastjo na drugi strani.

Na Slovenskem se je že do srede 80. let – v obliki raznih alternativnih gibanj – razvila močna civilna družba, ki je imela izjemno veliko vlogo v procesu demokratizacije družbe. V drugi polovici osemdesetih let se je začela zahteva po koncu monizma in uvedbi parlamentarne demokracije najtesneje prepletati z idejo nacionalne emancipacije. Pobudo pri oblikovanju nacionalnega programa je imela intelektualna opozicija, zbrana okoli nekaterih revij, zlasti Nove revije, ki je v svoji 57. številki odkrito razvila slovenski nacionalni program. Pri tem pa je bilo – po Repetovem mnenju – vsekakor pomembno, da je ob koncu 80. let na oblast prišla reformistična struja komunistov, ki ji zaradi zaostrovanj se razmer v Jugoslaviji, zlasti zaradi eskalacije srbskega nacionalizma po Miloševićevem prihodu na oblast v Srbiji, ideje opozicije niso bile več tuje. Taka politika je po avtorjevem mnenju seveda omogočila mehak prehod v večstrankarski sistem in zagotovitev konsenza pri temeljnih vprašanjih nacionalnega programa, tudi pri vprašanju osamosvojitve. Seveda so nam bile v procesu osamosvajanja in vojaških spopadov notranje in zunanje okoliščine več kot naklonjene. Zaradi zveznega pritiska je prišlo do homogenizacije prebivalstva; napad JLA je Sloveniji uspelo zaustaviti s posrečeno kombinacijo vojaških in policijskih akcij, dobrih analiz dogajanja v armadi, v kateri je vladala precejšnja zmeda, odličnega obveščanja svetovne javnosti in izjemno dejavne diplomacije. Zaradi bojev v Sloveniji, ki so bili prvi oboroženi spopad v Evropi po drugi svetovni vojni (razen interven-

cij Varšavskega pakta v socialističnem taboru), se je angažirala tudi Evropska skupnost. Tako so Slovenci izkoristili enkratno zgodovinsko priložnost in uresničili svojo državo.

Pri prebiranju Repetove knjige si lahko – sodobniki dogodkov – osvežimo spomin na gospodarsko krizo in pomanjkanje določenih artiklov, visoko inflacijo in poskuse stabilizacije, vedno večje nezadovoljstvo z nedemokracijskim režimom, boj proti verbalnemu deliktu, zahteve po nadzoru države nad armado, ki se je vse bolj videla v vlogi edinega integrativnega faktorja v državi, zahteve po civilnem služenju vojaškega roka in konkretne kritike generalštaba (»Mamula go home!«), kar je sploh sprožilo histerične reakcije vojaškega vrha. Osvežimo si lahko spomin na stopnjujoče se šikaniranje slovenskih vojakov v JLA (leta 1987 sem ga v Nišu doživel tudi sam) in na proces proti četverici, ki je – skupaj z delom Odbora – homogeniziral slovensko javnost in odločilno vplival na prepričanje, da v takšni državi ni obstanka. Spomnimo se lahko reakcij na 57. številko Nove revije, oblikovanja strank in prvih večstrankarskih volitev, dramatičnih nočnih sej, ki smo jih nervozno spremljali po TV, pa plebiscita, ki je svetovni javnosti (a tudi rdečim trdorkcem v Beogradu) dokončno pokazal, kakšna je volja slovenskega naroda. In na koncu: spomnimo se lahko vojne za Slovenijo, v kateri smo Slovenci z energijo in kljubovalnostjo spravili na kolena JLA in prišli v položaj, da se končno oblikujemo kot nacija.

Seveda po mnenju avtorja slovenska odločitev za samostojnost ni bila končna postaja stoletnih prizadevanj naših prednikov, da bi si obnovili v zgodnjem srednjem veku izgubljeno državnost. (Mit o uresničitvi tisočletnih sanj je sicer še danes prisoten v politiki in celo v zgodovinopisju). Nasprotno. Bila je »splet nacionalnih čustev in liberalnih pogledov na modernizacijo slovenske družbe«, saj naj bi pomembni politiki, gospodarstveniki in intelektualci v povojnih letih slovensko zaveznanost jugoslovanski državi večkrat pogojevali z možnostjo svobodnega nacionalnega, političnega in gospodarskega razvoja. Zato se je po avtorjevem mnenju Slovenija za samostojnost odločila šele, »ko je uvidela, da jo življenje v Jugoslaviji pelje v agonijo, sama pa nima več vpliva in moči, da bi na razmere kakorkoli še lahko vplivala.«

Skratka: gre za zanimivo in sintetično napisano delo, ki ob upoštevanju domače in bogate tuje literature temelji predvsem na množici neznane-

ga arhivskega gradiva, ki nam razkriva vrsto zanimivih in doslej neznanih podrobnosti. Seveda pa je tudi delo, ki bo verjetno vzbudilo ob pohvalah tudi kritike in polemične zapise. »Zgodovinski proces je res zaključen, vendar gre za snov, ki bo še dolgo predmet znanstvenih, publicističnih in političnih razprav.« O tem, da je namen knjige

prispevati h »globlji in objektivnejši obravnavi posameznih dogodkov, ravnanj posameznih družbenih skupin in slovenskega naroda v celoti«, pa se seveda lahko prepričate sami – tako da knjigo preberete.

Janez Cvirn

HVALEC Sladana, univ. dipl. sociologinja kulture in prof. zgodovine, Goriška 1, SI - 3000 Celje

PO SLEDEH ZGODOVINSKEGA DRACULE, ROMUNSKEGA KNEZA VLADA TEPEŠA

ZGODOVINA ZA VSE, 9/2002, št. 2, str. 5

Vlad Dracula z vzdevkom Tepeš (Cepeš) je v treh različnih obdobjih (1448, 1456-1462 in 1476) sedel na prestolu Vlaške, ene izmed treh romunskih dežel. V nemških, turških, bizantinskih in slovanskih (ruskih) dokumentih je bil opisovan kot izredno okruten vladar. Poleg slavnih bojov s Turki, je bil najbolj znan po količini krvi, ki jo je prelil. Med njegovimi žrtvami niso bili samo Turki, temveč tudi domači Romuni, Nemci, Madžari in Romi, njegovo najljubše orodje mučenja in usmrtitve pa je bil kol. Zaradi tega so ga Turki poimenovali Kaziklu-beg, knez, ki nabija na kol.

Ime in oseba Vlada Tepeša je že za časa njegovega življenja postala zastrta s tančico mitov in legend. Medtem ko nam bizantinski in ruski dokumenti poročajo o pogumnem bojevniku proti turškim nevernikom ter modrem in pravičnem vladarju, nemški letaki pripovedujejo o: *»pošastnem in krvoločnem knezu imenovanem Dracula, ki je počenjal takšna nekrščanska dela kot so ubijanje ljudi z nabijanjem na kol, rezanjem na koščke, kuhanjem živih mater in otrok ter silil ljudi v ljudožerstvo.«*

STARIČ Nataša, dipl. zgodovinarica in sociologinja kulture, Belšinja vas 4, SI - 8210 Trebnje

»ZASLUŽIJO RES UČITELJICE TOLIKO KAKOR UČITELJI?«

ZGODOVINA ZA VSE, 9/2002, št. 2, str. 27

Z državnim osnovnošolskim zakonom (14. 5. 1869) so postale učiteljice formalno enakopravne učiteljem, čeprav so v praksi dobivale nižje plače. Učiteljice na Koroškem ter na Goriškem in Gradiščanskem so prejemale 80% plače od leta 1870, na Štajerskem so 80% plače uzakonili 1. januarja 1872, na Kranjskem pa konec leta 1872. Štajerski deželni zbor je sprejel sklep o izenačenju plač učiteljev in učiteljic konec leta 1873, leta 1875 pa se je podobno odločil tudi kranjski deželni zbor. »Argumenti«, s katerimi so nastopali nasprotniki izenačenja plač, se v teku desetletij niso spremenili. Ko je leta 1897 Slovensko učiteljsko društvo v posebni spomenici predlagalo, naj učiteljice prejemajo nižje plače od učiteljev, so se slovenske učiteljice organizirale v društvo in se z njegovo pomočjo borile za svoje pravice.

PANČUR Andrej, dr., Inštitut za novejšo zgodovino; Kongresni trg 1, SI - 1000 Ljubljana

BOJ OBRTHNIKOV PROTI KONKURENČNEMU PRISILNEMU DELU

ZGODOVINA ZA VSE, 9/2002, št. 2, str. 40

V drugi polovici 19. stoletja je obrt pod udarci industrializacije doživljala globoke spremembe. Za razliko od drugih obrtnikov na Slovenskem pa so se ljubljanski obrtniki pritoževali predvsem nad konkurenčnim obrtniškim delom, ki so ga morali opravljati zaporniki iz prisilne delavnice in kaznilnice. Vendar je v tem času prav prisilno delo veljalo za poglavito prevzgojno sredstvo za različne »delomrzne« marginalne skupine. To temeljno nasprotje med gospodarskimi interesi obrtnikov in interesom javnosti za prevzgojo je bilo mogoče rešiti samo z omejitvijo prisilnega dela na tiste gospodarske panoge, ki niso neposredno konkurirale obrtnikom.

UDK 94(498)"14":929 Tepes V.
929 Tepes V.

HVALEC Slađana, B. of Sociology of Culture and History Teacher, Goriška 1, SI - 3000 Celje

ON THE TRAIL OF THE HISTORICAL DRACULA, VLAD TEPEŠ, PRINCE OF ROMANIA

HISTORY FOR EVERYONE, 9/2002, No. 2, pp. 5

Vlad Dracula, also called Tepeš (Cepeš), occupied the throne of Walachia, one of three Romanian provinces, in three different periods: in 1448, from 1456 to 1462, and in 1476. In German, Turkish, Byzantine, and Slavic (Russian) documents he was described as an extremely cruel ruler. Apart from his famous campaigns against the Ottomans, Dracula was particularly well known for the amount of blood he shed. He chose his victims not only from amongst the Turks, but also amongst his native Romanians, the Germans, Hungarians, and Romanies. His favourite method of torture and execution was impalement. The Turks therefore called him *Kaziklu-beg* i.e. the prince who impales on a stake.

Already in his lifetime, the name and personality of Vlad Tepeš were shrouded in a veil of myths and legends. While Byzantine and Russian documents speak of him as a brave warrior who fought against the Ottoman infidels, and a wise and just ruler, the German leaflets talk about: *«a vicious and bloodthirsty prince, called Dracula, who committed such un-Christian deeds as the killing of people by impalement, cutting them into pieces, cooking live mothers and their children, and forcing his victims to engage in cannibalism.»*

UDK 371.12.08:396.1"18"
396.1"18":371.12.08

STARIČ Nataša, B. of History and Sociology of Culture, Belšinja vas 4, SI - 8210 Trebnje

»DO FEMALE TEACHERS REALLY MERIT EQUAL WAGES TO THE MALE TEACHERS?«

HISTORY FOR EVERYONE, 9/2002, No. 2, pp. 27

Formally, the national law on primary schools, adopted on 14th May 1869, enforced equality between male and female teachers, but in reality the latter earned less. Female teachers in Carinthia and in the Gorizia and Gradiščansko regions received 80% salaries from 1870 onwards; in Styria 80% salaries for women were legalised on 1st January 1872, and in Carniola at the end of 1872. The Styrian Provincial Assembly adopted a decree on equal wages for male and female teachers at the end of 1873, and the Carniolan Provincial Assembly adopted a similar decree in 1875. The »arguments« put forward by the opponents of equal wages for both sexes did not change throughout the following decades. In 1897, when the Slovene Teachers' Society proposed in a special memorandum that female teachers should receive lower salaries than their male colleagues, the Slovene female teachers established their own society, with the help of which they fought for their rights.

UDK 334.712(497.4 Ljubljana)"18"
343.274(497.4 Ljubljana)"18"

PANČUR Andrej, Ph. D., Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SI - 1000 Ljubljana

THE STRUGGLE OF CRAFTSMEN AGAINST THE COMPETITION OF FORCED LABOUR

HISTORY FOR EVERYONE, 9/2002, No. 2, pp. 40

In the waves of industrialisation during the second half of the 19th century, craftsmanship underwent far-reaching changes. Unlike the other craftsmen in the Slovene lands, the craftsmen of Ljubljana mostly complained about the competition offered them by the craftwork of prisoners in forced labour workshops and prisons. At that time, though, forced labour was considered the most important means of correction for various »labour shirking« marginal groups. This basic opposition between the economical interests of the craftsmen and the public interest of ensuring correctional means for prisoners could only be solved by limiting forced labour to those branches of the economy in which it did not offer any direct competition to the craftsmen.

MATIČ Dragan, dr., Inšpektorat RS za področje kulturne dediščine, Slovenska 27, 1000 Ljubljana

TAKTA PA TA ČLOVEK GOTOVO NI IMEL
Preganjanje ustavovernih uradnikov na Kranjskem

ZGODOVINA ZA VSE, 9/2002, št. 2, str. 57

Avtor predstavlja primer, ki je bil sam po sebi trivialen, pritegnil pa je veliko pozornost, saj je postal predmet strastnih razprav v parlamentu in besnih časopisnih polemik. Državni poslanec Tomaszczuk je spomladi 1886 v dunajskem parlamentu, poleg drugih obtožb, ki naj bi dokazovale kako vlada (posebej pa deželni predsednik Winkler) zatira kranjske Nemce, predstavil Winklerjev odlok. S tem odlokom so se po Tomaszczukovi oceni uvedle inkvizicijske metode, saj se je sililo ustavoverne uradnike k izražanju osebnih stališč v zvezi z vladno politiko, tj. pisnim odgovorom na precizna zastavljena vprašanja. Slovenska stran je zavračala obtožbe in dokazovala, da je šlo zgolj za tri uradnike, ki so obdržali službe ter s tem izpraševanjem dobili zgolj namig, da se brzdajo in javno ne proklamirajo protivladnih stališč. Hkrati so Slovenci razkrivali nečednosti prejšnje nemško-liberalne vlade, ki je brez pravega povoda kazensko premeščala slovenske uradnike v najbolj zakotne dele monarhije.

POLAJNAR Janez, študent zgodovine in sociologije kulture; Gubčeve brigade 61, SI - 1000 Ljubljana

JEGLIČEVA SKRB ZA NAROD IN NJEGOVO NRAVNOST

ZGODOVINA ZA VSE, 9/2002, št. 2, str. 69

V razpravi avtor raziskuje dejanje ljubljanskega škofa Antona Bonaventure Jegliča, ki je že v prvem letu svojega škofovanja v skrbi za narod in njegovo nravnost odkupil večino Cankarjeve pesniške zbirke Erotike in jo zažgal. Avtor opiše odmeve na dejanje v družbi konec 19. stoletja in poskuša razjasniti vzgibe, ki so škofa privedli do odločitve za takšno drastično potezo. Delo je temeljilo na arhivskih virih. To sta Jegličev dnevnik, ki ga v prepisu hranijo v Arhivu Slovenije in fond Antona Bonaventure Jegliča, ki ga hranijo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

MATIČ Dragan, Ph. D., Inspectorate of the Republic of Slovenia for Cultural Heritage, Slovenska 27, SI - 1000 Ljubljana

THE MAN WAS WITHOUT DOUBT UTTERLY TACTLESS

The alleged persecution in Carniola of civil servants who supported the Constitution

HISTORY FOR EVERYONE, 9/2002, No. 2, pp. 57

The author describes a case, which, regardless of its trivial nature, attracted much public attention as it caused heated Parliamentary debates and newspaper polemics. In spring of 1886, the national MP Tomaszczuk presented Winkler's decree in the Vienna Parliament, which, in his opinion, proved (in addition to a number of other accusations) that the government (and in particular the provincial president Winkler) were suppressing the Germans of Carniola. According to Tomaszczuk, the decree implemented «inquisitional» methods by forcing all civil servants who supported the Constitution to express their personal opinions on government policy, i.e. forcing them to reply in writing to very specific questions on the matter. The Slovenes refuted the accusations, arguing that there were only three civil servants in question, who were never sacked, the intent of the entire investigation having been only to drop them a hint to curb themselves and not to proclaim their anti-government opinions publicly. At the same time, the Slovenes also exposed the mistakes of the former German-Liberal government, which had implemented punitive transfers of Slovene civil servants to the remotest parts of the Monarchy on no solid grounds.

POLAJNAR Janez, Student of History and Sociology of Culture, Gubčeve brigade 61, SI - 1000 Ljubljana

JEGLIČ'S CONCERN FOR THE NATION AND ITS MORALITY

HISTORY FOR EVERYONE, 9/2002, No. 2, pp. 69

In his article, the author deals with an incident caused by Anton Bonaventura Jeglič, the Bishop of Ljubljana, who already in the first year of his service, spurred by his concern for the people and their morality, bought up the greater part of all copies of Cankar's collection of poems «Erotika» upon publication of the book and burnt them all. The author describes the responses to this deed in the society of late 19th century Slovenia and tries to shed light on what motivated the Bishop to take such drastic action. The article is based on archival sources, i.e. Jeglič's diary, kept in the form of a transcript in the Archives of the Republic of Slovenia, and the fond of Anton Bonaventura Jeglič, kept in the Archbishopric Archive in Ljubljana.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje,
tel. 03 42 86 412, www.zgd.celje.si
Založilo: Zgodovinsko društvo Celje
Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matič, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Andrej Studen,
Anton Šepetavc, Aleksander Žižek
Glavni in odgovorni urednik: Janez Cvirn
Tehnični urednik: Aleksander Žižek
Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič
Prevod v angleščino: Katarina Kobilica
Prevod v nemščino: Tina Bahovec
Lektor: Anton Šepetavc
Bibliografska obdelava: Srečko Maček
Tisk: Grafika Gracer

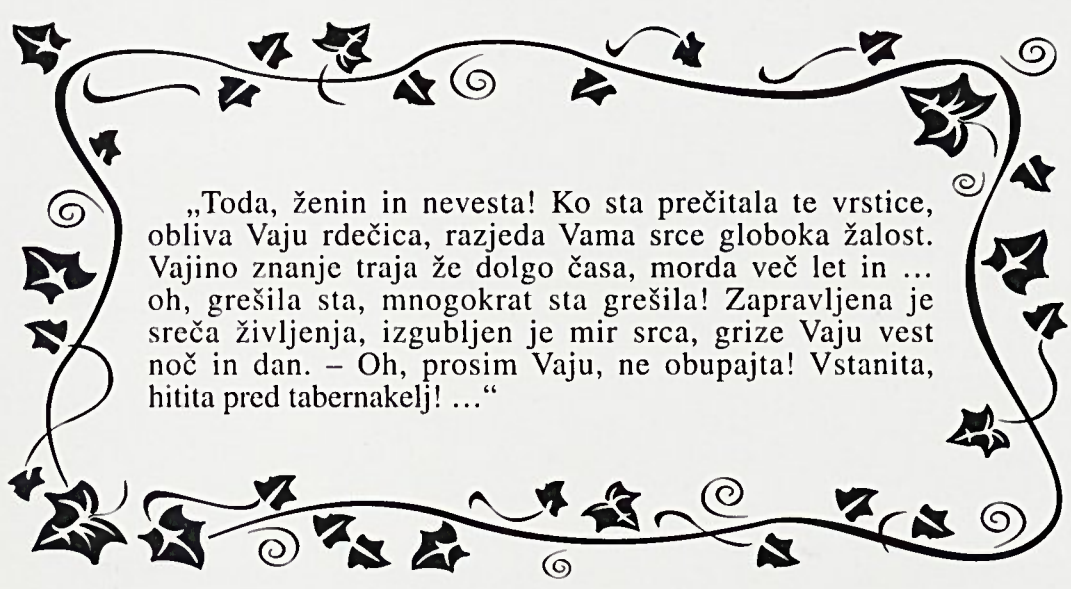
Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

SLAĐANA HVALEC
NATAŠA STARIČ
ANDREJ PANČUR
DRAGAN MATIĆ
JANEZ POLAJNAR

A decorative border made of black ink, featuring a central rectangular frame with rounded corners. The border is composed of a series of stylized leaves and swirling lines that extend outwards from the corners and sides of the frame.

„Toda, ženin in nevesta! Ko sta prečitala te vrstice, obliva Vaju rdečica, razjeda Vama srce globoka žalost. Vajino znanje traja že dolgo časa, morda več let in ... oh, grešila sta, mnogokrat sta grešila! Zapravljena je sreča življenja, izgubljen je mir srca, grize Vaju vest noč in dan. – Oh, prosim Vaju, ne obupajta! Vstanita, hitita pred tabernakelj! ...“

CENA: 1.500 SIT